

T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

BATILI SEYYAHLARA GÖRE OSMANLI HAREMİ

Deniz MADEN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ

ISPARTA, 2010

T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ SAVUNMASI ve SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI

Gönderen : TARİH EABD Başkanlığı

Gönderilen : Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Enstitü Anabilim Dalımız **YÜKSEK LİSANS** / ~~DOKTORA~~ Programı öğrencisi
..... DENİZ MAREN tez çalışmalarını sonuçlandırmış ve
kurulan jüri önünde tezini savunmuştur. Sınav tutanağı aşağıdadır.

Tez Adı Değişikliği **YAPILDI / YAPILMADI**

Prof.Dr. Fahrettin TIZLAK
Bölüm Başkanı

Enstitü Anabilim Dalı Başkanı

19.04.2010
Tarih

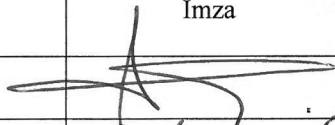
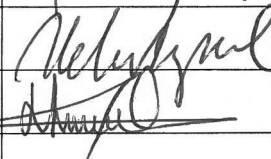
SINAV TUTANAĞI:

Jürimiz Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 25./39. maddesi uyarınca 19.04.2010 Pazartesi
günü saat 15.00 'de toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin BATILI SEYHAHLARA
..... GÖRE OSMANLI MAREN
konulu tezini incelemiş ve yapılan sözlü sınav sonunda **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU** ile aşağıdaki kararı
almıştır.

☒ KABUL

☐ RED

☐ DÜZELTME

Tez Sınavı Jürisi	Ünvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	Prof.Dr. Fahrettin TIZLAK	
Üye	Yrd.Doc.Dr. Mehmet UYSAL	
Üye	Yrd.Doc.Dr. Hayri ÇAPRAZ	
Üye		
Üye		

Yukarıda adı geçen öğrenci Sınav Tutanağı'nda belirtildiği üzere mezun olmaya **HAK KAZANMIŞTIR / KAZANMAMIŞTIR.**

Gereğini rica ederim.

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU KARARI :

Tarih:

Karar No:

Enstitü Müdürü

MADDE-25 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RED", veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Enstitü Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Düzeltme alan öğrenci bir sonraki dönemde kayıt yaptırmak zorundadır.

Madde-39 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RET" veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Yüksek Öğretim Kurumu ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tez kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

ÖNSÖZ

Seyahatnameler Batı’da oluşan Türk imgesinin bir bakıma mimarlarıdır. Bu nedenle Avrupa’da Türk imajına yönelik bir araştırmada vazgeçilmez kaynaklardır. Özellikle Batı’da Türk imajının oluşmasında önemli rol oynayan, Batı medeniyetinin üzerinde çok fazla araştırma yaptığı, efsaneler yarattığı, sürekli olarak ilgi odağı olmuş harem kurumunun seyyahlarca kaleme alınıp, Avrupalılara nasıl aktarıldığını incelemek, genel anlamda Avrupa’nın Türkleri ve Türkler arasındaki ilişkileri nasıl gördüğünü analiz etmek, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Seyyahlar özellikle 16. yüzyıl itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu’nu uğrak bir merkez haline getirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu’na gelen elçi, diplomat, bilim adamı, tüccar gibi çeşitli meslek gruplarına dâhil olan bu seyyahlar, Osmanlı sultanını ve özellikle onun özel yaşamını merak etmişlerdir. Bu merakı giderme ve gördüklerini paylaşma güdüsüyle, saraya çeşitli yollardan girerek, ya da sarayda çalışan insanlarla dostluk kurarak Osmanlı sultanının özel yaşamının bir parçası olan harem hakkında bilgi edinip, bunu yazıya dökmüşlerdir. Bu seyahatnamelerde Osmanlı Devleti ve kurumları hakkında verilen bilgiler ile Osmanlı kaynakları arasındaki bilgiler zaman zaman örtüşmekte, bazen ise birbirleriyle çelişmektedir.

Harem konusundaki bakış açıları arasındaki farklılıkları bilmek ve bunları irdelemek önyargıların tespitinde yardımcı olacaktır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu haremi üzerine kaleme alınmış seyahatnamelerin incelenmesi Türk tarihine ve kültürüne büyük katkıda bulunacaktır.

Çalışmamın gerçekleşmesi sırasında bana değerli fikirleri ile yol gösteren, yapıcı eleştirilerde bulunan, danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hayri Çapraz’a, tez konusunun belirlenmesi ve sonraki aşamalarda yardımlarda bulunan Prof. Dr. Fahrettin Tızlak’a ve yine benden asla yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Şevki Duymaz’a ve çalışmaya kaynak sağlamakta bana yardımcı olan, araştırmalarından feyiz aldığım Yrd. Doç. Dr. Mehmet Uysal’a, son olarak da bana tarihi sevdiren babam Remzi Maden’e teşekkürü borç bilirim.

Deniz MADEN
Mart 2010

ÖZET

BATILI SEYYAHLARA GÖRE OSMANLI HAREMİ

Deniz MADEN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Tezi, 122 sayfa, Mart 2010

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hayri Çapraz

Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Batılı seyyahların Osmanlı haremı hakkında yazdıkları bilgilerin ve mevcut Osmanlı kaynaklarında bulunan bilgilerin incelenerek karşılaştırılması sonucunda, harem müessesesinin algılanmasındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmek, bu tez çalışmasının amacını oluşturmaktadır. Çalışmada, farklı yüzyıllardan çeşitli seyyahların seyahatnameleri ile Osmanlı harem müessesesi üzerine Osmanlı kaynakları temel alınarak yazılmış eserlerden istifade edilmiş ve konuların bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, seyyah ve seyahatnamelerin tanımı yapılmış, tarih yazımında kaynak olarak seyahatnameler ve yorumuna yer verilmiştir. Yine aynı bölümde, seyahatnamelerinden en çok faydalanılan seyyahlar ele alınmıştır. Bu seyyahların meslek ve eğitim durumları, Osmanlı'yı ziyaretleri esnasındaki Osmanlı'nın siyasi ve sosyal durumu ve seyyahların eserleri hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise "Harem-i Hümayun" müessesesi anlatılmıştır. Haremin fiziki yapısı ve özellikleri, oluşumu ve kurumsallaşması, hareme köle sağlanması, haremden yaşayan kadınların sayısı, sınıflandırılması ve eğitimi, bu kadınların padişah, birbirleri ve diğer insanlarla ilişkileri, kıyafet ve takıları ve son olarak bu kadınların koruyucu ve hizmetkarları olan zenci hadım ağalar bu bölümde ele alınan alt başlıklardır.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre: Seyahatnamelerde, Osmanlı haremı üzerine bilgilere, özellikle 16. yüzyıldan sonra daha sık rastlandığı ve bu bilgilerin yazıldığı yüzyıla ya da yazan seyyahın eğitim durumuna göre farklılık gösterebildiği görülmektedir. Araştırma, bu farklılıkları göstermekle birlikte, harem-i hümayunun Batılılar tarafından nasıl görüldüğünü de ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seyyah, Seyahatname, Osmanlı sarayı, Harem

ABSTRACT**OTTOMAN HAREM ACCORDING TO THE WESTERN TRAVELERS****Deniz MADEN****University of Süleyman Demirel, Graduate School of Social Sciences,****Department of History, 122 pages, Master Thesis, March 2010****Supervisor: Assist. Prof. Dr. Hayri Çapraz**

Determining the differences and the similarities between the recognition of harem institution via examining and comparing the information given by the travelers who came to the Ottoman Empire and current Ottoman resources is aim of this study. In the research, the travelbooks of travellers from different ages and Ottoman sources related to the institution of Ottoman harem were used, and the integrity of the issues was tried to be provided.

In the first section of the study, descriptions of “Traveler” and “Travelbooks” were made. Also, travelbooks as sources in writing history and their interpretations were given. At the same section, the travelers whose books were used most in this study were discussed. Information on vocational and educational status of these travelers, Ottoman Empire's political and social situation during their visits and works of the travelers were also given in this section. In the second section, the institution of “Harem-i Hümayun” was described. Physical structure and properties of the harem, its formation and institutionalization, obtainment of slaves for the harem, the number of women living in the harem, their classification and education, their relationship with the sultan, the other women and other people of the Ottoman palace, their clothing and jewelry, and black eunuchs, who are the protectors and the servants of these women, are the other sub-headings covered in this section.

According to the findings of the study, it can be seen that more information can be found on Ottoman Harem, especially after 16th century and this information can vary according to the century it was written in or the educational status of the traveler who wrote it. Not only does the study show these differences, but it also reveals how harem-i humayun was seen by the Westerners.

Keywords: Traveler, Travelbooks, Ottoman Palace, Harem

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ	vii

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu	1
1.2. Çalışmanın Amacı	1
1.3. Çalışmanın Önemi	2
1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları	2
1.5. Çalışmanın İçeriği	3
1.6. Çalışmanın Yöntemi	4

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYAHATNAMELER VE SEYYAHLAR	5
2.1. Seyahatname ve Seyyah	5
2.2. Kaynak Olarak Seyahatnameler ve Yorumu	6
2.3. Seyahatnamelerinden Yararlanılan Seyyahların Biyografileri	15
2.3.1. Nicolas de Nicolay	15
2.3.2. Oqier Ghislain de Busbecq	16
2.3.3. Thomas Dallam	18
2.3.4. Robert Withers	19
2.3.5. Jean Babtiste Tavernier	19
2.3.6. Albertus Bobovius (Santuri Ali Ufki Bey)	21
2.3.7. Clares Ralamb	22
2.3.8. Aubry de la Motraye	23
2.3.9. Lady Mary Wortley Montagu	24
2.3.10. Frederico Gravina Napoli	25
2.3.11. Jean Henry Abdolonyme Ubicini	26
2.3.12. Edmondo de Amicis	27
2.3.13. Diğer Seyyahlar	27

İKİNCİ BÖLÜM

HAREM-İ HÜMAYUN	29
3.1. Haremin Fiziki Yapısı ve Özellikleri	36
3.2. Osmanlı İmparatorluğunda Harem Müessesesinin Oluşumu ve Kurumsallaşması	41
3.3. Hareme Köle Sağlanması	44
3.4. Harem Kadınlarının Sayıları ve Sınıflandırılması	47
3.5. Harem Kadınlarının Eğitimi	53
3.6. Harem Kadınlarının Padişahla, Birbirleriyle ve Diğer İnsanlarla Olan İlişkileri	58

3.7.	Harem Kadınlarının Kıyafet ve Takıları	69
3.8.	Haremde Çalışan Erkek Görevliler: “Harem Ağaları”	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER	79
KAYNAKÇA	81
EK	87
ÖZGEÇMİŞ	122

KISALTMALAR

a. g. e.	Adı geçen eser
a. g. m.	Adı geçen makale
a. g. t.	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız
ev.	Çeviren
ed.	Editör
s.	Sayfa
C.	Cilt
S.D..	Süleyman Demirel Üniversitesi

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Batılı seyyahlara göre “Osmanlı Haremi” konulu bu çalışmada, Osmanlı harem hayatı, Batılı seyyahların seyahatnameleri kaynak alınarak incelenmiştir.

Çalışmada, seyahatnamelerin tarihi araştırmalarda kullanımının öneminden ve seyahatnameleri kaynak olarak ele alırken dikkat edilmesi gereken unsurlardan bahsedilerek konuya alt yapı hazırlanmıştır. Ayrıca, araştırmada yararlanılan seyahatnameler incelendiğinde, seyyahların eğitim durumları ve yaşam koşullarının, seyahatnameler üzerindeki etkisinin göz ardı edilemeyecek kadar net olduğu fark edilmektedir. Bu yüzden araştırmanın ilk bölümünde eserlerinden yoğun olarak istifade edilen seyyahların, meslekleri, aldıkları eğitimler, ülkeleri, Osmanlı İmparatorluğu’nu ziyaret etme sebepleri ve tarihleri verilmiştir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Osmanlı haremi, adına çok aşına olunan, hakkında sayısız yorumlar yapılan, yazılan, resmedilen bir kurumdur. Fakat harem ne olduğu, Osmanlı sarayında nasıl bir işleve sahip olduğu, sadece Avrupalılar değil, Türklerin anlatımlarında, yorumlarında bile zaman zaman net değildir. Harem padişahın kişisel zevklerini karşılamak için kurulmuş bir kurum olduğu yönünde kimi batılı seyyahlarca verilmiş bilgilere bugün bile inanılmakta, bu bilgiler gerek bazı kaynaklarda gerekse insanların düşüncelerinde kabul görmektedir.

Bu çalışmada, Batılıların gözünden harem incelenmiş ve okuyucuya Osmanlı haremının yapısının ve işlevinin, saray hayatında ve devlet yönetiminde nasıl bir rol oynadığının, seyahatnameler üzerinden gösterilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca harem kurumundan yola çıkarak Osmanlı kültür yapısı, aile kavramı ve Osmanlı toplumunda kadının önemi gösterilmeye çalışılmıştır.

1.3. Çalışmanın Önemi

Avrupalıların dimağlarında yerleşmiş olan Türk imajı, büyük oranda seyahatnameler sayesinde oluşturulmuştur. 16., 17., 18., ve 19. yüzyıl gibi keyfi yolculukların sık rastlanmadığı dönemlerde, çeşitli amaçlar veya görevler sebebiyle yola çıkan seyyahlar, merak edilen, korkulan hatta korkudan kaynaklanan bir hayranlıkla bakılan Osmanlı İmparatorluğu hakkında yazılar yazmışlardır. Özellikle Osmanlı sultanının mahrem hayatı büyük ilgi odağı haline gelmiş ve harem hayatı seyahatnamelere konu olmuştur.

Vahşet, egotizm, şehvet kudret kavramları etrafında dönen Türk imgesinin şehvet boyutunun oluşmasını büyük ölçüde sağlayan harem hakkında yazılmış seyahatnamelerin incelenmesi, Osmanlı harem kurumu hakkındaki yanlışların ve gerçeklerin ortaya çıkmasında etkilidir ve tarihimize, kültürümüze, uluslararası ilişkilerimize faydalıdır. Bu yolla, Avrupa'nın Türkleri ve Türkler arasındaki ilişkileri nasıl gördüğü sorusu biraz olsun aydınlanacaktır. Ayrıca, harem hakkında yazılmış seyahatnamelerin incelenmesi, Türk imajının gelişmesi ve ona yapıştırılan olumsuz sıfatların yok edilmesi açısından önemlidir.

1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın konusu, Osmanlı sarayının önemli bir müessesesi olan haremdir. Osmanlı haremi kapalı bir kutu gibidir. Harem Osmanlı sultanının mahremidir. Bu yüzden, özellikle 16. ve 17. yüzyıl gibi erken dönemlerde, harem hakkında Osmanlı kaynaklarında çok detaylı bilgilere rastlanılamamaktadır. Aynı nedenlerden ötürü, Osmanlı İmparatorluğu'na gelen çok sayıda seyyahtan sadece bazıları harem hayatı hakkında detaylı bilgiler verebilmiştir. Bu bilgilerin doğruluğu da kuşkuludur, çünkü seyyahlar zaman zaman gerek okuyucunun ilgisini çekebilmek gerekse Batıdaki popüler inanışla ters düşmemek için abartılı anlatımlara gidebilmektedir.

Çalışmanın kronolojik kapsamı, 16. yüzyıldan başlayarak, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen seyyah sayısı 16. yüzyıl başlarında sıklaşmış ve harem kurumu yine aynı dönemde gelişimini tamamlayıp, sarayda bir kurum olarak yerini almıştır. 19. yüzyılın sonlarında ise

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile birlikte harem müessesesi de tarihe karışmıştır. Çalışmanın kronolojik sınırlamasını bu öğeler belirlemiştir.

1.5. Çalışmanın İçeriği

Bu çalışmada, Batılı seyyahlara göre “Osmanlı Haremi” incelenerek, Osmanlı harem kurumunun özellikleri ve işlevi anlatılmıştır. Konunun daha net aydınlatılması ve detaylı aktarılması amacıyla, araştırma bölümlere ve alt başlıklara bölünmüştür. Araştırma, giriş, üç bölüm ve eklerden oluşmaktadır.

İlk bölümde, çalışmada temel alınan kaynaklar olan seyahatnamelerin ve seyyahların tanımı yapılmış ve kaynak olarak seyahatnameleri ele alırken dikkat edilmesi gereken konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca kaynak olarak seyahatnamelerin kullanılmasının önemi ve işlevi anlatılmıştır. Yine aynı bölümde, seyyahların, yaşadığı dönem, eğitim durumları, meslekleri gibi öğelerin bakış açılarını etkiledikleri tespit edildiğinden, eserleri incelenen seyyahların kısa biyografileri verilmiştir.

İkinci bölümde, “Harem-i Hümayun” üst başlığında, Batılıların harem algısının farklı yüzyıllardaki değişimi ve bu değişimi etkileyen sebepler verilerek, harem tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Alt başlıklarda ise, harem fiziki yapısı ve özellikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda harem müessesinin oluşumu ve kurumsallaşması, hareme köle sağlanması ve bunun yolları, haremden bulunan kadın sayısı ve bu kadınların haremdenki mevki ve görevlendirilmeleri yani sınıflandırılması, haremden bulunan kadınların eğitimi, harem kadınlarının padişahla, birbirleriyle ve diğer insanlarla olan ilişkileri ve bu ilişkilerin devlet yönetimine etkisi, harem kadınlarının dillere destan, bugün dahi bazı modacılar için ilham kaynağı olan kıyafet ve takıları ve son olarak da haremden bulunan erkek görevliler yani hadım edilmiş Zenci köleler, seyahatnamelerdeki bilgiler birbirleriyle kıyaslanarak, zaman zaman ise bu konuda yazılmış telif eserlerle karşılaştırılarak anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, çalışmanın sonucu, çalışmada kullanılan eserler ve ekler yer almaktadır.

1.6. Çalışmanın Yöntemi

Seyyahların ve telif eserlerin analiz, sentez ve kıyaslama yoluyla değerlendirilmesi, çalışmanın yöntemini oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYAHATNAMELER ve SEYYAHLAR

2.1. Seyahatname ve Seyyah

Merak duygusu, keşif, askerlik, diplomasi, sürgün, avcılık, ticaret ve bunun gibi farklı sebeplerle yolculuğa çıkan bir kişinin gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi, görgü ve izlenimlerini anlattığı yazıya seyahatname (gezi yazısı), bu yazıları kaleme alanlara da seyyah denir.¹ Seyahatnameler seyyahların gezip görme tutkusunun ve merak duygusunun yanı sıra, savaşlar, görev gereği yapılan yolculuklar, hac ziyaretleri, ticari seyahatler gibi farklı nedenlerle de oluşturulmuştur. Bunun nedenini şöyle özetleyebiliriz, geçtiğimiz yüzyıllarda yolculuğa çıkmak, gerek ekonomik gerekse fiziki koşullar nedeniyle isteyen her insanın yapabileceği bir iş değildi; bu yüzden insanlar işleri ya da dinsel görevleri gereği, savaşlar ve seferler sırasında veya yeni ülkelerin keşfi yoluyla ticaret imkanlarını geliştirmek için yola çıkmışlardır.² Seyahatleri esnasında ise gezip gördükleri yerler hakkında yazılar kaleme almışlardır. Bu yüzden bu tarz seyahat yazılarının sayısı oldukça artmıştır.

Seyyahlar, seyahat nedenleri ne kadar farklı olursa olsun, ortak bir duyguda ve yetenekte birleşirler; seyahat tutkusu ve gözlem becerisi. Seyyah'ı seyyah yapan, bu tutku ve bilinmeyene duyulan açlık ve meraktır. Seyyahlar, seyahat tutkusu ve meraktan kaynaklanan olağanüstü gözlem yetenekleriyle tarihe sayısız seyahatnameler bırakmışlardır.³ Büyük seyyahlardan Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" eserinin giriş faslında kaleme aldığı; "Seyahat Ya Rasulallah" cümlesi seyyahın bu tutkusunun şiddetini gösterir niteliktedir. Yine aynı şekilde, ömrünün 40 yılını yolculuklarla geçirmiş olan seyyah-şövalye Jean Baptiste

¹ Cevat Akkanat, "Seyahatnameler", *Kültür Dergisi, Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı*, Sayı:13, Kış 2008–2009, s. 14, 15.

² Arzu Etensel İldem, *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar, 19. Yüzyılın İlk Yarisında Fransız Gezginlerin Yapıtlarında Karşılaştırmalı Türk Yunan İmgesi*, Boyut Kitapları, Kasım 2000, s. 17.

³ Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, çev. Jasmin Traub, Ankara, 1998, s. 8.

Tavernier'in “dünyaya seyahat etmek arzusuyla gelmiş olan adam” diye tanımlanması şaşırtıcı değildir.

Seyahatnamelerin incelenmesinin toplumun hafızasına ve medeniyetlerin kat ettikleri ilerleme süreçlerinin fark edilmesine önemli bir katkı sağlayacağı açıktır. Ayrıca, bir medeniyet hakkında farklı kültür ve medeniyetten gelen seyyahlarca kaleme alınan seyahatnamelerin incelenmesi, o toplumun uluslararası imajı hakkında bilgi edinilebilmesi açısından önemlidir. Özellikle Avrupa'ya yerleşmiş Türk imgesinin oluşmasında, Türklerle ilk temasları sağlayan ve onlarla ilgili ilk izlenimleri dile getiren gezginlerin⁴ eserlerinin incelenmesinin Türk Kültür ve Tarihi'ne büyük faydalar sağlayacağı şüphesizdir. Fakat Osmanlı tarihçilerinin, seyahatnameleri kaynak olarak ele alması ve bunlar üzerine yapılan çalışmalar oldukça yenidir.

2.2. Kaynak Olarak Seyahatnameler ve Yorumu

Yazılış gerekçesi siyasi, ekonomik ya da sadece okuyucuda ilgi uyandırmak gibi farklı nedenlere ayrılrsa da, seyahatnameler, tarih, coğrafya, sosyoloji gibi farklı bilim dalları için oldukça önemli kaynaklardır. Çünkü bu eserlerde, gezilip görülen yerlerin coğrafi konumu, doğal atmosferi ve tarihi özelliklerin yanı sıra, oralardaki insanların yaşayışları, gelenek, görenek ve zevkleri, sosyal ve hukuki ortamları ayrıntılı bir şekilde yansıtılmaktadır.

Seyahatnamenin ilk örneklerinin Heredot, Marco Polo, İbn-i Batuta, Babürşah, Seydi Ali Reis, Piri Reis gibi tarihçi, kâşif, devlet adamı, denizci, asker gibi görevleri olanlarca verilmiş olması, ayrıca, seyahatname özelliği gösteren bazı eserlerin sefaretname, menazıl kitabı,⁵ ruzname⁶ gibi adlarla anılması, seyahatnamelerin farklı alanlarda bir çok konu hakkında bilgi verdiği görüşünü desteklemektedir.⁷

⁴ İldem, *a.g.e.*, s. 17.

⁵ Osmanlıların, sultanların komutasında çıktıkları seferlerde, konak yerlerini ve bunların arasındaki uzaklıkları gösterir: Orhan Şaik Gökyay, “Türkçede Gezi Kitapları” *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi, Gezi Özel Sayısı*, Sayı: 258, 1 Mart 1973, s. 458.

⁶ Osmanlıların, sultanların komutasında çıktıkları seferlerde, uğranılan yerleri, yapılan işleri günü gününe anlatır. : Gökyay, *a.g.m.*, s. 458.

⁷ Akkanat, *a.g.m.*, s. 14, 15.

Seyahatnameler, özellikle tarihi açıdan çok değerli kaynaklardır. Örneğin, M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış, tarihin babası olarak bilinen Yunanlı seyyah Herodot'un gezip gördüğü yerleri anlattığı eseri "Herodot Tarihi" olmasaydı, Antik dönem hakkında pek bilgimiz olmayacaktı. Aynı şekilde, İbni Batuta'nın Seyahatnamesi olmasaydı, 14. yüzyıl Anadolu sosyal tarihi bizim için büyük oranda bir muamma olacaktı. Keza, dünyanın birçok yerinde tercüme edilip, kaynak olarak okunan Evliya Çelebi'nin yazdığı seyahatnamenin varlığı, 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasının sosyokültürel yapısını anlamak isteyen birisi için vazgeçilmez bir eserdir.

Seyahatnameler tarihi araştırmalar için şüphesiz önemli kaynaklardır, fakat herhangi bir tarihi araştırmada seyahatnameler kaynak olarak ele alınırken, şüphesiz dikkat edilmesi gereken konular vardır. Gezgin istese de istemese de karşısındaki yabancı kültürü değerlendirecek ve bu değerlendirmeyi, aldığı eğitime, politik düşüncelere, sanat eğilimlerine, dini inançlarına, günün modasıyla biçimlenen zevklerine göre yapacaktır.⁸ Bu yüzden, ilk olarak bu seyahatnameleri bırakanların kişiliği üzerinde durmak gerekmektedir. Onların yetişmeleri üzerinde, arkasında da gördükleri yerler⁹ ve gördüklerini algılamada o ülkeye ilişkin yargıları, bu yargıları etkileyen öğrenim ve mesleki durumları göz önünde bulundurulursa seyahatnamelerden daha objektif bir şekilde faydalanılabilir. Bu duruma bir örnek verecek olursak, küçük bir İngiliz kasabasında yetişen Thomas Dallam isimli org yapımcısı seyyahın yazdıkları ile dönemin şartlarına göre iyi bir eğitim alarak yetişmiş diplomat eşi Lady Montagu'nun aynı durum karşısında gözlemleri ve kaleme aldıkları oldukça farklıdır.

Nitekim I. Uluslararası Seyahatnamelerde "Türk ve Batı İmajı" konulu sempozyumda konuşan Ahmet Mumcu seyahatnamelerin değerlendirilmesinde seyyahların mesleki durumlarının göz önünde bulundurulmasının önemini destekler nitelikte şu cümleleri sarf etmiştir:

Diplomatların yazdıklarına inanmak biraz daha kolay, çünkü diplomatlar bazı olayları mecburi olarak gizleyemezler, çünkü yazdıkları raporlar ya krala

⁸ İldem, *a.g.e.*, s. 21.

⁹ Nejat Göyünç, "16. Yüzyılda Avrupa'da Türk İmajı", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:221, Eğitim Fakültesi Yayınları No: 6, Eskişehir, 1987, s. 91-94.

sunulacaktır ya da dışışlerine sunulacaktır. Bu bakımdan diplomatlara gayet tabi yine kritik gözlerle bakacağız, ama biraz daha rahat durumdayız.¹⁰

Seyahatnameleri yazanların peşin hükümleri olabileceği gibi, yazılanların yüzde yüz doğru olmayabileceği unutulmaması gereken bir diğer gerçektir. Bunun birçok sebebi olabilir, fakat belli başlı sebep olarak; bilgisizlik, gezilen yerlerde günlük hayatta rastlanabilecek bazı istisnaları, suiistimalleri ve ihmalleri okuyucuların ilgisini çekmek amacıyla abartarak alışılmadık olaylarmış gibi tasvir ederek veya çarpıtarak aktarmaları da sayılabilir.¹¹ Bu yüzden aynı dönemde yazılmış seyahatnamelerde dahi farklı izlenimler ve bilgiler verildiği görülmektedir.

Gezginlerin seyahatnamelerinin içeriğini etkileyen bir başka sebep ise kendilerini, vatandaşlarının çocukluktan beri dinleyerek edindikleri belirli görüşleri, hikâyeleri onaylamak zorunda hissetmeleridir.¹² Nitekim Avrupalının zihni Doğu'ya dair gizemlilikle, mistizmle ve şaşaayla öylesine doldurulmuş, Doğu ile ilgili inançlarını kendi içinden çıkan seyyahların hayret duygularına, ifadelerindeki mecazlara dayandırmaya o kadar alıştırmıştır ki, yerleşmiş çağrışımları bir yana bırakıp kandırılmaktan kurtarılmaktan uğraşması pek şüphelidir.¹³

Keza, yine çok önemli diğer bir etken ise dönemin siyasi-ekonomik ve kültürel koşullarıdır. Nitekim seyyahların izlenimleri dönemin koşullarına göre değişebilmektedir. Gezginler kendi kültürlerini, ziyaret ettikleri ülkenin kültüründen daha üstün görürlerse, söz konusu ülkenin halkını ister istemez bir alt kültürün bireyleri olarak betimleyeceklerdir. Ama eğer gezgin kendi kültüründen bıkmışsa, kendi kültürünü eleştirerek daha başka doğrular arıyorsa, o zaman gördüklerini daha başka bir biçimde değerlendirecektir. Gezginin bunu yapabilmesi için kendi ülkesinde, onun gibi düşünen birtakım okurların, başka bir deyişle hitap edeceği bir kitlenin olması gerekir. Eğer bu kitle mevcut değilse gezgin, kendi kültürüne ters düşebilecek yorumlara girmez, tam tersine, alışılmış kalıp imgeler yaratmayı

¹⁰ Ahmet Mumcu, "Almanca Yazılmış Seyahatnameler ve Bu Türe Giren Eserlerin Tanıtımı Konusunda Konuşma", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:221, Eğitim Fakültesi Yayınları No: 6, Eskişehir, 1987, s. 83-90.

¹¹ Yücel Bulut, *Oryantalizmin Eleştirirsel Kısa Tarihi*, Yöneliş Yayını, İstanbul, 2002, s. 95.

¹² Rana Kabbani, *Europe's Myths of Orient*, Devisi and Rule MacMillan Press Ltd., London, 1986, s. 10.

¹³ Aslı Sancar, *Osmanlı Kadını, Efsane ve Gerçek*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s. 13.

sürdürür.¹⁴ Bu duruma örneği, 16. yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmuş, seyyah-diplomat Busbecq'in cümleleriyle, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etmiş olan yazar-seyyah Edmondo de Amicis'in cümlelerini karşılaştırarak verebiliriz:

Onlarda güçlü bir imparatorluğun bütün kaynakları: yıpranmış bir güç, dövüşte ustalık ve tecrübe, savaş görmüş askerler, zafere alışkanlık, zorluklara tahammül, beraberlik, düzen, disiplin, kanaatkârlık ve tedbir var. Yolsuzluk, kişisel israf, zayıf bir güç, maneviyat bozukluğu, tahammülsüzlük, eğitimsizlik ise bizde. Asker itaatsiz. Subaylar para canlısı. Disiplin küçümseiyor. Başboşluk, umursamazlık, ayyaşlık ve ahlaksızlık yaygın. En kötü olan da şu: Düşman zafere alışkın; biz ise yenilgiye.¹⁵

İstanbul günün her saatinde pek işi başından aşkınmış gibi görünmesine rağmen, hakikatte Avrupa'nın belki de en tembel şehridir. Türkler avarelikte ustadırlar. Bir fincan kahveyi yarım günde içebilir, mezarlık selvilerinin altında kıpırdamadan beş saat oturabilirler. Bir nezaret memurunun en basit bir işe vereceği herhangi bir cevap için isteyeceği zaman en azından on beş gün kadardır. Bir işi süratle bitirmenin verdiği zevkin ne olduğunu bilmezler. Bizim için hayat ileriye atılan bir sel, onlar için ise durgun bir sudur.¹⁶

Busbecq'in Osmanlı İmparatorluğu'na geldiği yüzyıl, Osmanlı'nın Avrupa'da büyük güç olarak görüldüğü, Avrupalılarca hayranlık ve korkuyla bakıldığı bir dönemdir. Bu yüzdendir ki, seyyah yazısında Osmanlı'dan överek bahsetmiştir, bu övgü seyyahın eserinin neredeyse tümünde göze çarpmaktadır. Diğer yandan Amicis ise Osmanlı'nın gücünün son demlerinde olduğu, Avrupalılarca oryantalist görüşlerin etkisiyle alt kültür olarak görüldüğü bir dönemde gelmiştir ve bu dönemde gelen diğer seyyahların görüşlerinin dışına çıkmayıp onların değerlendirmelerini yinelemiştir.

A. Zeki Velidi Togan'ın "Ayrı devirlerin tarihini öğrenmek için seyahatnameler pek mühim menba'dırlar. Seyahatnameler bizim devrimiz için kaynak olmak itibarıyla ayrı bir ehemmiyete haizdirler. Çünkü yabancı seyyahlar daima bizim dikkat etmediğimiz hususları görmüşlerdir"¹⁷ sözü de seyahatnamelerin kaynak olarak ele alınmasının önemini vurgular ve destekler niteliktedir. Osmanlı tarihi araştırmalarına bakıldığında ise, birincil kaynak olan seyahatnamelerin

¹⁴ İldem, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁵ Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 78.

¹⁶ Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 131-133.

¹⁷ A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 59.

incelenmesi, ertelenmiş fakat çok geç kalınmamış bir konu olduğu dikkatleri çekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu üzerine yazılmış seyahatnamelerin sayısı oldukça fazladır.¹⁸ Özellikle 19. yüzyılda Doğu, yazında ve sanatta büyük bir önem kazanmış, bazı eleştirmenler bir “Doğu Rönesansı’nın” olduğunu söylemişlerdir. Bu yüzyılın ilk yarısında, Romantik akımın da etkisiyle bir çok yazar Osmanlı İmparatorluğu ile ilgilenmiş, pek çok ünlü isim de¹⁹ Doğu’ya giderek kendi deneyimlerini yaşamak ve yazmak istemiş, tanınmış yazarların yanı sıra fazla tanınmamış gezginler de gezi notları kaleme almıştır.²⁰

Osmanlı üzerine yazılmış seyahatnameler konu bakımından da çok çeşitlidir. Kimi seyyahlar, Osmanlı şehirlerini ele alırken, kimileri Osmanlı kahvehaneleri, hamamları, esir pazarları gibi daha dar konuları ele almış, bazıları ise gelenek ve göreneklerinin üzerine sayfalar dolusu eserler vermiştir. Osmanlı bilginlerinin başka ülkeler ve toplumlar konusunda bilgi sahibi olmadıkları, bilgi sahibi olmayı düşünmedikleri bir dönemde, Batılı araştırmacılar Osmanlı toplumunun, sarayının, şehirlerinin ayrıntılı bir incelemesini yapmakta, Batı aydınları, siyaset adamları Osmanlı’yı onun kendisini bildiğinden daha çok öğrenmek ve değerlendirme yapmak fırsatını bulmaktadırlar. Nitekim Avrupalı bir tarihçi olan Penzer Osmanlı hakkında yazılan onlarca seyahatnamenin hala Londra merkez kütüphanesinin tozlu arşivleri arasında beklediğini söylemektedir.²¹

Osmanlı üzerine yazılmış seyahatnamelerin sayıca fazla olmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan ilki, imparatorluğun coğrafi konumuyla ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu uluslararası yolların geçtiği bir ülkedir. Anadolu’dan geçen yollar hem doğu ve batı, hem kuzey ve güney arasında bağlantıyı sağlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu kurulduktan sonra, hükmedilen topraklar genişledikçe gerek siyasi gerek iktisadi ve ticari alanda bağlantıların önemi artmış ve kültürler arası ilişkiler

¹⁸ Bu seyahatnamelerden birkaçına ait kapak örnekleri ekte, tabela 1 ve tabela 2 de görülebilir.

¹⁹ Bu ünlü isimlere bir örnek olarak, çalışmaya da kaynak olarak alınan ünlü İtalyan yazar Edmondo Amicis gösterilebilir.

Eberson, *a.g.e.*, s. 63, 64.

²⁰ İldem, *a.g.e.*, s. 14.

²¹ N.M. Penzer, *The Sultans’ Harem*, Elya Publishers, May 1998, İstanbul, s. 14.

daha geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Bu önem ve yoğun ilişkiler Osmanlı İmparatorluğu'nu merak edilen bir ülke konumuna getirmiştir.

Diğer bir neden ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, kültürel ve ekonomik durumuyla ilgilidir. 16. yüzyıldan başlayarak 17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları genişlemiş, imparatorluk ele geçirilen bölgelerde, genel, siyasi, idari, sosyal ve ekonomik işlerin adaletle yürütülmesini amaçlayarak, gücünü sağlam ve sistemli kurumlarından alan bir egemenliğin kalıcılığını korumaya odaklanmıştı. Bu siyaseti dolayısıyla 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa devletleri arasında ekonomik ve siyasi ilişkiler yoğun bir şekilde artmıştı. Buna bağlı olarak İstanbul'da Avrupa krallıklarının ilk daimi elçilikleri kuruldu. Bu nedenle bu devirde pek çok Avrupalı diplomat, tacir, tercüman, bilgin ve din adamı Osmanlı ülkelerine geldi. Siyasi ve ticari görevlerle gelenlerden başka Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ahaliyi ve şehirleri tanımak gayesiyle gelen seyyahlar da vardı.²² Özellikle de, Avrupalı aydınların araştırmanın konusunu oluşturan Osmanlı sarayının iç dünyasını ve haremi okuma heyecanları 15. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıla değin sürdüğünden, onlara merak ettikleri o atmosferi anlatmak görevi çoğunlukla seyyahlara düşmüştür.²³ Farklı amaçlarla ve çeşitli nedenlerle gelmiş tüm bu seyyahlar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gözlemlerini içeren zengin bir seyahatname literatürünü bizlere bırakmışlardır.

Osmanlı üzerine yazılmış seyahatnameleri incelerken, seyyahların seyahatnameleri kaleme aldığı yüzyıldaki Osmanlı'ya genel bakışın, eserlerini etkilediği net olarak görülür. İlber Ortaylı, Türkiye üzerine Batılılarca yazılan seyahatnamelerini, aydınlanma öncesi ve aydınlanma sonrası olarak iki ayrı bölümde incelenmesi gerektiğini söyler.²⁴ Bahsedilen dönemlerde yazılan seyahatnameleri inceleyerek bunun gerekliliğini görebiliriz. 16. ve 17. yüzyıllarda yazılmış seyahatnamelerle, 18. ve 19. yüzyılda yazılmış seyahatnameler arasında oldukça açık görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

²² Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları* (1530–1699), İstanbul, 2003, s. 10.

²³ Jean-Baptiste Tavernier, *17. yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2007, s.151.

²⁴ İlber Ortaylı, "Türkler Hakkında Yazılmış Seyahatnameler", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:221, Eğitim Fakültesi Yayınları No: 6, Eskişehir, 1987, s. 115-128.

İlber Ortaylı, Gülgün Üçel Aybet, Gürsoy Şahin, Arzu Etensel İldem, Özgür Yılmaz gibi, Şark Seyahatnameleri üzerine araştırma yapmış birçok tarihçi ve bilim adamı 16. yüzyılda yazılan seyahatnamelerin daha sağlıklı ve tarafsız olduğu görüşündedir. Bu durumun farklı sebepleri vardır.

İlk neden; aydınlanma çağı öncesi Avrupalısı, (15. ve 16. asrın seyyahları büyük ölçüde bu kategoriye giriyor) bütün ön yargılarına, bütün Avrupalılıklarına, bütün Hristiyanlıklarına rağmen, ister nefret duysunlar, ister sempati duysunlar, ister soğukkanlı adamlar olsunlar, bir yerde bu ülkeye yabancı bir obje gibi ve eşitlik duygusuyla bakarlar; yani karşılarındaki dünya anlamaları gereken, merak edecekleri bir dünyadır²⁵ ve bu onların doğrudan tarafsız yazılar kaleme almalarına sebep olmuştur.

İkinci neden ise, aynı yüzyıllarda Avrupa’da politik, ekonomik ve kültürel gelişmelerdir. Osmanlı İmparatorluğu 15. yüzyıldan 17. yüzyıl sonlarına dek gittikçe güçlenen bir ülke konumundaydı. Bu bakımdan ele alındığında zayıf olan Avrupa’nın Osmanlı’ya hayranlık beslemesi oldukça doğaldır. Türkler Avrupa için, Avrupa varlığına tehdit oluşturan ve buna bağlı olarak çoğunlukla övgü, saygı ve hayranlıkla söz edilen bir millettir. Ayrıca, bu devrin Avrupasında Rönesans ve Barok kültürlerinin temeli olan evrensel ve hümanist anlayış Avrupalı aydınlarca benimsenmiştir²⁶ Bu kültürlerin eğitimini almış Avrupalı aydınların Doğu kültürlerine karşı merakı bu hümanist düşüncenin verdiği eğilimden doğmuştur ve gözlemlerini doğru ve tarafsız yazmışlardır.

18. yüzyıl ve sonrasında yazılmış seyahatnameler incelendiğinde ise, bu durumun tamamen değiştiğini söylemek yanlış bir tespit olmaz. Bu dönemde yazılan seyahatnameler incelendiğinde Osmanlı Devleti ve onun kurumlarına karşı oldukça taraflı görüşler ele alınmıştır. Bilim adamları bunun çeşitli nedenleri olduğunu iddia etmektedirler.

1789’da Fransız İhtilal’ından sonra, her toplum veya devlet kendisini dünyanın merkezine koymuştur ve “ötekileri” genellikle kendisinden aşağı yerlerde

²⁵ Ortaylı, *a.g.m.*, s. 117.

²⁶ Aybet, *a.g.e.*, s. 16.

görüp değerlendirmiştir.²⁷ Bu eğilimin diğer ülkelerin imajını etkilediği gibi Osmanlı imajını ve hakkında yazılanların içeriğini de etkilediği muhakkaktır. Bu dönemin Avrupalısı değişen, gelişen bir Avrupa'nın adamı olduğunun farkındadır ve dünyanın öbür taraflarına gelişemeyen bir dünya olarak bakmaktadır. Seyyah dediğimiz adam artık bir antropolog karakterine bürünmektedir ve önyargının, sistem analizinin etkisi altına girmektedir. Bu nedenle aydınlanmadan sonraki seyyahların karakteri değişmektedir. Özellikle 19. yüzyıl başında bu seyyahların tüm problemi, bu şehirlerde insanlar nasıl yaşar, hastalıktan nasıl kırırlılar ve en mühimi Türk ırkı cinsel intizamsızlıktan dolayı nasıl yok olacak (çok kadın evliliğinden dolayı böyle öngörüler geliştiriliyor) olmuştur.²⁸

Yine bu seyahatnamelerden özellikle, 19. yüzyılda yazılmış olanlar, incelendiğinde Türklere karşı olumsuz iki fikir akımının etkisini net olarak görebiliriz. Bunlardan ilki oryantalizm veya şark meselesi ikincisi ise sömürgecilik-emperyalizmdir.

Bu iki meseleden şark meselesi, Avrupa'nın Türklere karşı, sömürgecilik ise içlerinde Türklerin de bulunduğu Doğu dünyasına karşı uyguladığı politikalarır.²⁹ Genel olarak oryantalizm, Şark'a hâkim olmayı amaçlayan Batılı bir düşünce tarzıdır. Bu anlamda Avrupa, Doğu'nun kendi kültürünü benimsemesiyle aydınlanacağına inanır. Doğu kültürü Avrupalılarca ilkeldir, üretken değildir, kadercidir. “Anne Türkler”, “Türk gibi sigara içmek”, “Türk gibi küfür etmek”, ya da “Ben Türkçe mi konuşuyorum” gibi sözler Avrupa insanı arasında var olan Türkler arasındaki önyargıları gösterecek deyimlerden sadece birkaçıdır.³⁰ Bu tarz önyargılar ve keskin düşünceler etkisiyle kaleme alınan seyahatnamelerin tarafsızlığı şüphe doğurmaktadır. Özellikle de Avrupalılarca yoğun merak konusu olan Harem, Müslüman cinsel duyarlılığı üzerine kurulu Batı efsanelerinin kuşkusuz en yaygın simgesidir. Zihni monarşik mutlakıyetçilik türlerinin esiri olan Avrupa, bir Doğu

²⁷ Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu ve Türk İmajı*, Bilim Basın Yayın, İstanbul, 2007, s. 20, 21.

²⁸ Ortaylı, *a.g.m.*, s. 117.

²⁹ Bayram Kodaman, “Osmanlı Siyasi Tarihi (1876–1930)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayını, C. XII, İstanbul 1993, s. 20–26.

³⁰ Şahin, *a.g.e*, s. 23.

tiranı efsanesi geliştirir, özünü de sultanın haremde yakalar. Seks âlemleri kokuşmuş iktidarları anlatmakta kullanılan bir mecaza dönüşür.³¹

Şark seyahatnamelerinin incelenmesi, Türkler hakkında gerek olumlu, gerekse olumsuz düşüncelerin öğrenilmesi ve Batılılar ile ilişkilerin geliştirilmesi bakımından önemlidir. Nitekim Tarihçi Harald Heppner Graz “Avrupa bilimi Türkiye’yi seyahatnameler olmadan uzaktan tanıyamazdı”³²; diyerek seyahatnamelerin Batı’da Türk imajının oluşmasında ve gelişmesindeki rolünü vurgulamaktadır.

Seyahatnameler Batı’da oluşan Türk imgesinin bir bakıma mimarlarıdır bu nedenle Avrupa’da Türk imajına yönelik bir araştırmada vazgeçilmez kaynaklardır. Özellikle Batı’da Türk İmajının oluşmasında önemli bir rol oynayan, sürekli olarak ilgi odağı olmuş harem kurumunun seyyahlarca kaleme alınıp, Avrupalılara nasıl aktarıldığının incelenmesi, genel anlamda Avrupa’nın Türkleri ve Türkler arasındaki ilişkileri nasıl gördüğü sorusunu biraz olsun aydınlatacaktır. Karşılıklı bakış açıları arasındaki farklılıkları bilmek, bunların irdelenmesinde ve önyargıların çürütülmesinde etkili olacaktır. Arjantinli yazar-düşünür Jorge Luis Borges, Kartaca’nın kötü imgesinin Roma’nın eseri olduğunu iddia eder, Türk’ün kötü imgesinin yaratıcısı ise Avrupa’dır. Vahşet, egotizm, şehvet kudret kavramları etrafında dönen Türk imgesinin³³ şehvet boyutunun oluşmasını büyük ölçüde sağlayan harem hakkında yazılmış seyahatnamelerin incelenmesi, Osmanlı harem kurumu hakkındaki yanlışların ve gerçeklerin ortaya çıkmasında etkilidir ve bunun tarihimize, kültürümüze ve uluslararası ilişkilerimize faydalı olacağı düşünülmektedir.

³¹ Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğundaki Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 1998, s. 1.

³² Harald Heppner Graz, “Aydınlanma Çağında Batılılarda Türk İmajı”, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:221, Eğitim Fakültesi Yayınları No: 6, Eskişehir, 1987, s. 107-114.

³³ Özlem Kumrular, *Dünyada Türk İmgesi*, Kedi Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 7.

2.3. Seyahatnamelerinden Yararlanılan Seyyahların Biyografileri

Araştırmada, birçok seyahatnameden yararlanılmasına rağmen bu bölümde, konuya temel teşkil edebilecek belli başlı seyyah ve seyahatnamelerinin kısa analizleri üzerinde durulmuştur.

Bu seyyahların, Osmanlı İmparatorluğu'na geliş tarihleri, bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum, seyyahların geliş sebepleri, amaçları ve seyahatnameleri hakkında kısa bilgiler vermenin konuya alt yapı hazırlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca, seyyahların ziyaret ettikleri dönemin şartları, fikir akımları ya da mesleki durumları gibi olguların, seyahatnamelerine etkisinin okuyucu tarafından fark edilmesi amaçlanmıştır.

2.3.1. Nicolas de Nicolay (1517-1583)

19 Eylül 1551'de Yedikule açıklarına yanaşan ve Fransa Kralı II. Henry'nin elçisi Kont d' Aramont'u ikinci kez İstanbul'a getiren kalyonda, Osmanlı toplumunu yazı ve resimleriyle canlı bir biçimde Avrupa'ya tanıtan Nicolas de Nicolay da bulunmaktadır. Nicolay kralın mabeyincisi ve coğrafyacısı unvanı ile elçilik heyetine katılmıştır.³⁴ Nicolay'ın Fransa'ya döndükten on iki yıl sonra yayınladığı "Türkiye Seyahatnamesi" büyük yankı uyandırmıştır. Kitabın on altıncı yüzyılın sonuna kadar her yıl, hatta bazen aynı yılda iki veya dört kez, çeşitli Avrupa dillerinde ve hepsi resimli pek çok baskısı yapılmış ve kitap 1750'ye kadar da aralıklarla ve farklı başlıklarla yeniden yayınlanmıştır.

Ününü "Türkiye Seyahatnamesi" ile yapan Nicolay, Fransa'dan ilk kez askerlik göreviyle 1517'de çıkmış ve on altı yıl ordu ve donanma ile Avrupa'nın birçok yerini görme olanağını bulmuştur. Fransa'ya dönüşünde II. Henry'nin coğrafyacısı ve mabeyincisi olarak atanmış, çeşitli hizmetlerinden ötürü "Arfeuille Kontu" unvanını almıştır. 1546'da İngiliz amirali Lord Dudley'nin daveti ile İngiltere'ye giden Nicolay'ın orada yaptığı bir çevirisi, "İskoçya Kralı V. James'in

³⁴ Eberson, *a.g.e.*, s. 77.

Hayatı ve Ölümü”, denizcilik sanatı üzerine kitapları, Fransa’nın birçok kent ve bölgeleriyle ilgili monografileri vardır.

Nicolay’ın Türkiye Seyahatnamesi, bir cilt içinde toplanmış dört küçük bölümden oluşur. Konular günlük biçiminde anlatılmış, anlatıma bu ayrıntıların içinde küçük başlıklar altında girilmiştir. I. Kitapçık Malta’ya kadar olan yolculuk, II.’si Malta’dan İstanbul’a kadar olan yolculuk, III.’sü Yeniçeri ocağı, IV.’sü ise İran’la başlar. Bu araştırmada özellikle yararlanılan ikinci ve üçüncü kitapçıklar, İstanbul üzerine yoğunlaşmıştır.

Nicolay’ın seyahatnamesi belgesellik açısından 16. yüzyılda yazılmış seyahatnamelerin en önemli örneklerinden birisidir. Nicolay önsözünde ve başlığında belirttiği gibi, desenlerini modelden, aslına sadık kalarak, gençliğinde öğrendiği ressamlığın da yardımı ile kendisi çizdiğini tekrarlar. Yazdıklarının ve çizdiklerinin doğruluğunu yetkili kişilere sorarak sonuçlandığını, sorduklarından büyük yardım gördüğünü vurgulamaktadır. Seyahatnamesinin birkaç yerinde, yararlandığı kaynakları ve çizim yöntemini de anlatır. Örneğin, saraydan Barbaros’un eski hadımlarından Ragusalı Zafer Ağa ile dostluk kurmuş, Nicolay’ın bu çalışmasını bilen Zafer Ağa, saraylı kadınların giyim kuşamını çizmesi için, ona model olarak iki sokak kadını bedestenden aldığı giysilerle saraylı gibi süslemişti.³⁵ Seyahatnamesinde dönemi anlatan resimler aslına çok yakın ve bilgilendiricidir. Osmanlı haremi hakkında bilgilere de ilk kez 16. yüzyıl seyyahlarından Nicolay’ın seyahatnamesinde rastladığımız için, eser büyük önem arz eder.

Nicolas de Nicolay 25 Haziran 1583’de topçu müfettişi olduğu Soissans’da ölmüştür.³⁶

2.3.2. Ogier Ghislain de Busbecq (1522-1591)

1522’de İspanya’da doğan Busbecq, Louvain ve Venedik Üniversitelerinde öğrenim görmüştür. Yedi dil konuştuğu söylenen Busbecq, 1552’de İspanya İmparatoru’nun erkek kardeşi, Romalıların kralı, Macaristan, Bohemya ve bugün

³⁵ Bkz., ek, tabela 3, 4.

³⁶ Tülay Reyhanlı, *Nicolas de Nicolay’ın Türkiye Seyahatnamesi ve Desenleri*, İstanbul, 1989, s. 572, 573.

Avusturya’da olan toprakların hükümdarı Ferdinand’ın hizmetine girmiştir. 1554 yılında ise Osmanlı İmparatorluğu’na elçi tayin edilmiştir. Tuna yoluyla Balkanlar üzerinden kalabalık maiyetiyle 20 Ocak 1555’te İstanbul’a gelmiştir.

Bu araştırmaya kaynak olarak alınan Busbecq’in dört Türk mektubu Latince yazılmıştır. Bunlardan üçü, 1 Eylül 1555, 14 Temmuz 1556 ve 1 Haziran 1560 tarihlerini taşımaktadır. Dördüncü mektup ise kendisinin Viyana’ya dönüşünden sonra yazılmıştır. “Herkesin gözleri önüne serilebilecek bir değer taşıyor” dediği bu mektuplar, Habsburglar’ın hizmetindeki Nicholas Michault adında bir diğer diplomata hitap etmektedir.

Busbecq’in bu mektuplardaki amacı, gerek kendisi gerekse elçiliğin anılarını gelecek kuşaklar için kalıcı kılmak ve Osmanlı imparatorluğu hakkında bilgi sağlamaktır. Başka diplomatlar yazılarında model olarak çoğu kez bu mektupları kullanmışlardır.

Busbecq’in mektupları dönemin Avrupalı hümanistlerine özgü bir geleneği yansıtmaktadır. Bu gelenek, korkulan Osmanlı İmparatorluğu’nu överken kendi toplumlarını eleştirmek ve özgür düşünce sahibi olduklarını duyurmak olarak açıklanabilir.

Busbecq mektuplarında harem, hamamlar, Türklerin lale tutkusu, okçuluk, şarap, veba, Tanrı’nın oku olarak kabul edilen kadereci yaklaşım, Osmanlı ordusuna hâkim olan sessizlik, disiplin ve ihtişam, Türklerin fiziki gücü, dayanıklılığı hakkında oldukça teferruatlı bilgiler vermiştir.

1562’de ülkesine dönen Busbecq, muhtemelen laleyi Viyana’ya tanıtan kişidir. Busbecq’in maiyetinde olan Scleswigli ressam Melchior Lorck İstanbul’un panoramasını ilk defa ve en ayrıntılı şekilde çizen kişidir.³⁷ Melchior Lorck (Melchior Lorch de Flensbourg)’un İstanbul’un anıtlarını çizmiş olduğu resim Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki İstanbul için çok önemli bir belge niteliği taşımaktadır ve şu an Leyde Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır.³⁸

Ogier Ghislain de Busbecq, Saint Germain Şatosunda 1591 tarihinde vefat etmiştir.

³⁷ Philip Mansel, *Türk Mektupları*, çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 12, 13

³⁸ Eberson, *a.g.e.*, s. 85, 86.

2.3.3. Thomas Dallam (1575-1630)

Thomas Dallam 1575 yılında İngiltere’de orta sınıf bir ailede doğmuştur. Usta bir müzisyen olan Dallam özellikle org yapımında ustalaşmıştır. Kraliçe Elizabeth onun duvar saatinden müzik aleti yaptığını öğrenince Dallam’ın şansı dönmüştür. Enstrümanı Whitehall’da kraliçenin huzurunda çaldığında, hayran kalan kraliçe, bunu yeni tahta çıkan sultan III. Mehmet’in gururunu okşayacak eşsiz bir hediye olacağına karar vermiş, ayrıca dostça mektuplaştığı padişahın annesi Valide Safiye Sultan’a da armağan bir at arabası göndermeye karar vermiştir. Bu münasebetle 1599 yılında Dallam ve Kraliçe Elizabeth’in elçisi Henry Leo, “Hector” adlı gemiyle yaptığı yedi aylık bir yolculuktan sonra İstanbul’a gelmiştir.

Dallam’ın üstün başarısını ve yeteneğini takdir eden Padişah III. Mehmet, Osmanlı sarayında kalıp düzenli müzik ziyafeti vermesi koşuluyla kendisine hareminden iki kadını eş olarak almasını teklif etmiştir. Sultan Mehmet Dallam’ı İstanbul’da tutmaya öyle isteklidir ki bu müzisyen ve demirci ustası şahıs kısa sürede sarayın en önemli konuğu haline gelmiştir. Ne var ki Dallam kendisine sunulan şan, şöhret ve Osmanlı şatafatının albenisine direnerek, ailesinin onu beklediği gerekçesiyle aynı yıl İngiltere’ye geri dönmüştür.

Dallam, Osmanlı’ya yaptığı bu yolculuğu ve anılarını günlük niteliğinde kaleme almıştır, fakat bu el yazmaları, 1848 yılında British Museum tarafından Henry Rhoades’den satın alınana kadar yaklaşık olarak üç yüz yıl bilinmezliğini korumuştur.³⁹

Dallam’ın Osmanlı saray haremine girebilen nadir kişilerden biri olduğu iddia edilmektedir.⁴⁰ Dallam’ın anıları Osmanlı sarayına dair ilk yazılı metinler olması bakımından önemli ve ilgi çekicidir.

Thomas Dallam 1630 yılında memleketi İngiltere’de vefat etmiştir.

³⁹ Gerald Maclean, *Doğuya Yolculuğun Yükselişi, Osmanlı İmparatorluğunun İngiliz Konukları (1580–1720)*, çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 25, 26.

⁴⁰ Nurhan Atasoy, *Harem*, Gala Film ve Sanat Ürünleri, İstanbul, 2007, s. 3.

2.3.4. Robert Withers

Robert Withers, İngiliz Büyükelçisi Pindar'ın yanında 1610 tarihinde İstanbul'a gelen bir devlet görevlisidir. 1620'ye kadar İstanbul'da kalmıştır. Bu sırada büyükelçinin koruması altında çalışmalar yapmış ve Türkçe öğrenmiştir.

Robert Withers tarafından yazıldığı söylenen “A Description of the Grand Seniors Seroglio” (Büyük Efendi'nin Sarayı'nın Betimlenmesi) adlı eserin yazarının aslında Venedik elçisi Ottaviano Bon olduğu iddia edilmektedir.

Ottaviano Bon İstanbul'da bulunduğu 1601–1607 tarihleri arasında Bostancıbaşı ile ahablık kurarak Osmanlı sarayı üstüne ayrıntılı bilgiler edinmiş ve bunları rapor haline getirmiştir. Büyükelçi Pindar, Ottoviano Bon'un araştırmasını görmüş ve bunu Withers' e vermiş, Withers de raporu İngilizceye çevirmiştir.

1638'de İstanbul'a gelen John Greaves elçilikte bu çeviriyi bulmuş, dil ve üslup gibi bazı konularda düzeltmeler yapmış ve bunun özgün bir yapıt olduğuna inanarak ve kitabın yazarının Robert Withers olduğunu açıklayarak 1650 tarihinde Londra'da yayınlamıştır.⁴¹

Seyahatnamenin yazıldığı tarihlerde Osmanlı tahtındaki padişah I. Ahmet'dir. I. Ahmet'in dönemi Avusturya - İran savaşları ve Celali İsyanlarıyla geçmiştir.⁴² Robert Withers'ın seyahatnamesi özellikle 1604-1607 arasında saray ve sarayda yaşananlar hakkında bilgi vermesi bakımından dikkat çekicidir.

2.3.5. Jean Baptiste Tavernier (1605–1689)

Hindistan-Fransa ticaretinin öncülerinden olan Jean Baptiste Tavernier 1605'te Paris'te bir harita tüccarının oğlu olarak doğmuş bir Fransız gezginidir. D'Aubonne Barn onun kırk yıl süren seyahatlerinin nedenini “Şövalye Jean Baptiste Tavernier” adlı eserinin önsözünde, “Dünyaya seyahat etmek arzusuyla gelmiş olması” diye açıklar. Yirmi iki yaşındayken Avrupa'da İngiltere'den başlayarak Fransa, Hollanda, Almanya, İsveç, Polonya ve Macaristan'ı görmüştür.

⁴¹ Penzer, *a.g.e.*, s. 34-37.

⁴² Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, İstanbul, 1996, s. 3.

17. yüzyılda ticaret amacıyla iki kez İstanbul'a gelen Tavernier'in İstanbul'daki ilk yılı Anadolu'nun Celali-Cemali ayaklanmalarına, İstanbul'un Kapıkulu eylemlerine sahne olduğu, sarayı basan azgın zorbaların, veziriazamı parçaladıkları, "Padişaha sözümüz vardır!" bağrıışlarıyla, IV. Murat'ı ayak divanına çıkardıkları kritik bir döneme rastlamıştır.

Sağlıklı, seyahat koşullarına dayanaklı, hem de cesur bu Doğu gezgininin ilk kitabı 1675'te Paris'te basılan, Osmanlı sarayının ve padişahların saraydaki yaşantılarının anlatıldığı "A Nouvelle Relation de L' Interieur du Serail du Grand Seigneur" (Büyük Padişah Sarayının İçyüzü Üzerine Yeni Anlatı) adlı seyahatnamesi olmuştur. Tavernier, İstanbul'daki boş zamanlarını, Louis XIV. yazdığı bir mektupta söylediği gibi Osmanlı sarayını gözlemlemek ve buranın gerçeğe uygun tasvirini verebilmek için kullanmıştır.⁴³ Tavernier'in gezi notlarından özellikle Osmanlı sarayının anlatıldığı metinlerin basımına öncelik verilmiştir. Yabancı gezginler konusunda yaptığı çalışmaları ile tanınan Stefanos Yerasimos⁴⁴ anı ve gözlemden çok saray konusunun önce basılması ile ilgili olarak şöyle diyor: "17. yüzyılın ikinci yarısında Fransız ve genellikle Batı okurunu ilgilendiren en meraklı konu, İran'dan, Hindistan'dan, Uzakdoğu'dan çok, yine de Osmanlı padişahının sarayının içidir."⁴⁵

Tavernier seyahatnamesini, orada elli yıldan fazla içöğlanlığı yapıp sonra hazinedarbaşılığa kadar yükseldikten sonra, gözden düşerek Bursa'ya sürgün edildiğini, oradan Hindistan'a kaçtığını söyleyen Sicilyalı bir devşirmeden ve yine sarayda on beş yıl içöğlanı olan bir Parisliden dinlediklerine dayanarak kaleme almıştır. Ama herhalde eski içöğlanlarından dinlediklerinin yeterli referans

⁴³ Eberson, *a.g.e.*, s. 143, 144.

⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye üzerine çok sayıda araştırma yapmış ve yayımlamış bir yazar olan Yerasimos özellikle üç ciltlik *Azgelmişlik Sürecinde Türkiye* (Gözlem Yayınları 1974-77) adlı geniş araştırması ve *Ekim Devrimi'nden "Millî Mücadele"ye Türk-Sovyet İlişkileri* (Gözlem Yayınları, 1979) kitabıyla tanınmıştır. Yerasimos 1980-85 arasında Paris'te François Maspero / La Découverte Yayınevi için, Doğu'yu ve özellikle Türkiye'yi gezmiş seyyahların metinlerini yayına hazırladı. Marco Polo, İbn Battuta, J. B. Tavernier, J. Thévenot, J. P. de Tournefort ve J. Nicolas de Nicolay'ın yazılarından oluşan 12 ciltlik bir eser ortaya çıktı. 1989'da CNRS Yayınları'ndan Nicolas de Nicolay'ın seyahatnamesini yayımladı. 14., 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda gezen seyyahları kapsayan bir çalışması da 1991'de Fransızca olarak Türk Tarih Kurumu'na yayımlandı (*Les voyageurs dans l'Empire Ottoman*). 2005 yılında aramızdan ayrılan Yerasimos'un, İletişim Yayınları'ndan çıkan *Milliyetler ve Sınırlar* (1994) ve *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* (1993) adlı kitaplarının yanı sıra, jeopolitik ve şehirler tarihi başta olmak üzere çeşitli konularda yayımlanmış yüz kadar makalesi vardır: www.iletisim.com.tr. (17.02.2010)

olmayacağı düşüncesiyle Fransa elçisi Marcheville'nin, İstanbul'da huzura kabulü sırasında maiyetine katılarak kendisinin de saraya girdiğini vurgulamış, bu ziyaret sırasında gözlemlediklerine yer vermiştir.

Tavernier'in Paris'te 1682 yılında basılan “Les six Voyages de Jean Baptiste Tavernier” adlı eseri ise onun çeşitli yollardan Fransa'dan İran'a yaptığı altı seyahati içerir. Eser Kandiya, Ege adaları, Halep, Moskova, Varşova, Ege adaları, İzmir, İsfahan, Kandahar'la İranlılar, Ermeniler, Gürcüler hakkında detaylı bilgi verir. Seyahatnamenin birinci cildi Türkiye ve İran'a; ikinci ve üçüncü ciltler İskenderiye, Halep, Ninova'ya; dördüncü ve beşinci ciltler İran ve İranlılara aittir.

Tavernier, Moskova'da 1689'da 84 yaşındayken vefat etmiştir.⁴⁶

2.3.6. Albertus Bobovius (Santuri Ali Ufki Bey) (1610-1675)

1610 yılında Ukrayna'da bulunan Lvov kentinin soylu bir Leh ailesinde doğan Bobovius 18 yaşında Kırım Tatarlarınca yakalanıp tutsak edilmiş ve İstanbul'a getirilerek Topkapı Sarayı'na satılmıştır. Burada 19 yıl kalan Bobovios Müslümanlığı kabul edip Ali Ufki Bey adını almıştır. Topkapı Sarayı'nın en önemli bestekârlarından biri olarak kabul edilen Ali Ufki Bey aynı zamanda dilbilimci, şair, çevirmen, tarihçi ve nakkaş olarak karşımıza çıkar. Bazı Avrupa kaynaklarına göre on yedi dil bilen Ali Ufki Bey, Divan-ı Hümayun'un baş tercümanıdır.⁴⁷

Ali Ufki, Avrupa ile Yakındoğu arasındaki ilişkilerde hem kültürel, hem de diplomatik bir rol oynamıştır. İstanbul'dan gelip geçen veya orada uzun süreli kalan Avrupalılar, elçiler, seyyah âlimler, tüccarlar, doğu bilimcileri ve misyonerlerle sürekli temas halindedir. Bu araştırmada da bazıları kaynak olarak alınan Antoine Galland, Cornelio Magni, Thomas Smith, John Covel, Levinus Warner, Clares Ralamb, Jean-Baptiste Tavernier, Johann Ulrich Wallic, Paul Rycaut, Nicolaus Brenner gibi birçok seyyah, eserlerinde saray hakkında yaptıkları betimlemelerde ve yazılarında Ali Ufki Bey'in kendilerine sağladıkları bilgileri kullanmışlardır. Hatta

⁴⁶ Jean-Baptiste Tavernier, *17. yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2007, s. 67.

⁴⁷ Stehanos Yerasimos, Annie Berhier, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2002, s. 13, 14.

Fransa'nın İstanbul elçisi olan Fransız zoolojisinin babası sayılan⁴⁸ Pierre de Girardin'in kendi araştırma sonuçlarıymış gibi bastırdığı Osmanlı hakkındaki seyahatname aslında Ali Ufki Bey'in metinleridir.⁴⁹

Bu araştırmada, Ali Ufki Bey'in "Topkapı Sarayı'nda Yaşam" adlı eserinin harem konulu kısımlarından faydalanılmıştır.

Kesin olarak bilinmemekle birlikte, Ali Ufki Bey'in çeşitli ülkeleri dolaştıktan sonra İstanbul'a dönüp, 1675'te burada vefat ettiği sanılmaktadır.

2.3.7. Clares Ralamb (1622–1689)

1622 tarihinde İsveç'te soylu bir ailenin oğlu olarak doğan ve hukuk eğitimi alan Ralamb, 1657–1658 yılları arasında İsveç kralı X. Karl Gustov'un elçisi sıfatıyla Osmanlı Sultanı IV. Mehmed'in yanına gönderilmiştir. Ralamb, İsveç'ten Osmanlı sarayına gönderilen ilk elçidir. Görevi, Sultan ile Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya İsveç kralının Doğu Avrupa'nın siyasi sahnesinde yer alan Lehistan, Erdel ve Rusya'ya ilişkin niyet ve stratejilerinin ne olduğunu anlatmaktır. Ayrıca İsveç kralının, Osmanlı İmparatorluğu'na olan dostluk duygularını bildirecek ve Osmanlılarla İsveçlilerin ortak düşmanları Rusya karşısında ortak çıkarlara dikkat çekecektir.

Dönemin olaylarını incelediğimizde, Ralamb'ın görevinde başarıya ulaşamadığı görülebilir fakat Ralamb'ın görevi boyunca tuttuğu günlükleri 1963'te "Diarium uner resa Konstantinopel 1657–1658" (İstanbul'a bir Yolculuğun Günlüğü 1657–1658) adıyla yayınlanmış ve o dönemin Osmanlı İmparatorluğu'na ve saray yaşamına ışık tutmuştur.

Clares Ralamb, 1698 yılında İsveç'te vefat etmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Eberson, *a.g.e.*, s. 63, 64.

⁴⁹ Yerasimos, Berhier, *a.g.e.*, s. 13, 14.

⁵⁰ Karın Adahl, *İstanbul'a Bir Yolculuk*, çev. Ayda Arel, İstanbul 2008, s. 7, 8.

2.3.8. Aubry de la Motraye (1647-1743)

1647 tarihinde Fransa’da doğan Motraye’nin yaşamının yarısından fazlası yolculuklarla geçmiştir. Seyahatlerine 1696’da önce Katolikliğin merkezi Roma ile başlar. Motraye, Roma’nın ardından her biri bağımsız birer devlet olan Floransa, Piza, Cenova, Verona, Padoa, Venedik, Milano şehirlerini gezer.

İtalya’dan Kuzey Afrika’ya geçen seyyah, Yafa, Kudüs ve İskenderiye yoluyla Trablusşam’ı gezer. Cebelitarık’tan yeniden Avrupa’ya geçen Motraye, Lizbon’a oradan da Fransa’ya geri döner. Buradan İngiltere’ye geçen Motraye’nin yeni hedefi İstanbul’dur. 1698’de Gravesend’den hareket eden İngiliz bandıralı bir gemiye binen Motraye’nin 14 yıl devam edecek olan Türkiye seyahati başlar. 1711’e kadar devam edecek olan bu yolculuğun Türkiye hakkındaki gözlemleri, başından geçen serüvenleri ve betimlemeleri seyyahın 1723’te İngiltere’de bastırdığı “A. De La Motraye’s Travels Through Europe, Asia, and into Parts of Africa; with Proper Cutts and Maps Containing A Great Variety of Geographical, Topographical, and Political Observations on those Parts of the World; Especially on Italy, Turkey, Greece, Crim and Noghaian Tartaries, Circassia, Sweden, and Lapland” adıyla anılan ve iki büyük cilt halinde yayınlanan kitabın birinci cildindeki IX ila XXI. bölümlerini kapsamaktadır. Seyyah, Doğu’daki uzun seyahati boyunca kitabeler ve sikkeler toplamış, olayları gözlemlemiş, Müslüman örf ve adetlerini, hatta birkaçının resmini çizdiği anıtları da incelemiştir. Ayasofya galerilerinin bir planını, namaz kılan Türkleri değişik durumlarda gösteren resimlerle birlikte yukarıda bahsi geçen seyahatnamesinin içine koymuştur.⁵¹

Seyyahın bir saatçi yamağı kılığında hareme girdiğini söylemesi ve haremın ayrıntılı tasvirini vermesi, kitabın bu araştırmayla ilgili dikkat çeken kısımlarından biridir. Motraye’nin eserinde harem tasvirleri, ünlü İngiliz şair Lord Byron’u etkilemiş ve onun en meşhur oyunu ve bir başyapıt sayılan⁵² Don Juan’da hareme yer vermesinde ilham kaynağı olmuştur.⁵³

Motraye’nin Osmanlı ülkesinde kaldığı ve olayları aktardığı dönem, Osmanlı İmparatorluğu’nun en ilginç dönemlerinden biridir. 17. yüzyılın tüm karmaşası,

⁵¹ Eberson, *a.g.e.*, s. 153.

⁵² Mina Urgan, *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 680.

⁵³ Erkan Sertçe, *La Motraye Seyahatnamesi*, İstiklal Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 12.

Celali ayaklanmaları, Yeniçeri isyanları, saray entrikaları, sarayın yönetimdeki etkinliğin azalması ve sadrazam merkezli Babiâli'nin yükselişi bu döneme rastlar. İkinci Viyana bozgunu iktidar dengelerini yeniden yapılandırmaya başlamış, ardından gelen savaşlar Osmanlı'yı toprak kayıplarıyla tanıştırmıştır.

Böyle çarpıcı bir döneme şahitlik eden ve seyahatnamesinde bunları yansıtan Aubry de la Motraye 1743'te Paris'te vefat etmiştir.

2.3.9. Lady Mary Wortley Montagu (1689–1762)

Lady Mary 1689'da İngiltere'de soylu bir ailenin kızı olarak doğmuştur. Eşinin 1716'da İstanbul'a elçi tayin edilmesiyle İstanbul'a yola çıkan Lady Montagu, Şark'a dair yazdığı mektupları, işte bu seyahati ve İstanbul'da ikameti esnasında yazmıştır. Lady Montagu, Rotterdam, Lahi, Kolonya, Nurenberg, Viyana, Prag ve Hannover şehirlerini dolaşarak Petervaradin-Belgrat- Edirne yoluyla İstanbul'a gelmiştir. Türkler hakkında yazdığı birinci mektubu da Belgrat'dan 12 Şubat 1717 tarihinde göndermiştir. Lady Montagu İstanbul'da bir sene kalmıştır (1717–1718). Sonrasında memleketi İngiltere'ye dönerek hayatının son yirmi senesini burada geçirmiştir. Gezme tutkusunu içinden atamayan Lady Montagu 1730'da vatanını ve eşini terk ederek ilk olarak İtalya'ya oradan da Venedik'e giderek 1761 yılına kadar burada kalmıştır. 1762 yılında İngiltere'ye dönen Lady Montagu aynı yıl burada vefat etmiştir.

Lady Montagu'nun mektupları, en seçme eserlerdendir. Bu mektuplar hemen bütün dillere tercüme edilmiştir. Mektupların en çok ve en mühim kısımları Türkiye'ye, III. Ahmet devrinde İstanbul'un yaşayış tarzına ayrılmıştır. Hiçbir yabancı kadının giremediği hareme girebilmesi ve burası hakkında verdiği birinci elden bilgiler tarihi açıdan çok önemli ve bulunmaz kaynaklardır. Lady Montague mektuplarında kendinden önceki seyyahların haremle ilgili gözlemlerinin nasıl gerçeklere dayanmayıp, abartılardan ibaret olduğunu aktarmış ve Türk kadınlarından övgüyle bahsetmiştir.

Montagu'nun eserleri elli iki mektuptan oluşur. Bunların otuzu Türkiye, diğerleri ise; Felemenk, Viyana, Macaristan ve Paris hakkındadır.⁵⁴

2.3.10. Federico Gravina Napoli (1756-1806)

12 Eylül 1756'da Palermo'da doğan, Roma'da Clementino kolejinde eğitim gören Federico Gravina, deniz muhafızlığına atanarak, 18 Aralık 1775 tarihinde İspanya'ya gelmiştir. İspanya kraliyet donanması komutanlığına kadar yükselen Gravina'nın İstanbul'da bulunduğu sırada subaylarıyla birlikte yazdığı anıları tarihi açıdan büyük önem taşımaktadır.

18 Ocak 1788 tarihinde Federico Gravina, Cadiz Limanı'nda, kral tarafından, Kartaca'ya uğraması, oradan da Türk elçisini alıp İstanbul'a götürmesi emrini almıştır. 1 Nisan'da elçi Ahmet Vasıf Efendi'yi alan Gravina, 10 Mayıs 1788'de İstanbul'a gelmiştir.

Gravina ve subayları 31 gün İstanbul'da kalmışlar ve döndüklerinde krala sunmak üzere İstanbul'da gördüklerini detaylarıyla anlatan bir rapor hazırlamışlardır. Hatta Gravina notlarına, İstanbul'u alabilmek için bir saldırı hazırlığını bile düşmüştür. Gravina'ya göre İstanbul kenti bütünüyle savunmasız durumdadır.

Gravina'nın İstanbul'u anlattığı el yazması 162 folyo, 6 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kent ve anıtları anlatılmaktadır. Padişahın sarayı, padişahlığa ait belli başlı camiler: Ayasofya, Sultan Ahmet, Süleymaniye, Sultan Bayezid, Sultan IV. Mehmet, Sultan Selim ve Fatih Sultan Mehmet Camileri ve öteki camiler, pazaryerleri, hanları ve kervansarayları betimlenmiştir.

İkinci bölüm, saraya ve Osmanlı saray adetlerine ayrılmıştır: Sultanın yaşantısı, harem, veliaht şehzade ve diğer bir kaç şehzade anlatılmaktadır.

Üçüncü bölüm, imparatorluğun gelirleri hakkında bir karara varmak için sivil görevlilere ve ordunun kara ve deniz kuvvetleri ile ilgili alt bölümlerine ayrılarak Osmanlı yönetimine odaklanmıştır.

⁵⁴ Lady Mary Wortley Montagu, *Embassy to Constantinople, The Travels of Lady Mary Wortley Montagu*, ed. Christopher Pick, London, s. 6, 7.

Dördüncü bölüm, İslam dininin Peygamberi Hz. Muhammed'in yaşamıyla ilgili bir girişten sonra Türklerin gelenek ve göreneklerine değinmiştir.

Beşinci bölüm, evler, yiyecekler, içecekler, kadınlar ve Türk halkının özelliği gibi Türklerin adetlerini, yaşam tarzlarını ele almaktadır.

Son bölümde ise, aralarında Frenkler, Reayalar, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Haleplilerin olduğu İstanbul'un öteki insanlarını anlatılmaktadır.

Gravina'nın el yazmasının ikinci bölümü bu araştırmadaki kaynaklardan biri olarak kullanılmıştır.

Federico Gravina, Trafalgar Savaşında yaralandıktan sonra 9 Mayıs 1806'da vefat etmiştir.⁵⁵

2.3.11. Jean Henry Abdolonyme Ubcini (1818–1884)

Lombardiya asıllı bir ailenin çocuğu olan Ubcini, 1818'de Fransa'da doğmuştur. Fransa'da bir kolejde birkaç yıl hocalık yaptıktan sonra 1846'da seyahate çıkarak İtalya, Yunanistan ve Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

Rusya'nın kuvvet yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye ve buna mukabil Batı Avrupa devletlerinin Osmanlı safında yer aldığı Kırım Harbi döneminde, Ubcini'nin Türkiye'ye ve Şark meselesine dair yazdığı kitaplar büyük ilgi görmüştür.

Bu araştırmada kaynak olarak yararlanılan "La Turquie Actuelle", 1855'de Türkiye adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu seyahatname Tanzimat'ın Türkiye'ye yerleşmesi, Osmanlı Devleti'nin merkez ve eyalet teşkilatı, idaresi, maliyesi, adliyesi, ordu ve bahriye teşkilatı ile ticareti hakkında kısa bir girişten sonra, Çanakkale Boğazı, Bursa, İstanbul ve Beyoğlu ile Saray, Babiâli, memurlar, askerler, ulema, aile hayatı, kadın hukuku vs. hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Ubcini'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu konu alan diğer eserleri şunlardır: *Lettres sur la Turquie-1847–1853*, *La Question d'Orient Devant l' Europe 1854*, *La Question Des Principautes Danubiennes Devant L' Europe-1858*, *Etude Historique*

⁵⁵ Jose Maria Sanchez Molledo, *İstanbul'un Anlatımı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 39, 40.

Sur Les Populations Chretiennes De La Turquie D'Europe-1867, Les Constituions De L'Europe Orientales-1872, La Constituion Ottomane Expliquee Et Annotee Du Zilhidge 1293, İstanbul-1877.

“1855’te Türkiye” isimli eserinde bu araştırmaya kaynak teşkil edebilecek bilgiler veren Jean Henry Abdolonyme Ubicini, 1884 yılında vefat etmiştir.⁵⁶

2.3.12. Edmondo de Amicis (1846–1908)

Dünyaca tanınmış İtalyan edebiyat yazarı Edmondo de Amicis, 1846’da Oneglia’da doğmuştur. Bir süre subaylık da yapan Amicis, Yirmi sekiz yaşındayken İstanbul’a gelmiştir. Bu seyahatini kendine has üslubuyla “Constantinopoli” ismiyle kaleme almış ve yazarın seyahatnamesi dört dile çevrilmiş Avrupa’da defalarca basımları yapılmıştır. Avrupalıların İstanbul ve Türkler hakkında bazı fikirler edinmesini sağlayan bu eser, ilginçtir ki, 1993 yılına kadar Türkçe’ye çevrilmemiştir.

İstanbul ile alakalı seyahatnameler arasında önemli bir yer işgal eden bu eserde, İstanbul ve Osmanlı tarihi üzerine zengin bilgiler verilmiş olmakla birlikte, yazar daha önceki seyahatnamelerden okuduklarını ve duydukları rivayetleri münakaşasız kabul ettiği için zaman zaman yanlış değerlendirmeler yapabilmektedir. Ayrıca eser incelendiğinde, 19. yüzyılda yazılan seyahatnamelerin tipik özelliklerini bu seyahatnamede de görmek mümkündür. “Öteki”ni hor görme, bu oryantalist yaklaşımli eserde de sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Edmondo de Amicis, 1908’de Bordighera’da vefat etmiştir.⁵⁷

2.3.13. Diğer seyyahlar

Çalışmada, 2.3. kısmında biyografileri verilen seyyahların dışında diğer seyyahlardan da yararlanılmıştır, ancak araştırmanın muhtevasında doğrudan etkili olmadıklarından ve eserlerinden kısmen yararlanıldıklarından dolayı biyografileri verilmemiştir. Bu seyyahların eserlerinde, harem hakkında zengin bilgilere

⁵⁶ J.H.A. Ubicini, *1855’de Türkiye I*, çev. Ayda Düz, İstanbul, 1977, s. 7, 8.

⁵⁷ Beynun Akyavaş, *Edmondo de Amicis, İstanbul (1874)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 5, 6.

ulaşılamamasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve kültürel yapısı hakkında çeşitli anlatımlara ulaşmak mümkündür.

Çalışmada eserlerinden yararlanılan diğeryahların isimleri řu şekildedir:

Fresne Caneye (1560-1610), Paul Rycaut (1629-1700), Edmund Chishull (1671-1733), I. M. D'Ohsson (1740-1807), Cosimo Comidas Carbognano (1749-1807), Guillaume Antonie Olivier (1756-1814), Julia Pardoe (1806-1862), Gerald de Nerval (1808-1855), Charles White (1844'te Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etmiştir.), Frederick Burnaby (1842-1885), Lucy Mary Jane Garnett (1849-1934), Knut Hamsun (1859-1952), Jean Ebersolt (1879-1933), Georgina Max Müler (1893'te Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etmiştir.), Dorina Neave (1880-1955).

İKİNCİ BÖLÜM

HAREM-İ HÜMAYUN

Yahya Kemal Beyatlı, “Saray kelimesinin bizde de, Frenk’te de bir kadın rayihası vardır. Daha ilk ziyaretinizde sezersiniz ki, Topkapı sarayı erkek değil dişidir. Birinden ötekine geçilen yüzlerce oda, bir vücut ve ten cenneti imiş. Mermer vücutlu, sarı saçlı, mavi gözlü İslav kızları, kömür gözlü Rum kızları, ela gözlü Latin kızları, saz benizli Çerkez kızları...” diyerek, Osmanlı sarayının asıl cazibesinin haremde kaynaklandığını vurgulamıştır. Sarayın en gizemli, en çok ilgi uyandıran, en izbe köşelerine kadar görölmek, keşfedilmek istenen bölümü şüphesiz harem olmuştur.⁵⁸

Harem-i Hümayun veya Batılılarca “tutsak olmuş kadınların dünyası” olarak da tanımlanan harem, tarih boyunca hep gizemini ve sırrını korumuştur. Batı edebiyatı ve sanatında harem, çeşitli Avrupa ölkelerinden köle veya tutsak olarak elde edilmiş genç ve güzel kadınların, padişahın kalbini kazanmak için yarıştığı ve gücü ele geçirmek için en tehlikeli planlar yaptığı ve rekabetin gizliden gizliye acımasızca sürdüğü bir “Altın Kafes” olarak betimlenmiştir.⁵⁹

Harem, İslam söz dağarcığında Arapça h-r-m kökünden türetilmiş önemli bir kelime ailesinin ögesidir. Bu kelimeler kökle bağlantılı iki genel ve açıkça birbirleriyle ilişkili birini ya da ikisini birden paylaşırlar: yasak ya da kanun dışı olmak ve kutsal, dokunulmaz ya da tabu ilan etmek. Harem sözlük anlamıyla bir mabet ya da kutsal alandır. Genel girişin yasak ya da denetim altında olduğu ve içinde belirli kişilerin ya da belirli davranış biçimlerinin yasak olduğu bir mekânı ima eder.⁶⁰ Harem ayrıca bir saygı terimidir, dinsel saflık ve şeref kavramlarını hatırlatır. Müslümanlarca kutsal kabul edilen Mekke ve Medine şehirlerinin

⁵⁸ Pınar Çaylı, “Prehistorya’dan Günümüze Kadın Sembolünün Sanata Yansıması”, CollAn, 2008, 137-155, uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi...ano.. (20.12.2009)

⁵⁹ Alev Baysal, “Batılıların Gözüyle Harem: Gerçek ve Fantezi”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/1-I Winter 2009, s. 591-602, www.turkishstudies.net/sayilar/sayi14/.../11.%20Alev%20Baysal.pdf (19. 11. 2009)

⁶⁰ Pierce, *a.g.e.*, s. 2.

“Haremeyn-i Şerifeyn” olarak adlandırılması bu çerçevede değerlendirilebilir. Aynı şekilde, padişahın tebaasının zihninde sultanlık ikametgâhının bir dokunulmazlığı, kutsallığı vardı. İyi korunmamasına rağmen, bizzat sultanların zorla tahttan indirilmeye hatta öldürülmeye başlandığı 17. yüzyılda bile çok ender saldırıya uğraması ve adına Harem-i Hümayun denmesinin sebebi budur.⁶¹

Osmanlı’da harem-i hümayun 16. yüzyıla kadar sarayın iç bölümüne deniyordu. 16. yüzyılın sonlarına doğru padişah, saltanat hanesinin kadın ve çocuklarını yerleştirmek üzere sarayda ikinci bir dizi özel daire yaptırınca, bu yeni alana da, oradaki kadınların değil sultanın varlığı nedeniyle harem-i hümayun denildi.⁶² Bu araştırmada ele alınan harem-i hümayun, saltanat ailesinin kadın ve çocuklarının bulunduğu kurum ve mekândır.

Avrupalıların en çok üzerinde yazdığı, araştırma yaptığı efsaneler yarattığı konulardan biri harem olmuştur. Gerek seyahatnamelerden, görgü tanıklarından gerekse hayali uydurmalarından yola çıkılarak harem konusu üzerine basılan eserlerin sayısı oldukça fazladır. Reina Lewis “Women, Travelling and the Ottoman Harem” kitabında bunun nedenlerinden birini şöyle dile getirir:

Asla inkâr edemeyeceğimiz bir gerçek varsa bu da harem konulu yayınların yüzyıllardır çok sattığıdır. Harem hakkında ne yazarsanız yazın, ister akademik ister kurgu mutlaka kitabınız satılacaktır.⁶³

Bu açıdan baktığımızda, en iyi satan kitaplar listesinde sık sık harem konulu kitaplara rastlanması şaşırtıcı değildir, aynı şekilde onlarca akademisyen harem üzerine araştırma yapıp yayınlamıştır.

Batılıların, harem hakkında bu denli meraklı olmalarının ve yazmalarının bir diğer nedeni de, harem kelimesinin cinsellikle eşdeğer tutulmasıdır. Haremin içine giremeyen Avrupalı, bu gizemli, çekici ve ismen şehvet uyandırıcı mekânı fantezileştirmiş ve hakkında onlarca eser vermiştir. Avusturyalı bir diplomat olan Murad Efendi’nin seyahatnamesini inceleyen Mehmet Uysal harem bu şekilde tasvir edilmesini yine Murad Efendi’nin şu cümleleriyle açıklıyor; “Avrupalılar

⁶¹ Pierce, *a.g.e.*, s. 3.

⁶² Pierce, *a.g.e.*, s. 160.

⁶³ Reina Lewis, *Rethinking Orientalism & Women, Travel and the Ottoman Harem*, I.B Tauris, London, 2002, s. 12.

gerçek halinden çok kendi hayal dünyalarının ihtiyaçlarına uyan, hatta erkeğin sınırlı heybetiyle göze çarpıcı tezatlar içinde bulunan harem yaşantısını çok renkli bir tarzda tasvir etmeyi severler.” Murad Efendi’nin burada kullandığı çok renkli tabirinin anlamı, Batılı seyyahların hayal dünyalarında yaratarak yazıya döktükleri şehvet ve erotizm timsali Osmanlı kadını ve harem yaşantısıdır.⁶⁴ Bu yüzdendir ki, Osmanlı toplumu üzerine yazılmış bu seyahatnamelerde hatta bilimsel metinlerde veya resimlerde, haremın ortasına uygun düşünölen şehvetli ve aşırı cinselleştirilmiş sahneler⁶⁵ yer alır.⁶⁶ Bir İngiliz diplomatının eşı olarak hareme girmeyi başarmış olan Lady Montagu de bu görüşü destekler ve kendinden önceki seyyahların harem anlatılarının kendi fantezi dünyalarının bir uzantısı olduğunu vurgular.⁶⁷

Hakkında yapılan tüm araştırmalara rağmen harem, tüm Batı dünyasının aşına olduğu fakat ne olduğu hakkında tam bir görüş birliğine sahip olamadığı sayılı kurumlardandır. Osmanlı haremi üzerine kapsamlı bir araştırma yapan Penzer kitabını yazma gerekçesi olarak, haremın kasti veya bilinçsizce, olduğundan tamamen farklı anlatılması, tanımlanması ve basite indirgenmesini gösteriyor.

Çocukluğumuzdan beri Türk haremini duyardık ve bunun bize Türk hükümdarının şahsi zevkleri için birbirinden güzel kadınların kapatılıp tutsak edildiğı yer olduğu söylenirdi. Ve hala çoğumuz Osmanlı sultanlarının zamanlarının çoğunu yüzlerce yarı çıplak kadının bulunduğu, parfüm kokulu ve hafif müzik ezgili haremlerinde geçirmiş zalim ve barbar kişiler olduğunu düşünöyoruz.⁶⁸

Penzer’in kitabından alınmış bu cümleler ortalama bir Batılının düşöncelerini net olarak yansıtmaktadır. 19. yüzyıl seyyahlarından Lucy Garnett da “Mysticism and Magic in Turkey” adlı eserinde haremın yaygın oryantalist düşöncenin kafalarda yarattığı görüntüden daha farklı olduğunu dile getiriyor.⁶⁹ Seyyah Frense Caneye ise hareme oldukça ilginç bir noktadan yaklaşıyor ve Türklerin karılarını özel

⁶⁴ Uysal, *a.g.e.*, s. 118.

⁶⁵ Bkz., ek, tabela 5-15.

⁶⁶ Edward Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğın Keşif Kolu*, çev. Neziğ Uzel, İrfan Yayıncılık, 1998. s. 34.

⁶⁷ Montagu, *a.g.e.*, s. 17.

⁶⁸ Penzer, *a.g.e.*, s. 13.

⁶⁹ Lucy Garnett, *Mysticism and Magic in Turkey*, The Octagon Press, London, 1990, s. 177.

hapishanelere koyan, yabanıl hayvanlarını ise sokaklarda başıboş bırakan insanlar olarak değerlendiriyor.⁷⁰

Hareme ilişkin diğer bir efsane ise, kadınların kapalı bir yerde tutulmasının onların haremın fiziksel sınırları ötesinde herhangi bir nüfuz sahibi olmalarını engellediğine dair varsayımdır. Oysa Osmanlı tarihine baktığımızda harem kadınlarının tıpkı üçüncü avluda eğitilen içoğlanları⁷¹ gibi, sultan hanesinin kadın üyelerinin padişah ve annesinin özel hizmetlerinde bulunarak Osmanlı yönetici eliti içinde yer almaya hazırlandığı, hiyerarşik yapıda ve disiplinli bir eğitim kurumu olduğudur⁷². Bu kadınlar, haremi dış dünyadan ayıran sınırı çok nadir aştıkları halde o dünyada oldukça büyük itibar ve nüfuz sahibiydiler. Padişahın annesi veya eşleri yönetimde önemli bir güç sahibi olabilmekteydiler. Nitekim Kösem Sultan, Hürrem Sultan, Nurbanu Sultan, Safiye Sultan, gibi ihtiraslı ve zeki kadınlar bu duruma örnek teşkil edebilir.

Harem hakkında farklı görüşlerin dile getirilmesinin farklı sebepleri vardır. Şüphesiz bunlardan en baskın olanı haremın gizliliği yüzünden buraya kimsenin girememesi ve hakkında doğru bilgi edinilemeyişi yüzünden, oryantalist düşüncelerle görülmek istenildiği gibi abartılarak, yer yer aşığılanarak kaleme alınmasıdır. Nitekim İngiliz Büyükelçisinin eşi olan ve hareme girdiği iddia edilen Lady Montagu şöyle der:

Türklerin dini ve ahlakı hakkındaki malumatımız pek eksiktir, çünkü memleketlerine, ya kendi işlerinden başka bir şeyle meşgul olmayan tacirler veyahut doğru ve tam malumat alamayacak derecede az oturan seyyahlardan başka kimse gelmez. Londra'da Rum sokağında bir eve sığınmış, yerleşmiş bir Fransız İngiltere'nin kral sarayında olan biten hakkında nasıl ki kendi hayal gücü haricinde bilgi veremezse, Osmanlı'ya gelen seyyahlar da doğru bilgi vermekten o kadar acizdir. Geriye sadece ülkelerindekileri memnun etmek ve ilgilerini çekmek için kurguladıkları hikâyeler kalır⁷³.

Batı'nın harem hakkındaki bilgi açlığını, Lady Montagu 1717'de eşinin İstanbul'da elçi olduğu dönemde yazdığı mektupların basılmasıyla bir nebze olsun gidermiştir. Zira bu eser haremın içinden yazılan ilk eserdir. Lady Montagu, hareme

⁷⁰ Philippe du Fresne Canaye, *Fresne Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kedi Kitap Yayınevi, İstanbul, Şubat 2009, s. 22.

⁷¹ İçoğlanı, saray hizmetine alınıp devletin muhtelif makamlarına namzet olarak yetiştirilen gençler hakkında kullanılan tabirdir: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 28.

⁷² Pierce, *a.g.e.*, s. 4.

⁷³ Montagu, *a.g.e.*, s. 17.

misafir olarak girebilen ilk kadın olduğunu iddia etmektedir ve orada tüm gördüklerini betimlemiştir. Lady Montagu'nun mektuplarında harem, o zamana kadar anlatılan haremden oldukça farklıdır. Lady Montagu gözlemlerinde oldukça tarafsız davranmış ve Osmanlı kadınının Avrupa kadınının dahi sahip olamadığı özgürlüklere sahip olduğundan bahsetmiştir. Haremi pek çok seyyahın yaptığı gibi cinsellik değil de özgürlük mekânı olarak tasvir etmiştir. O zamana değin inanılandan çok farklı olan bu görüş kimi çevrelerce kabul görmemiştir. Zira Batılı erkeğe göre harem, kadınların zorla tutsak edildiği, mazoşist ve çoklu sekse zorlandığı, hükümdarın kadınlar üzerinde despotça güç kullandığı, Hristiyanlıkla asla bağdaştırılamayacak bir kurumdur.⁷⁴ 19. yüzyılda Antonine Galland⁷⁵ tarafından yazılan “Arabian Nights” adlı eser, seyyahların hayal gücüne büyük katkı sağlayarak, haremın Doğu'nun ilkel, baskıcı, zorlayıcı bir kurumu gibi yansıtılmasını sağlamıştır.⁷⁶

19. yüzyıl Batılı kadınının gözünden ise harem biraz daha farklıdır. Harem, Batılı kadın için erkekte olduğu gibi sadece seksi çağrıştıran bir kurum değil, aynı zamanda kadının fiziksel ve ruhsal yalnızlığını, hükmedilmişliğini, boyun eğmişliğini gösteren bir kurumdur.⁷⁷ Bu yüzden Batılı kadın, yalnız ve savunmasız gördüğü harem kadının iç dünyasına inmeye çalışmış, daha çok onun yalnızlığını, savunmasızlığını, kısacası psikolojik durumunu ele alıp, incelemiştir.

Sosyalleşen kadın, daha geniş haklara ve imkânlarla sahip oldukça kendisiyle eşit şartlarda olmadığını düşündüğü diğer kadını merak etmiştir, bu onu araştırmaya ve seyahat etmeye yazmaya teşvik etmiştir ve kendine bir numaralı konu olarak haremi seçmiştir. Hatta 19. yüzyılda “harem edebiyatı” adıyla bir nevi yeni bir edebiyat kolu ortaya çıkmıştır. Özellikle, Lady Montagu'nun harem hakkındaki anlatılar bulunan kitabının ses getirmesi ve bu kitabın diğer seyyahların anlattığı abartılı hikâyeleri düzeltip haremi anlatan daha gerçekçi bilgiler vermesi kadınlarda haremle ilgili araştırma ve yazma isteğini doğurmuştur. Bu kadınlar 19. yüzyılda Cook'un ilk defa turizm fikrini ortaya atıp, turlar düzenlemesiyle Doğu'ya gelerek

⁷⁴ Reina Lewis, *a.g.e.*, s. 13.

⁷⁵ Antoine Galland Doğu dilleri konusunda eğitim almış bir oryantalist olup, 1672 ve 1673'te İstanbul'daki ikametini tuttuğu günlüklerle anlatmıştır: Eberson, *a.g.e.*, s. 135.

⁷⁶ Penzer, *a.g.e.*, s. 15.

⁷⁷ Billie, Melman, *Women's Orients, English Women and the Middle East 1718–1918*, Basingstoke, Macmillan, 1992, s. 30.

haremi ziyaret etme talebinde bulunmuşlardır.⁷⁸ Haremin kısıtlı bölümlerini ziyaret edebilen bu kadınlar kendi ve diğer seyyahların gözlemlerinden yola çıkarak harem hakkında eserler vermiştir.

Bu eserlerden bazıları, Batı’da kadınlar arasında tepkiye neden olmuş ve feminist grupların Müslümanlara karşı önyargılı olmalarına sebebiyet vermiştir.⁷⁹ Kendini ispat etmeye henüz başlamış, toplumda söz hakkı elde etme hakkına sahip olmaya çalışan Batılı kadının, Müslüman kadınlarını aşağılayıcı yazılar kaleme almasının nedenlerinden biri de kendi varlığının üstünlüğünü ispat etme çabasıdır.⁸⁰

Tüm bu üstünlüğü ispat etme çabaları, fanteziler ve kurgular, var olan harem kurumunun tamamen farklı algılanmasına yol açmış ve Osmanlı kadınına karşı Batılılarda acıma duygusu uyandırmıştır. Harem hakkındaki olumsuz düşünce ve duygular öyle bir boyuta ulaşmıştır ki, birçok gezgin seyyah ve bilim adamı bunları hiç sorgulamadan benimsemiştir.⁸¹ Bu klişe bilgiler ve önyargılar harem hakkında bilgi edinmelerini de engellemiştir. Erkek gezginler zaten hareme hiç giremezken bazı kadın gezginler de böyle bir fırsatla karşı karşıya kalınca önyargı, korku ve dedikodu yüzünden hareme girmeyi reddetmiştir. E.H. Mitchell’in 14 Şubat 1891 yılında “The Academy” dergisinde “Forty Days in the East” adlı metninde geçen şu cümleler bunu kanıtlar niteliktedir:

Haremin ziyareti bizim Doğudaki ikametın güzel bir sonu olabilirdi, ama ben böyle bir aşağılanma yerini ziyaret etmeyi reddettim. Bizim köle durumundaki kız kardeşlerimize bu ziyaretle yardım edebilseydim, bunu yaparak memnun olurdum. Ama oraya gitmek ve onları o iğrenç hapisanede kapalı olarak görmek, herhangi bir Hristiyan kadının dayanabileceğinden fazladır.⁸²

Oysa Osmanlı haremine girmeyi başarmış Lady Montagu “Şark Seyahatnameleri” adlı eserinde, “Seyahatname yazarlarının, dünyanın bütün

⁷⁸ Reina Lewis, *a.g.e.*, s. 14.

⁷⁹ Annie Jane Harvey, *Turkish Harems and Circassian Homes*, Hurst and Blackett, London, 1871, s. 9.

⁸⁰ Ahmed Leila, “Western Ethnocentrism and Perceptions of the Harem”, *Feminist Studies*, 8:3 (1982:Fall), s. 521.

www.northeastern.edu/womensstudies/graduate/.../Ahmed_Western.pdf (09.10.2009)

⁸¹ Bkz Edmondo Amicis’in Seyahatnamesi.

⁸² Zofie Yükselova, “İngiliz Kadın Seyyahlarından Lucy Mary Jane Garnett’in Seyahatnamesi ile Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey’in Hatıralarına göre XIX. Yüzyılın Sonunda Türk Gelenekleri ve Görenekları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir, 2004, s. 93, 94.

kadınlarından hür yaşayan Türk kadınlarının esaretine acıdıklarını görmek bana tuhaf geliyor, burada ömürlerini mütemadi eğlencelerle geçiren insanlar varsa onlar da kadınlardır” diyerek, Osmanlı kadının durumunun ve haremın anlatılanlardan farklı olduğunu vurgulamıştır.⁸³ Julia Pardoe, Ellison Grace ve Mary Lucy Jane Garnet gibi birçok kadın gezgin harem hakkında kışkırtıcı erotik tasvirler ve kurgular yapan seyyahları eleştirmiş⁸⁴ ve haremi kadını aşağılayan bir mekân değil de onun güvenliğini, eğitimini kısacası tüm ihtiyaçlarını sağlayan bir kurum olarak değerlendirmiştir.⁸⁵ Elizabeth Cooper’ın harem ve Osmanlı kadını hakkındaki tespiti Lady Montague, Julia Pardoe, Jane Garnet gibi seyyahlarda uyusmaktadır:

Kadınlar kelimenin hiçbir manasında tutsak olmadıkları gibi, kimi zaman bazı kişilerin bizi inandırmak istediklerinin tersine, kafesli pencerelerin ardından çıkmak için can atıyor da değillerdir. Bu mahremiyet hali Müslüman kadına ağır gelmez, hatta mahremiyetin bozulması herkesten önce onu kızdıracaktır, çünkü böyle bir şey onun kocasının gözündeki değerini kaybettiği anlamına gelir.⁸⁶

Osmanlı kadınlarının hayatını ve haremi bizzat görüp değerlendirme fırsatı yakalayan Lady Montague, Lucy Jane Garnett, Julia Pardoe, Fanny Blunt gibi Batlı kadınlar, Osmanlı kadını artık egzotik yaratıklar ya da haremdeki tutsaklar olarak görmek yerine, onları taktir etmeyi ve onların yaşayış biçimlerine saygı göstermeyi tercih etmişlerdir. Özellikle Viktorya dönemi kadın seyyahları, Batılı oryantalistlerle, erkek seyyahların hareme yüklediği “gayriahlaki yuva”, “kadınlar mahpushanesi” gibi olumsuz imajları yıkmakla kalmamış, haremi erkeklerin dünyevi yaşama alanından ayrı tutulmuş, kadınlara has saygın bir mekan olarak övmüşlerdir.⁸⁷ Bu kadınların ve benzeri seyyahların sayesinde, harem ve Osmanlı kadını imajının nereden nereye geldiğini Catherine Elwood’un şu yorumlarından okuyabiliriz:

Haremin mahremiyeti, kocanın sevdiğini başkalarından gelebilecek bütün kötülük ve elemin bilgisinden dahi korumak dileğinin en tabi sonucundan başka bir şey değildir. Koca, Zümrüd-ü Anka’sını, Hareminin ışığı’nı bütün sıkıntı ve kaygılardan uzakta tutmak ister. Biz nasıl çok değerli bir taşı mahfazalar içinde dikkatle korur ya da kutsal bir emaneti kalabalıkların bayağı bakışlarından sakınırsak o da aynı şekilde, sahip olduğu en değerli şeyi kaba ve adi olandan saklar. Türklerin centilmenlik

⁸³ Montagu, *a.g.e.*, s. 117.

⁸⁴ Yükselova, *a.g.t.*, s. 92.

⁸⁵ Bu görüşe örnek teşkil edebilecek resimler için bkz ek, tabela 16-21.

⁸⁶ Aslı Sancar, *Osmanlı Kadını, Efsane ve Gerçek*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s. 37.

⁸⁷ Sancar, *a.g.e.*, s. 43.

anlayışında bir erkeğin kadını dokunulmazdır, kadının bulunduğu yer olan harem de her zaman için saygın bir yerdir.⁸⁸

3.1. Haremin Fiziki Yapısı ve Özellikleri

Osmanlı'da harem, sarayın en özel ve gizli yeri olduğu için hareme girebilmek buranın fiziki yapısını detaylarıyla anlatmak o dönemler için gayet zordur.⁸⁹ Ünlü seyyah Pietro Della Vale, okuyucularına 1625 yılında Saadet Kapısı'nın ötesinde neler olup bittiğini söylemenin olanaksız olduğunu yazmıştır. 1926 yılına gelindiğinde Sir George Young gibi bir otoritenin bizlere aynı şeyleri söylediğini görebiliriz, “Şimdiye kadar saray haremi ve Hırka-ı Şerif odası yeryüzünde Anglo-Sakson ve Amerikan ırkından gelen kişilerin ayak basamadıkları iki yerdir. Kutup, araştırmacıların nasıl ilgisini çekmişse, sultanın haremi ve Hırka-ı Şerif odaları da turistler için o kadar önemlidir.”⁹⁰

Fakat bazı Batılı seyyahlar hareme girebildiklerini ya da hadımlarla arkadaşlıkları sonucu haremin yapısı hakkında bazı bilgiler edindiklerini iddia etmişler ve bunları da seyahatnamelerinde yazmışlardır.

Sarayın büyük bir kısmını gördüğünü iddia eden ve seyahatnamesinde hareme de yer veren kişilerden biri 16. yüzyıl yazarı Fransız seyyah Nicolas Nicolay'dır.⁹¹ Topkapı Sarayı'nın fiziki yapısından bahseden Nicolay, haremden çok kısıtlı bahsedebilmiştir:

Bu saray yaklaşık iki mil çapında sağlam ve yüksek duvarlarla çevrili olup, ortasında bulunan tepeden başlayarak denize inen müthiş ve zevkli bir bahçesi vardır. Türk Sultan'ının yaz aylarında yaşadığı yapılar yüksekçe, havadar ve tatlı suların aktığı bir tepe üzerinde kurulmuş olup, manastır sütunlarını andıran galerilerle birbirine bağlanmıştır. Yaklaşık 200 oda bulunan bu yapıların çevresinde küçük evler ve yerleşim birimleri bulunmaktaydı. Önceleri, bu yerleşim birimlerinin hemen dışında Ayasofya'da çalışanların bakmakla yükümlü olduğu kişiler kalmaktaydı. Bu çalışanlar daha sonra 2. Beyazıt'ın marifetiyle yerlerinden edilmiş, binaların yerine sultanın kışı geçirmesi amacıyla kuzeydoğu rüzgârlarından korunan büyük bir bina inşa edilmiştir. Biraz daha aşağıda ise tamamen vitraylardan yapılma, küre şeklinde, içindeki fiskiyeden akan suların bahçeye doğru yayıldığı görkemli bir yapı bulunmaktaydı. Beyazıt işte bu bahçede yaz aylarının çoğunu geçirip su sesinin tatlı melodisiyle uyumuştur. Şimdi ise burası yıkıntı halinde olup, akan suyun yönünü

⁸⁸ Sancar, *a.g.e.*, s. 43.

⁸⁹ Haremin planı için bkz., ek, tabela 22, 23.

⁹⁰ Penzer, *a.g.e.*, s. 21.

⁹¹ Penzer, *a.g.e.*, s. 29.

değiştirmiştir. Yine bu alanda içinde muhteşem yapıda hamamlar bulunan Haseki sarayı bulunmaktadır.⁹²

Nicolay'ın sarayla ilgili verdiği bilgiler gerçekten uzak değildir ama hareme girebilmesi neredeyse imkânsız olan Nicolay'ın harem hakkında verdiği bilgi, gözlem olmaktan daha çok, hadım arkadaşının anlattığı bir bilgi olabilir. Burada bahsedilen Haseki Sarayı, planda harem olarak gösterilen ve 3. bahçe ile hadım karargahının bulunduğu yerlerin civarına denk düşmektedir.

Sandys, Grimstone, Gainsford, della Vale, Tavernier, Thevenot, Grelot ve Chardin gibi 16. yüzyıl seyyahları da haremın fiziki yapısı hakkında net bilgiler verememişlerdir. Hatta, Tavernier, haremi bir rahibe manastırına benzetmekte ama bu denli sıkı korunanının hiçbir Hristiyan ülkesinde bulunmayacağını belirtmektedir.⁹³

III. Murat döneminde sarayda çalışmış İtalyan bir doktor olan Domenico Hierosolimitano, doktor olması sebebiyle Zenci hadımağalarından bile sadece bazılarının girebileceği bölümlere girmiş ve bazı odalar, özellikle de Altın Yol ile ilgili betimlemeler yapmıştır: (planda 75 numaradır)

Yukarıda sözü geçen meydandan bir koridor ile sultanın odalarının bulunduğu başka bir bahçeye girilmektedir. Anahtarları yalnız zenci kızlar açası ve sultana hizmet etmek isteyen kadınlarda bulunan bu odalar, sadece sultanın kullanımına ayrılmıştır. Bir tarafta, her birinin içinde hamamlar ve fiskiyeler bulunan ve birbirini görmeyen bağımsız odalar bulunmaktadır. Sultan istediğinde gizli koridorlardan geçerek diğerleri görmeden istediği odaya ulaşabilmektedir. Kadınların girebilecekleri diğer bir kısım ise sultanın erkek çocuklarının büyütüldüğü dairelerdir. Kız çocukları anneleriyle birlikte yaşamakta ve erkek çocukları altı yaşına geldiklerinde annelerinden alınıp, kendilerine eğitim verecek olan hocalar nezaretinde ayrı odalarda büyütülmektedirler. Sultana ait olduğunu söylediğimiz odalar erkeklerin dairelerinin yanından başlayıp, kadınların odalarına kadar uzanmaktadır. Şaşırtıcı bir zekâ ile inşa edilen ve her birinin kendilerine ait salonları, yatak odaları, hamamları, fiskiyeleri, çiçek bahçeleri ve kuş bahçeleri bulunan bu geniş dairelerde, insan figürleri kullanılmayan, yalnız çiçek resimleri ile süslenmiş sırmalı perdeler, değerli halılar, sırma bezeli minder ve yastıklar, fildişinden ve doksan bin akçeye mal olan iri mercanlarla işli ve sandal ağacından yapılmış divanlar bulunurdu.⁹⁴

⁹² Nicolas Nicolay, *Nicolas de Nicolay'ın Türkiye Seyahatnamesi ve Desenleri*, çev. Tülay Reyhanlı, İstanbul, 1989, s. 30.

⁹³ Tavernier, *a.g.e.*, s. 151.

⁹⁴ Penzer, *a.g.e.*, s. 31, 32.

Hierosolimitano'nun bahsettiği, sultanın istediğinde, istediği kadının odasına gidebilecek şekilde tasarlanmış gizli koridorların varlığı meçhuldür. Nitekim 1960'lı yıllarda haremın restorasyonunda görev alan tarihçi Robert Anhegger ile evli olan Mualla Anhegger padişahın hiçbir cariyenin odasına kimse görmeden giremeyeceğini, haremın mimarı yapısının buna izin vermediğini belirtiyor.⁹⁵

Sarayın harem kısmını gördüğünü iddia eden bir diğer seyyah ise Thomas Dallam'dır. Sultan III. Mehmet'e İngiltere kraliçesi tarafından hediye edilen orgu kurmak göreviyle saraya gelmiş olan Dallam, bir ay süreyle sarayda kalmıştır. Sarayın selamlık bölümündeki birçok odanın ve bazı bahçelerin betimlemesini yapan Dallam, haremi kapı aralığından gördüğünü iddia eder ve mekânın fiziki yapısından çok, gördüğü otuz cariyeden bahseder.⁹⁶

17. yüzyılda İstanbul'da diplomat olarak görev yapan Ottovio Bon Osmanlı sarayı hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Fakat hareme hiçbir zaman giremediğini belirten Bon haremden bahsederken sadece şunları söylemiştir:

...ve diğer bir kısım ise Hanım sultanın, sultanın ve sultana ait tüm diğer kadın ve kölelerin yaşadığı odalar olup bu kısım içinde yatakhaneler, mutfaklar, hamamlar, oturma odaları ve insanın ihtiyacı olan tüm diğer rahatlıkların bulunduğu dev bir manastırı andırmaktadır.⁹⁷

Harem bölümü hakkında verdiği bilgi bu kadarla sınırlı kalan Bon'un, selamlıkta bulunan odalar ve bahçeler hakkında detaylı tasvirleri bulunmaktadır.

18. yüzyıl seyyahlarından Edmund Chishull ise seyahatnamesinde Altın Yol'u izleyip haremın kapısına kadar gelmeyi başardığını yazmıştır, fakat diğerleri gibi o da haremın fiziki yapısı hakkında bilgi verememiştir.⁹⁸

Fransız seyyah Motraye ise hareme girebildiği söylenen ilk yabancısıdır. Haremdeki bir saati tamir etmeye giden saatçinin yanında hareme girmeyi başarmış olan bu seyyah, haremın büyük ihtimalle hünkâr sofası⁹⁹ denilen bölümünün tasvirini yapmıştır:

⁹⁵ Ahmet Akgündüz, *Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 30.

⁹⁶ Maclean, *a.g.e.*, s. 74.

⁹⁷ Penzer, *a.g.e.*, s. 40.

⁹⁸ Edmund Chishull, *Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş 12 Eylül 1698- 10 Şubat 1702*, Bağlam Yayınları, 1993, s. 24.

⁹⁹ Bkz., ek, tabela 24.

Hadım bizi, bence sarayın en muhteşem ve ince zevkle süslenmiş yeri olup, içinde harika bir sandık içine oturtulmuş, ayarı yapılacak İngiliz yapımı saatin bulunduğu harem salonuna aldı. Bu odanın duvarları gösterişli seramiklerle bezenmişti ve bir kubbe şeklinde olan tavanı her tarafı mümkün olabilecek en zengin altın ve azur kakmalarla süslüydü. Kubbenin tam altına gelen salonda ise, suyun biriktiği kısmı bana yılan taşı veya yeşim taşı izlenimini veren fiskiyeli bir havuz vardı. Kadınlar burada olmadığı için bu fiskiye çalıştırılmamıştı. Odada camlarının önünde oymalı kafesler bulunan birkaç büyük pencere de bulunmakta. Odada, tozdan korunmak üzere üzerinde boyalı ipeklilerin serilmiş olduğu birkaç sofa da vardı. Salondaki saat ayarlandıktan sonra hadım bizi, rahip ve ya rahibelerin odalarını andıran, kapıları kapalı sağlam soltu odaların bulunduğu bir koridordan geçirdi... Bu koridor salonun kendisinden daha harika yıldızlarla ve tablolarla süslüydü. Hemen hemen kilise pencerelerini andıran, fakat insan ve ya hayvan figürleri içermeyen bu pencerelerin rengârenk vitraylarının alt kısmı en uzun boylu insanın erişebileceğinden bile daha yüksekti. Salondan salona geçerken odalarda gördüğümüz mobilyalar oldukça değerliydi, yerler İran halılarıyla kaplıydı fakat tüm bu güzellikler odalara gelişigüzel yerleştirilmişti.¹⁰⁰

Motraye, haremden bulunduğu bu kısıtlı zamanda mümkün olduğu kadar çok şey görmeye çalışmış, hatta hadımlara soru sorarak onlardan harem hakkında bilgi edinmeyi denemiş ama çabaları sonuçsuz kalmıştır. Seyahatnamesinde haremın fiziki yapısıyla ilgili olan betimlemeler bir paragraftan öteye gidememiştir.

18. yüzyılda İstanbul'a gelen Fransız tüccar Jean Claude Flachet, seyahatnamesinde haremın fiziki yapısına en geniş yer veren seyyahtır. I. Mahmut ve III. Osman döneminde on beş yıl süreyle İstanbul'da kalarak zenci kızlar ağası Hacı Bektaş ile dostluk kurmuş, bu sayede hareme çeşitli görevlerle defalarca girip çıkmıştır.¹⁰¹ Seyahatnamesinde haremi şöyle tasvir eder:

Sultan odasının olduğu kısımdan kuzeye açılan bir kapı var, bu kapıdan harem odalarına giden bir koridora girilir. Bu odalar orta büyüklükte olup, taştan yapılma binalardır ve yüksek duvarlarla çevrili bir bahçeye bakarlar. Bunlar havadar ve çok güzel eşyalarla döşenmiş odalardır. Bu eşyalar arasında üzerlerine desenler işli ve duvarlara asılı kumaşlar, halılar, sehpalar, perdeler, aynalar, saatler ve sofaların kenarına konulmuş olup ve sofayı tamamen çevreleyen, gece gündüz burada kalan mücevher kutuları vardır.

İlk bahçeden sonra ikinci bahçeye çıkılır. Buranın merkezi konumunda olan iki katlı köşk ise harika bir yer. Sultan sık sık hanımları ile buraya geliyor. Dört binadan oluşan bu köşkün batısını sultan kullanıyor ve dış duvarlar tamamen çini kaplı. Hepsinin birbirinin benzeri, gösterişli kemerler üzerine inşa edilmiş bu köşkün kalan kısmı ise hanım sultanlara aittir. Bu avlu Paris'teki kraliyet meydanına benzemekte ve geniş olmasından çok uzunluğu ile dikkat çekmekte. Odalar zemin katta kurulmuş olan bir soba tarafından ısıtılıyor ve bu sebepten ötürü hanımlar kışın bile bahçeye çıktıklarında soğuk havadan pek fazla etkilenmiyorlar. Sultanın odasına ise

¹⁰⁰ Aubry de la Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, İstiklal Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 112, 113.

¹⁰¹ Penzer, *a.g.e.*, s. 47, 48.

muhteşem bir merdivenle çıkılıyor. Hol kısmı kare şeklinde, giriş daha genişçe ve oda bahçesinin açısı kadar uzun olup sarayın bu bölümündeki binalarına dayanmakta. İşte burada insan sultanın zenginliği ve ihtişamı hakkında bilgi edinebilir. Görünen her şeyin bir eşi ve benzeri yok. Pencere çıkışları ve tavanlar çiçek desenleriyle ve süslü gösterişli çinilerle kaplanmış. Çini tabakaları birleştiren alçı süslemeler, altından oyma yaprak figürleriyle bezenmiş. Duvarlar altın simlerle işlenmiş kumaşla kaplı. Sofa ise aynı şekilde gösterişli malzemelerden yapılmış.

Aynalar, saatler, mücevherat kutuları gerçekten akıl almaz ve en olağandışı şey ise servis masalarının tamamı burayı dekore etmek için getirilen sanatçıların eseri.

Bir sonraki yer ise on iki sultan hanımın yaşadığı dairelerin bulunduğu galeri. Bu daireler geniş ve zengin bir biçimde döşenmiş. Pencerelerde demir parmaklıklar var. Bu pencereler avluya bakıyor. Pencerelerde hanımların dışarıdan görülmeden oturacakları, bahçeyi ve dış dünyayı seyredebilecekleri cumbalar bulunmakta. Kuzey cephesinin ortasında toplanma odası olarak adlandırılabilir bir çıkma var. Kadınlar sultana söylemek istedikleri bir şey olduğu zaman burada toplanıyorlar. Buradan büyük bir hamama giriliyor. Bu hamamın mermerle kaplı üç odası var. Ortadaki oda en süslü olanı; kubbesi mermer sütunlarla desteklenmiş ve kristallerle süslü olup, doğal ışığın içeri yansımaları sağlamakta. Odaların arasında diğerinde neler olduğunu gösterebilecek şekilde cam kapılar var. Her bir lavaboda birinden sıcak diğerinden soğuk su akan iki çeşme var. Daha alt konumlardaki kadınların ve zenci hadımların gayet kullanışlı ve kendilerine ait banyoları var. Haremden çıktuktan sonra oldukça karanlık bir koridora giriliyor. Hadımların kaldığı ek binayı geçiyor ve şehzadelerin hapsedildiği yere çıkıyor.¹⁰²

Günümüze kadar pek çok değişiklikler yapılmasına ve harem odalarının çoğunun yok olmasına rağmen, bu anlatımdaki yollar izlenerek zenci hadımların odalarından başlayıp, (planda 34–35 numara) altın yoldan hareme geçilerek (planda 75 numara) şehzadelerin tutulduğu kafes adı verilen bölümlere geçilebilir.

III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın mimarlığını yapmış olan M. Melling tarafından kendisine köşklerin gezdirildiğini ve ayrıca hareme girebildiğini söyleyen F.C. Pouqueville ise haremi şöyle betimlemiştir:

Anahtarın büyüklüğü ve kapı menteşelerinin açılırken çıkardığı ses, buranın yalnızlığı ve kutsallığı ile karışınca ilk anda hepimize saygı ile karışık bir korku duygusu verdi. Yaklaşık dört metre sonra tahtadan yapılmış bir başka kapı ve her iki kapı arasında da kadın kölelerin yaşadığı bir birinci kat dairesi var. Burası yaklaşık elli metre uzunluğunda on iki metre eninde. Her iki duvarda bir dizi pencere var. Duvarların tam ortasında, uzunlamasına, sarı, kırmızı, beyaz boya ile boyalı ve üst üste iki farklı sıra oluşturan odalıkların dolapları var. Pencerelerin yanlarında yaklaşık elli santimetre yüksekliğinde ahşaptan yapılma, her birinde on beş odalığın yattığı sofalar var. Toplam olarak 300 kadın için düşünülmüş yer. Koridorun sonunda çift kapılı bir çıkıştan bir merdivenle aşağıdaki avluya iniliyor. Keza mutfaklarda harem bu kısmında yer almaktadır. Avlu kuzeydoğu yönüne uzanmaktadır. Deniz tarafında bir dizi sütun vardır ve hanım sultanların köşkleri

¹⁰²Penzer, *a.g.e.*, s. 53, 54.

bunların tam karşısındadır. Avlunun uzak köşesinde kızlar ağası ve onun kontrolündeki zenci hadımların daireleri var.¹⁰³

Diğer seyahatnamelerde, haremın fiziki yapısı ve özellikleri hakkında verilen bilgiler birkaç satırı geçmez ve birkaçı haremi fiziki görünüm olarak çok sıkı kurallarla yönetilen bir manastıra benzetmişlerdir.¹⁰⁴ Girilmesi hayati tehlike arz eden bir yerin fiziki betimlemesini yapmak da oldukça güç bir iştir, o yüzden seyahatnamelerdeki fiziki yapı hakkındaki bilgilerin azlığı şaşırtıcı bir durum değildir.

3.2. Osmanlı İmparatorluğu’nda Harem Müessesesinin Oluşumu ve Kurumsallaşması

Harem denilince birçok insanın aklına birbirinden güzel kadınların bulunduğu Topkapı Sarayı Haremi gelir. Oysa harem geleneği, sadece Osmanlı’ya özgü değildir. Çeşitli çağlarda Asya’nın farklı bölgelerinde de haremle kurulmuştur. Hindistan’da “purdah”, İran’da “enderun” ya da “zenan” haremle verilen isimlerdir.¹⁰⁵ Çin’de de Pekin’deki yasak şehirde kadınlar duvar arkalarına kapatılıyor, onları da haremağaları koruyordu. Ancak en gelişmiş ve en büyük harem Topkapı Sarayı’ndakidir. Burada olup bitenler tüm haremle ve haremın başlıca unsuru kadın köleler (cariyeler) için örnek teşkil edebilir.¹⁰⁶ Osmanlı İmparatorluğu’nda çeşitli memleketlerden gelen güzel kadınların¹⁰⁷ kaderini belirleyen bu kurum farklı olayların ve sentezlerin sonucunda doğmuştur.

Türk boyları, çok eşliliği 1453’te İstanbul’u fethedip, Bizans’ı yıkmadan önce de uyguladılar. Konstantinopolis’i fethedip “Fatih” unvanını alan Sultan II. Mehmet, yeni başkentine İstanbul adını verdi ve burada görkemli bir saray olan Topkapı Sarayı’nı yaptırdı. Annesi Valide Sultan’a da İmparator Konstantin’in dul eşi İmparatoriçe Eleni’nin kadınlar dairesine çok benzer bir harem kurmasına izin verdi. Yunanlılar haremlelerine “cinekka” diyorlardı. Sarayın en ıssız köşesinde bulunan

¹⁰³ Penzer, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁰⁴ Withers, *a.g.e.*, s. 6., Tavernier, *a.g.e.*, s. 151, Motraye, *a.g.e.*, s. 112, Penzer, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁰⁵ Çağatay Uluçay, *Harem II*, , Ankara, Türk Tarık Kurumu Yayınları, 2001, s. 7.

¹⁰⁶ Alev Lytle Croutier, *Harem-Peçeli Dünya*, çev. Mehmet Ali Kayabal, İstanbul, 1990, s. 10.

¹⁰⁷ Bkz., ek, tabela 25.

cinekkada kadınlar bütün saraydan ayrı olarak görev gruplarına göre yaşıyordu. Sultan Mehmet de aynı Bizans geleneklerini benimsedi ve sarayda bir okul kurdu, köleleri muhafaza etti. İslamiyet'in çok eşlilik uygulaması ve bu tarz Bizans geleneklerini benimseyerek Osmanlı saray haremını yarattı.¹⁰⁸ Seyyah Murad Efendi de haremın Bizans'ın Gynakeume (cinekka)'sinin örnek alarak oluşturulduğunu yazar.¹⁰⁹ Osmanlı döneminin önde gelen yetkin akademisyenlerinden biri olan Godfrey Goodwin de bu bilgileri pekiştirerek harem kurumunun Bizans'taki ve diğer pek çok eski uygarlıktaki "gynaikeion" un bir uzantısı olduğunu söyler.¹¹⁰ Fakat Fuat Köprülü'nün "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri" adlı çalışmasında harem hakkında böyle bir etkileşimden söz edilmez.¹¹¹ Çarpıcı bir nokta da şudur ki, "kardeş katli yasasının" 1383'te ölen Bizans İmparatoru VI. İoannes Kantakuzenus tarafından uygulandığı ve Fatih Sultan Mehmet'inde bu uygulamayı benimseyip, anayasal bir güç haline getirdiği, ünlü şarkiyatçı Bernard Lewis'in "İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti" isimli eserinde geçmektedir.¹¹² Arzu Etensel İldem "Fransız gezginlerin gözüyle Türkler ve Yunanlılar" isimli çalışmasında Türklerle Yunanlılar arasındaki benzerliklerden bahsederken, Yunan evlerin de Türk evleri gibi "haremlık ve selamlık" olarak ikiye ayrıldığını yazar.¹¹³ 18. yüzyılda İstanbul'a gelen Julia Pardoe ise seyahatnamesinde Romalıların batıl inançlarının çoğunun Türklere geçtiğini gözlemlemiştir.¹¹⁴ Bir arada yaşamaya başlayan iki kültürün birbirlerinden etkilenmiş olması şaşırtıcı değildir.

Padişah, saray haremında bulunan köle kadınlarla evlenmeden birlikte olabiliyor ve bunun dinen bir sakıncası olmuyordu, İslamiyet köle ile evlenmeden ilişkiye girmeyi günah saymıyordu. Bu sayede birkaç sultan dışında Fatih'ten sonraki hiçbir sultan evlenmemiştir. Bu açıdan bakılırsa aslında harem Osmanlı Devleti'nin geleneksel İslami çizgide evriminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim

¹⁰⁸ Croutier, , *a.g.e.*, s. 20.

¹⁰⁹ Uysal, *a.g.e.*, s. 119.

¹¹⁰ Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, çev. Sinem Gül, Sabah Yayınları, İstanbul, 1997, s. 101.

¹¹¹ M. Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

¹¹² Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, Bilge Kültür Sanat, Ekim 2006, İstanbul, s. 50.

¹¹³ İldem, *a.g.e.*, s. 176.

¹¹⁴ Julia Pardoe, *18. Yüzyılda İstanbul*, çev. Bedriye Şanda, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 88.

cariyelik sistemi Müslüman hanedanlarının standart bir özelliğidir. Abbasi halifelerinin çoğu köle cariyelerin çocuklarıdır.¹¹⁵

Cariyelerle birlikteliğin Osmanlı hanedanlığı için faydaları da olmuştur. Yabancı bir prensesin ya da yerli elitten bir kadının ailesinin, hanedanla evlilik bağı kurmasının neticesinde besleyebileceği politik arzular ya da koymaya çalışabileceği politik ağırlık cariyelerde söz konusu olamazdı; çünkü cariyeler köle kadınlardı. Padişahın kullarıydı. Haremin yani Darüssaade (saadet evi)'nin mutlak tek gücü padişahı. Hareme giren kadının kaderi bundan sonra sadece onun ellerindeydi. Kul mantığıyla eğitilmiş köle cariyelere yasal evlilik ve nikâh mukavelesinden kaynaklanan hakları istemekten yoksundu. Böylece Osmanlı Devleti ilk Türk devletlerinde olduğu gibi hakanlarının Çinli prenseslerle evlilikleri sonucu devletlerinin yıpranmasından hem de Avrupa'da olduğu gibi siyasi evlilikler sonucu tahtında hak iddia edilmesinden korunmuştur.

Osmanlıları gözlemleyen Avrupalılar, Osmanlı sultanlarının sadece köle cariyelerle birlikte olmasına farklı iki açıklama daha getirmişlerdir.

İlkine göre sultanlar I. Beyazıd'ın acı ve utanç verici deneyimini bir daha yaşamak istemiyorlardı; Beyazıd 1402'de Timur tarafından esir edildiğinde, eşlerinden birine, zorla hizmetçilik yaptırılmasını izleme hakaretine katlanmak zorunda kalmıştı. Bu utancın, sultanın esirken intihar etmesinde payı olduğu düşünülür.¹¹⁶ Türk gelenek ve göreneklerine baktığımızda ister köle olsun ister hür, sahip olunan kadın kutsaldır. Sultanın birlikte olduğu köle cariyelerinden birine de aynı muamele yapılmış olsa sultanın aynı derecede üzüleceği açıktır. O yüzden böyle bir açıklamanın sultanın sadece köle cariyelerle birlikte olma nedeni olacağı görüşünün gerçekliği tartışılabilir.

İkinci açıklama ise, Osmanlı sultanlarının soylu kadınlarla evlenmeleri halinde miraslarından onlarında faydalanacağı ve bu yolla saray hazinesinin boşalacağı yönündeki endişeleri olduğudur. Bazı seyyahlar bu yüzden sultanların hiçbir mal mülk edinme hakkı olmayan kölelerle birlikte olduğunu yazarlar.¹¹⁷

¹¹⁵ Pierce, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹⁶ Pierce, *a.g.e.*, s. 49., Tavernier, *a.g.e.*, s. 155.

¹¹⁷ Withers, *a.g.e.*, s. 137, Paul Rychaut, *An English Consul in Turkey, 1667-1668*, Oxford University Press, New York, 2001, s. 33.

Sultanlar evlilik ve ya eş seçimi tercihlerinde cariye eşlerinin mal ve mülk edinmeden yoksun oluşlarını ne kadar göz önünde bulundurdıkları tartışılabilir fakat cariye kölelerin mal ve mülk edinme haklarının olmaması ya da ölümleri durumunda servetlerinin asıl sahibine yani Osmanlı hazinesine iade edileceği Osmanlı kaynaklarında da geçer. Osmanlı tarihçisi Ahmet Refik Altınay eserinde bir kölenin ölmesi durumunda eşyalarının sahibine, yani sultana geçtiğini yazar. Hatta saraya ait cariye azat edilmiş ya da saray dışından biriyle evlenmiş dahi olsa, eşyalarının zenci haremağalarının onayı olmaksızın kimseye verilmemesi ve mirasta hak iddia eden kişilerin bunu kanıtlayamadığı sürece isteklerinin dikkate alınmaması II. Ahmet'in İstanbul kadılarına 1695'te gönderdiği bir fermanla geçmektedir.¹¹⁸ Osmanlı padişahlarının ve Osmanlı yönetim sisteminin saray malının sarayda kalması konusunda hassas olduğu görülmektedir.

3.3. Hareme Köle Sağlanması

Avrupalı gezginler Osmanlı'da köleliğin Batı'daki kölelikle yalnızca isim benzerliği taşıdığına ittifak etmiştir. Osmanlı'da kölelik, Batı'da olduğu gibi büyük çiftliklerin tarlalarında zorla ağır işlere koşulma şeklinde bir sistem değildi.¹¹⁹ Albert Hourani köleliğin İslam dinine mensup olanlarca daha farklı benimsendiğine ve uygulandığına dikkat çekmiş, kölelerin efendilerine içtenlikle bağlı, sadık hizmetkarlar olduğunu yazmıştır.¹²⁰ Özellikle de haremden köle, itina ve özenle yetiştirilen, bu sayede bir çok hak elde edinen kadın olmak demektir. Aslında Adolphus Slade'in sözleriyle, "İngiliz erkekleri için Hindistan neyse, Doğulu kadınlar için de kölelik oydu: Mertebe atlama vesilesi..."¹²¹ Bu yüzdendir ki, hareme köle sağlanması çok da zor olmayıp bir kaç farklı yolla olabiliyordu. Bu yollardan biri esir pazarlarından köle alınması şeklindeydi.

Milattan iki bin yıl öncesine dek, yani Mezopotamya uygarlıklarından beri, Ortadoğu ve Akdeniz de esir pazarları hareketli birer ticaret merkezi olmuştu.

¹¹⁸ Ahmet Refik Altınay, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1988, s. 20.

¹¹⁹ Sancar, *a.g.e.*, s. 88.

¹²⁰ Albert Hourani, *The Emergence of the Modern Middle East*, University of California Press, California, 1981, s. 9.

¹²¹ Sancar, *a.g.e.*, s. 89.

Savaşta ganimet olarak ele geçirilen ya da anne-babaları tarafından yerel yöneticilere fide olarak verilen küçük kız ve erkek çocukları, büyük şehirlerdeki açık pazarlarda satışa sunulurdu. Pek çok ünlü gezgin ve yazar, esir pazarlarından oldukça etkilenmiştir. Oryantalist William James Müller'in esir pazarı hakkındaki anlatımı bunu doğrular niteliktedir:

Esir pazarı, en çok ilgimi çeken yerlerden biriydi. Kahire'nin en karanlık pis ve loş mahallerinden birindeki bir yapıya, dapdaracak bir sokaktan geçilerek giriliyordu. Bu avlunun orta yerinde satılık köleler sergileniyordu ve genellikle sayıları otuzla kırk arasında değişiyordu; büyük çoğunluğu çocuk denecek kadar küçüktü. Görünüm insanı isyan ettirecek türdendi; yine de sandığım gibi, efendisi kızlardan birinin üstündeki yün elbiseyi kaldırıp, kendisini çıplak bırakarak bir müşterinin nazarlarına sunduğunda, kızın yüzünde bir sessizlik ya da utanç görmedim.¹²²

Aynı şekilde, İstanbul'u pek çok kez ziyaret etmiş olan 19. yüzyıl seyyahlarından Gerard de Nerval "Doğu'ya Yolculuk" adlı eserinde İstanbul'daki esir pazarlarında bulunan kızlardan¹²³ şöyle bahseder:

En çekici yanlarından biri de saçlarıydı; büyük örgüler halinde düzenlenip yağlanan saçlar, omuzlarından ve göğüslerinden aşağı pırıl pırıl sarkıyordu. Yağın parlaklığı onları daha canlı, yüzlerini daha çarpıcı hale getiriyordu. Tüccarlar onları soymaya hemen hazır. Dişlerini kontrol edebilmen için ağızlarını olabildiğince açıyorlardı, sonra aşağı yukarı yürütülüyorlar, hepsinden çok göğüslerinin esnekliğine dikkat çekiyorlardı. Zavallı kızlar istenenleri karşı koymadan yerine getiriyorlardı ve görüntü doğrusu pek öyle üzücü değildi; çünkü çoğu kendilerini kontrol edemedikleri bir gülme nöbetine kaptırıyordu.¹²⁴

Esir pazarlarındaki bu kızların o zamanki değerlerini gösteren 1790 yıllarına ait şu gümrük beyanı ilginçtir:

Çerkez kızı sekiz yaşlarında; yaklaşık on yaşlarında bakire Habeş, beş yaşında bakire Çerkez kızı, onbeş-on altı yaşında Çerkez kadını; yaklaşık yirmi yaşlarında gürcü hizmetkâr kadın, orta boylu Arap köle, on yedi yaşında Arap köle karşılığı, yaklaşık 1 000- 2 000 kuruş." O günlerde bir at yaklaşık 5 000 kuruşa satın alınabilirdi.¹²⁵

Haremdeki genç kızların temin edildiği başlıca yerler bu tür esir pazarlarıydı. Eski Yunanistan, Macaristan, Sırbistan, İtalya ve diğer Hristiyan ülkelerinden kara ve deniz korsanlığı yoluyla getirilen bu kızlardan seçilen en güzelleri beylerbeyi,

¹²² Croutier, *a.g.e.*, s. 19.

¹²³ Esir Pazarının Bir Resmi için bkz., ek, tabela 26.

¹²⁴ Nerval, *a.g.e.*, s. 15.

¹²⁵ Croutier, *a.g.e.*, s. 23.

paşalar, Tatarlar ya da ileri gelenler tarafından esir tacirlerinden satın alınıp padişaha armağan olarak sunuluyordu.¹²⁶ Esir edilenlerin yanı sıra aileleri tarafından lüks ve rahat yaşam vaatleri ile satılan kızlar da vardı. Lucie Duff Gordon 1864'teki gezi günlüğünde şunları yazıyordu:

Çerkezler, sırtlarından gelir sağlayabilmek için öz çocuklarını esir pazarlarına bizzat satmaya götürüyorlardı. Ama zenciler ve Habeşler özgürlükleri için savaşıyorlardı.¹²⁷

Başka bir kadın seyyah Lady Blunt'ın bu konudaki deneyimi, Kafkasyalı kızların hareme köle olarak girebilmek için nasıl bir ısrarla uğraştıklarını çok iyi ifade eder. 1856-1857 yılları arasında Lady Blunt'ın erkek kardeşi ve kayınbiraderi Kafkasya'ya giderler. Amaçları oradaki anne, babaları çocukları köle olarak satmaktan caydırmaktır. Elllerinde lokumlar ve türlü hediyelerle oraya varırlar, ama bunların hepsi reddedilir, çünkü anneler bunu kızlarının İstanbul'a gidip kendilerini ilerletmelerini engellemeye yönelik bir çaba olarak görür ve çok öfkelenirler. Hepsinin hayali kızlarının saraya girmesi, sonra da Valide Sultan olmasıdır.¹²⁸ Lady Pardoe'nin söylemiyle, "Kafkasya'daki bütün kızlar ve erkekler şeref sahibi olmaya, ilerlemeye giden yolun herkese açık olduğu İstanbul'a gitmek için diretirdi".¹²⁹

Fransız bir seyyah olan Motraye'nin hareme kadın sağlanması ve bu kadınların nitelikleri hakkındaki gözlemleri çarpıcıdır:

Yeni Sultan'a Edirne sarayından ayrılmadan önce birbirinden güzel ve bakire yüzden fazla kız armağan edilmişti. Bu armağanlar bir işe talip olanlar, ya da işlerinin başında kalmak isteyenler tarafından verilmekteydi. Bu kızlar her zamanki gibi pazarda bulunabilecek en güzel beyaz kızlardı. Pazardan alındıklarını vurguluyorum çünkü, hanım sultanların mutlaka Hristiyan ya da putperest köle kızlar olmaları gerekiyordu. Sultan bu kızları koynuna alarak onurlandırıyor ve hanım sultanlar mertebesine yükseltiyordu. Yasaya göre tebaasından hiçbir kızı hanım sultan yapamıyor, imparator bile olsa Müslüman bir hükümdarın kızıyla evlenemeyeceği gibi, kendi kızlarından birini de Müslüman bir hükümdarla evlendiremiyor.¹³⁰

Motraye'nin gözlemleri gerçeği yansıtır niteliktedir. Nitekim padişahın cariyelerinin hepsi dönmedir, yani Müslümanlığı hareme geldikten sonra kabul etmiş

¹²⁶ Withers, *a.g.e.*, s. 34, Nicolay, *a.g.e.*, s. 593.

¹²⁷ Croutier, *a.g.e.*, s. 25.

¹²⁸ Sancar, *a.g.e.*, s. 90.

¹²⁹ Sancar, *a.g.e.*, s. 90.

¹³⁰ Motraye, *a.g.e.*, s. 330, 331.

kimselerdir. Padişahın kızları ise genellikle yararlılık sağlamış, padişahın gözdesi olan paşalarla evlendirilmiştir ki, bilindiği üzere paşalar da devşirme sisteminden gelmiş kimselerdir. Fakat Motraye'nin seyahatnamesinde haremle ilgili duyduğunu söylediği diğer bir nokta daha ilginçtir:

Zenginlerden daha hırslı çok güzel kızları olan bazı Türklerin kızlarına şarkı söyleyip, dans etmeyi, daha doğrusu tek kelimeyle erkeğini mutlu etmeyi öğretip, köle tacirleri aracılığıyla kızlarını sultanın yatağı için sattıklarını öğrendim, böyle bir olayın açığa çıkması halinde cezası büyük, dolayısıyla her şey son derece gizli yapılmıyormuş.¹³¹

Motraye'nin bu iddiası önemlidir; çünkü Hristiyanlar yıllarca kulluk sisteminin kendilerini yok etmek için kasıtlı olarak uygulandığını yazmışlardır ve bu yüzden Osmanlı'ya karşı kin ve nefret beslemişlerdir. Fakat Osmanlı'yı yöneten kesim, söz hakkı olan kesim hep bu sistemden çıkmıştır. Köle erkekler Enderun'da, köle kadınlar ise haremde eğitim alarak Osmanlı'nın yöneten tebaası haline gelmişlerdir. Türk ailelerinin gerek oğulları gerekse kızlarını saraya sokmak için ceza almak pahasına yaptıkları düzenler bunun bir göstergesidir.

Nitekim, farklı yollardan hareme getirilen bu eşsiz güzellikteki kadınların toplanma yeri harem oluyor ve eğer evlilik gibi çeşitli yollarla saraydan çıkamamışlarsa, hayatlarında birbirlerinden ve haremın mutlak sahibi padişahın başka kimseyi göremeden burada yaşayıp ölüyordu.

3.4. Harem Kadınlarının Sayısı ve Sınıflandırılması

Haremde bulunan kadın sayısı çeşitli dönemlerde farklılık gösterebilmektedir, fakat unutulmaması gereken bir nokta vardır ki, o da haremde yaşayanların sadece sultanın eşleri ya da odalıkları olmadığıdır. Haremde, başta sultanın annesi, kız kardeşleri, teyzeleri, yeğenleri, kızları, bunların hizmetkarları olmak üzere pek çok kadın bulunurdu. 1585 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden seyyah Nicolas de Nicolay bu kadınların sayılarının 200'den fazla olduğunu söylerken¹³²; 1610–1620 yılları arasında İstanbul'da yaşamış olan seyyah Robert Withers ise sarayda yaşayan tüm kölelerin sayıları hakkında tahmin yürüterek bunların padişahın

¹³¹ Motraye, *a.g.e.*, s. 330, 331.

¹³² Nicolay, *a.g.e.*, s. 593.

cariyeleri, yaşlı kadınlar ve kadın hizmetçiler ve erkekler olmak üzere bin yüz, bin iki yüz kadar olduğunu söylemektedir.¹³³ 1698–1711 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na gelip, İstanbul'u ayrıntılı bir şekilde gözlemleyen ve yazan seyyah Motraye, Yeni Sultan'a Edirne Sarayı'ndan ayrılıp İmparatorluğun merkezi Topkapı Sarayı'na giderken yüzden fazla bakire kızın armağan edildiğini yazıyor.¹³⁴ 1855'de İstanbul'a gelen seyyah J.H.A. Ubcini de sarayda bulunan köle kadın sayısını belirleyen her hangi bir örf ve âdetin bulunmadığını, cariye sayısını hükümdarın zevk ve kaprislerinin belirlediğini söylüyor. Ubcini, IV. Murat'ın üç yüz cariyesi bulunduğunu ve I. Mahmut döneminden sonra haremın masrafları nedeniyle kadın köle sayısına sınırlandırma getirildiğini ekliyor.¹³⁵ İngiliz seyyah Charles White ise 19. yüzyıl ortalarında kadın sayısının üç yüz elliye aştığını fakat bu kadınların yüz elli kadarının adi işlerle görevlendirilmiş Zenci kadınlar olduğunu belirtiyor.¹³⁶ 19. yüzyılın sonunda (1899) İstanbul'u ziyaret eden, Nobel ödüllü İskandinav yazar Hamsun Knut ise Sultan Abdülmecit döneminde, saray haremında iki bin ila dört bin arasında kadının bulunduğu rivayetleri dolaştığını belirtmektedir.¹³⁷ Osmanlı tarihçilerinden Çağatay Uluçay, 18. yüzyılda bu rakamın dört yüz veya sekiz yüz arasında değiştiğini¹³⁸ yazarken Osmanlı sarayı hakkında çalışmalarıyla tanınan, 18. yüzyılda uzun bir süre İsveç büyükelçiliğinde çalışmış, Ermeni M. D'Ohsson, aynı yüzyılın sonlarında saray haremında beş yüz ila altı yüz kadın bulunduğunu yazıyor.¹³⁹

Haremde bulunan kadın sayısı görüldüğü üzere dönem dönem değişiklik göstermiştir. Özellikle, padişaha büyük değerli armağanlar olarak sunuldukları için sayılarında sürekli artış gözlemlenmiştir, fakat padişahın da uygun gördüğü hallerde aynı şekilde azalmıştır. Bundan dolayı, gerek Osmanlı tarihçileri gerekse seyyahlar haremde bulunan köle sayısı ile ilgili net bilgiler verememektedir. Genel olarak verilen rakamlar yüzün üzerindedir. Rakamın yüksek olması gayet doğaldır, çünkü

¹³³ Withers *a.g.e.*, s. 34.

¹³⁴ Motraye, *a.g.e.*, s. 330.

¹³⁵ Ubcini, *a.g.e.*, s. 104.

¹³⁶ Charles White, *Three years in Constantiople; or Domestic Manners of the Turks in 1844*, Londra, 1845, C. 3, s. 23.

¹³⁷ Knut Hamsun, Hans Christian Andersen, *İstanbul'da iki İskandinav Seyyah*, çev. Banu Gürsaler, Syvertsen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 49.

¹³⁸ Uluçay, *a.g.e.*, s. 397.

¹³⁹ I.M. D' Ohsson, *Harem-i Hümayun*, çev. Ayda Dü, İstanbul, 1972, s. 69.

Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir devletin sarayında işlerin fazla olması ve bu işleri yerine getirecek kadın görevlilerin de bulunması gayet olağan bir durumdur. Zira haremda bulunan kadınlar haremde çamaşır, yemek, temizlik gibi çeşitli işleriyle de ilgilenmektedirler, hatta terzilerin biçtikten sonra gönderdikleri içoğlanı giysilerini bile dikerler.¹⁴⁰

Çeşitli seyahatnameleri incelediğimizde, haremda yaşayan kadınların mevki ve görevleri bakımından beş kategoriye¹⁴¹ sokulduğunu söyleyebiliriz. Bunlar: kadınlar, gedikliler, ustalar, şakirtler (çıraklar) ve basit kölelerdir.¹⁴²

Haremda en yüksek mertebe “Kadın”dır. Hatun kelimesinin değişmesiyle meydana gelmiş olan bu kelimeyle mevki sahibi olan kadın kastedilir.¹⁴³ Padişahın resmi gözdeleleri olan kadınların sayıları ile ilgili çeşitli yorumlar vardır. 1657–1658 yıllarında Osmanlı’yı ziyaret eden Claes Ralamb, seyahatnamesinde padişahın dokuz resmi eşi olduğunu yazarken,¹⁴⁴ 1788’de İstanbul’a gelen seyyah Federico Gravina bu sayının yedi olduğunu belirtiyor.¹⁴⁵ Seyyah Ubicini de bu kadınların resmi sayısının yedi olduğunu belirterek, Osmanlı İmparatorluğu’nda bulunduğu sırada kadın mertebesindeki bu yedi kadının tasvirini yapıyor:

Birinci hatun yirmi sekiz yaşındaymış; uzun boylu yüz hatları oldukça aleladeymiş. İkinci hatun şen, şakrak, ufak tefek, iç açıcı, tombul ve sarışınmış. Çerkez olan üçüncü hatun sadece bir prenses doğurmuş. Dördüncü hatun kusursuz bir güzelmış fakat kısırılmış. Beşinci hatun çakır gözlü bir esmer güzeliymiş. Altıncı hatun Selanik’ten satın alınmış şahane bir sarışınmış. Yedinci hatun hayli kaba güzellikte bir Çerkez’miş ama yüzü ay gibi parlak ve gözleri hurilerinkine benziyormuş.¹⁴⁶

Osmanlı haremi hakkında detaylı araştırma yapan seyyah I. M. D’ Ohsson padişahın kadınlarının sayısının dört olduğunu, fakat I. Mahmut’un altı, I. Abdulhamit’in yedi kadını olduğunu yazıyor.¹⁴⁷ Seyyah Knut Hamsun ise

¹⁴⁰ Albertus Bobovius, *Topkapı Sarayı’nda Yaşam*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2002, s. 42.

¹⁴¹ Haremdaki Sosyal Yapı için bkz., ek, tabela 27.

¹⁴² Ubicini, *a.g.e.*, s. 104, 105, Federico Gravina, *İstanbul’un Anlatımı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 85, 86, Withers, *a.g.e.*, s. 36, 37, Claes Ralamb, *İstanbul’a Bir Yolculuk*, çev. Ayda Arel, İstanbul 2008, s. 7, 8, *Edmondo de Amicis, İstanbul (1874)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993. s. 311, Nicolay, *a.g.e.*, s. 593, Motraye, *a.g.e.*, s. 331.

¹⁴³ D’ Ohsson, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁴⁴ Ralamb, *a.g.e.*, s. 7, 8.

¹⁴⁵ Gravina, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁴⁶ Ubicini, *a.g.e.*, s. 104, 105.

¹⁴⁷ D’ Ohsson, *a.g.e.*, s. 5.

seyahatnamesinde, Türk sultanının geleneklere göre üç yüz kadın alma hakkının olduğunu ve Batılıların Türk sultanının sahiden bu kadar çok zevcesi olduğuna inandığını yazıyor, hatta daha da çarpıcı olarak, bu inanışla ilgili bir anısını paylaşıyor.¹⁴⁸ (Hamsun’un İstanbul’u ziyareti sırasında Padişah II. Abdulhamit’tir.)

Geçenlerde bir ajans haberinde Sultan’ın pek sinirli ve öldürülme şüpheleri içinde olduğunu, bu sebeple yatağının önünde hançerler bulundurulduğunu okumuştum. Zevcesinin uykusunda kıpırdanması üzerine Sultan’ın korkuyla fırlayıp kadını hançerlediğini yazıyorlardı. Sanki Türk Sultanı, “Kesim zamanı et bolluğunda bir sosisin lafımı olur” diyen Norveç atasözünü düstur edinmiş gibi; nasılsa 299 tane daha karısı var; gelsin bir diğeri!¹⁴⁹

İslam hukuku açısından konuyu inceleyen tarihçi Ahmet Akgündüz ise I. M. D’ Ohsson’u doğrular nitelikte bilgiler vermiştir. İslam hukukuna göre erkek en fazla dört kez nikâh akdi yapabilir ki, Osmanlı sultanları çoğu kez nikâh yapmamalarına rağmen kadın sayılarını dörtle sınırlı tutmuşlardır.¹⁵⁰ Nitekim 1874’te İstanbul’u ziyaret eden Edmondo de Amicis padişahın resmi olarak dört tane maşukası olduğunu yazmıştır.¹⁵¹

En yüksek mertebeye sahip olan “Kadın” statüsündeki cariyeler de kendi aralarında önem sırasına göre ayrılırlar. Sultana oğlan çocuğu veren ilk köle “haseki sultan” adını alır, yani imparatorluk sultanı ya da kelimesi kelimesine sultanların sultanı olur.¹⁵² Kendisine özel bir daire, büyük güzel döşenmiş odalar ve kendisine bakmak üzere birçok hizmetli verilir. Padişah da aynı şekilde ona, istediği gibi ve eline geçen fırsatlarda keyfine göre harcayabileceği büyük bir gelir ayırır ve saraydaki herkes onu sultan olarak kabul etmek, onu ve onun sahibi olduğu her şeye gerekli bütün saygıyı göstermek zorundadır.¹⁵³ Nicolas de Nicolay da seyahatnamesinde bu bilgiyi pekiştirir nitelikte, padişaha erkek çocuk veren cariyenin sarayın diğer kadınlarından ayrılıp, maaşı ve emlakinin artırıldığına dikkat çekiyor.¹⁵⁴ I.M. D’Ohsson ise bir cariyenin kadın mevkiine getirilme törenini şöyle anlatıyor:

¹⁴⁸ Hamsun, Andersen, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁴⁹ Hamsun, Andersen, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁵⁰ Ahmet Akgündüz, *Tüm Yönleriyle Osmanlı’da Harem*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 54.

¹⁵¹ Amicis, *a.g.e.*, s. 311.

¹⁵² Motraye, *a.g.e.*, s. 331.

¹⁵³ Withers, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁵⁴ Nicolay, *a.g.e.*, s. 593.

Bir cariyeye, kadın mevkine getirildiği zaman, baş-kadın onu samur kürklerle süsleyip, padişahın haremdeki dairesine götürür. Bu unvana sahip olduktan sonra yeni gözde gidip padişahın önce yanına oturur, o günden sonra kendisine önce özel bir daire tahsis edilir, emrine cariyeler verilir ve muhafızlar tayin edilir.¹⁵⁵

17. yüzyıl gezginlerinden Sir Paul Rycaut bunu şöyle onaylıyor:

Sultan eğer odalığından memnun kalırsa, onu ertesi sabah sarayın baş kadın kalfasının sorumluluğuna emanet eder ve gösterişli bir törenle de hareme dönerdi. Temizlendikten sonra haseki kadına layık bir daireye buyur edilirdi.¹⁵⁶

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nu ziyaret etmiş seyyahlar ise bu kadınları birinci, ikinci, üçüncü vs. kadın olarak adlandırmışlardır.¹⁵⁷ Unvanı Birinci kadın veya Haseki Sultan olan padişahın gözdesi haremdeki en güçlü kadınlardan biridir, dünyaya getirdiği çocuk tahta çıkarsa, haremde dizginleri ele alıp imparatorluğun en güçlü kadını yani “Valide Sultan” mevkiine gelir.¹⁵⁸

Padişah’tan çocuğu olan diğer kadınlar da haseki unvanını alır, ama ilk erkek evladı veren kadın gibi haseki sultan unvanına erişemezler, bunun yerine haseki kadın unvanını alırlar, ilk erkek evladın ölmesi durumunda, haseki sultanlık unvanı, en büyük erkek evladı olan diğer kadına geçer.¹⁵⁹ Haseki sultanların saraydaki itibar ve güçlerinin boyutunu “harc-ı hassa” defterlerini de inceleyerek görebiliriz. Saray harcamalarını gösteren bu defterler incelendiğinde haseki sultana bağlanan maaşın diğer cariyelere oranla bir hayli fazla olduğu görülür.¹⁶⁰

Haremin ikinci kademesini oluşturan gedikliler, padişahın özel hizmetine verilen kızlardır. İçlerinden en genç, yetenekli ve güzel birkaç düzinesi iç oğlanlarıinkiyle aynı olan işlerde görevlidirler ve bunlara “has odalı” denir. Bunlar padişahın soyunup giyinmesi, yıkanması, çamaşırlarının yıkanması ve yemekleriyle kahvesinin sunulmasıyla görevlidir.¹⁶¹ Padişah hasekilerini genellikle, haremin bu kalburüstü genç kızlarından seçer. Bu seçilenlere “ikbal”, “gözde” veya “has odalık”

¹⁵⁵ D’ Ohsson, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁵⁶ Rycaut, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁵⁷ Ubicini, *a.g.e.*, s. 104, D’Ohsson, *a.g.e.*, s. 5, Amicis, *a.g.e.*, s. 311.

¹⁵⁸ Bobovius, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁵⁹ Withers, *a.g.e.*, s. 39, 40.

¹⁶⁰ Pierce, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁶¹ Croutier, *a.g.e.*, s. 25.

unvanı verilir. Gebelik halinde bir üst kademe olan “kadın” unvanını alırlar.¹⁶² Has odalık sayısını tayin eden bir kanun ya da örf yoktur. Bu rakam padişahın padişaha değişebilmektedir. Ubicini seyahatnamesinde padişahın sofrasını kuran, hamamda onu yıkayan, giydiren, sivrisinekleri kovan ve o dinlenirken nöbet tutan has odalıkların sayısının elli ile atmış arasında değiştiğini belirtmektedir.¹⁶³ Edmond Amicis ise seyahatnamesinde bu rakamın on iki olduğunu belirtiyor.¹⁶⁴

Ustalar, haremın üçüncü kademesini oluşturur. Bunlar valide sultanın, kadınların ve bunların çocuklarının hizmetine verilmiş cariyelerdir.¹⁶⁵ Yirmi otuz kızdan kurulu takımlara bölünmüşlerdir. Bu takımlar hizmetine bağlı oldukları kişinin adıyla anılırlar.¹⁶⁶

Haremdeki diğer bir grup ise şakirtler (çıraklar)’ dir (bunlar gedikli ve ustalar sınıfından boşalan yerleri doldurmak için yetiştirilen cariyelerdir. En alt kademede ise basit köleler vardır. Padişahın gözdesi olmak talihine asla erişemeyecekleri için gençlik günlerini kendi aralarında kötü düşüncelerle geçirirler. Hanımlarını eğlendirmek, giyinmelerine ve soyunmalarına yardım etmek gibi işlerin yanı sıra hamamlara odun taşımak gibi ağır işlerden de sorumludurlar.¹⁶⁷

Tüm bu cariyeler padişahın genellikle gedikliler arasından seçtiği kâhya kadın, “kethüda” unvanını taşıyan bir kadının emrindedir.¹⁶⁸ Kadınların başı anlamına gelen bu unvan ve mevki, padişah tahta çıkmadan gözetim altındayken sultanın sahip olduğu ilk hanıma da verilebilirdi. Bu kadınlar ilaç verilerek kısırlaştırıldıkları için hiçbir zaman haseki sultan olamazdı.¹⁶⁹

Genellikle aileleri ve doğdukları yeri bilmeyen veya hatırlamayan bu cariyelere, meziyetlerine ve güzelliklerine göre de uygun adlar takılmaktadır. Çoğunlukla Farsça olan bu isimlere Hayati (hayat veren), Safayi (sefa veren), Dilbeste (kalbi bağlayan), Nuri sabah(şafak), Çeşm-i Ferah, Hoşneva, Handeru,

¹⁶² D’ Ohsson, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁶³ Ubicini, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁶⁴ Amicis, *a.g.e.*, s. 313.

¹⁶⁵ Ubicini, *a. g.e.*, s. 106.

¹⁶⁶ D’ Ohsson, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁶⁷ Withers, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁶⁸ D’ Ohsson *a.g.e.*, s. 6.

¹⁶⁹ Gravina, *a.g.e.*, s. 86.

Ruhisar, Neş'e yab ve Nergiz-eda birkaç örnektir.¹⁷⁰ Ubcini'nin seyahatnamesindeki bu bilgiyi, Sultan Beşinci Mehmet Han'ın hükümdarlığı döneminde, haremde hocalık yapmış Safiye Ünüvar Hanımefendinin şu cümlelerini doğrulamaktadır:

Sayısı gittikçe artan talebelerimden isimleri hatırımda kalanları sıralayalım. Çeşmidilber, Çemiferah, Nazikeda, İspantayyar, Ferhamet, Suzidil, Lem'an, Neş'e Resan, Neş'eriz, Laleru, Melahat, Nevzat, Nesrin Şadıru, Nigar, Milnigar, Nigaristan, Bezminigar, Zülfitab, Mihrimah, Mihriban, Pesend, Ferzan, İrfanter, Hüsnuave, Kemalifer, Resan, Rayidil, Dilgüzar.¹⁷¹

Haremde bulunan cariyeler, becerilerine ve güzelliklerine göre isimlendirildiği gibi, yine becerileri, yetenek ve güzelliklerine göre haremde konum ediniyordu. Haremin bu şekilde oturmuş ve düzenli bir sistemi olması, hem hareme sürekli ve nitelikli cariye sağlanmasını hem de haremdeki işlerin düzenli bir şekilde sürdürülebilmesini sağlamıştır.

3.5. Harem Kadınlarının Eğitimi

Hanedan ailesi üyeleri için bir ikametgâh olan harem, sultan ailesinin hizmetkârları için bir eğitim kurumudur, diğer bir deyişle, padişah ailesinin bir parçası olacak kadınların, aileye hizmet edecek kadınların ve Osmanlı seçkinlerinin eşleri olacak kadınların eğitildiği bir kurumdur.¹⁷² Genç kadınlar sadece padişaha uygun cariyeler ve annesiyle diğer ileri gelen harem kadınlara nedimeler sağlamak amacıyla değil, aynı zamanda askeri/ idari hiyerarşinin tepesine yakın erkekler için uygun eş sağlama amacıyla eğitilirlerdi.¹⁷³ Bu bakımdan haremle enderun arasında sıkı bir işbirliğinin olduğu söylenebilir. Enderunun erkekleri padişaha kişisel hizmet yoluyla saray dışında hizmete hazırlaması gibi, harem de, kadınları padişah ve annesine kişisel hizmet yoluyla dış dünyadaki rollerini almaya hazırlıyordu ve bu iki eğitim kurumundan çıkan köleler birbirleriyle evlenebiliyorlardı. Haremin tıpkı enderun gibi bir eğitim kurumu olduğunun diğer bir göstergesi ise, her ikisinde de yaşayanların benzer görev ve iş bölümlerine sahip olmasıdır. Alberto Bobovious Valide Kösem Sultan'a hizmet etmiş bir kadından öğrendiklerine dayanarak bu

¹⁷⁰ Ubcini, *a.g.e.*, s. 106., Akgündüz, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁷¹ Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 14.

¹⁷² Sancar, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁷³ Pierce, *a.g.e.*, s. 186

bilgiyi pekiştirir nitelikte şunları söylemiştir, “Sarayda kadınlar içoğlanları ile aynı sayıda odaya bölünmüştür ve erkekler arasında geçerli rütbelerin aynıısı uygulanır.”¹⁷⁴

Köle kızlar titizlikle yapılan bir incelemeden sonra saraya kabul edilir ve bu kölelere ilk olarak İslami ilimler öğretilirdi. Robert Withers seyahatnamesinde bunu doğrular nitelikte şu bilgiye yer vermiştir: “Saraya geldikten hemen sonra bu bakireler Türkleştirilir ki bu şu törenle olur: Şahadet parmaklarını kaldırır ve şu sözcükleri söylerler: “La ilahe illallah, Muhammeden Resulullah”: bu “Tanrıdan başka ilah yoktur. Muhammet onun resulüdür” demektir.¹⁷⁵ Mrs. Max Müller “İstanbul’dan Mektuplar” isimli seyahatnamesinde Osmanlı kadın sultanlarının hepsinin Müslümanlığı kabul etmiş olduğunu yalnız II. Murat’ın bir Sırp prensesi olan annesinin kendi dini olan Hristiyanlıktan vazgeçmediğini yazar.¹⁷⁶

Cariye kızlara verilen eğitim sadece İslami bilgilerden oluşmaz, işin ehli kadınlar, yeni gelen cariyelere güzel konuşmayı, okumayı, dikiş dikmeyi, nakış işlemeyi, harp çalmayı, şarkı söylemeyi öğretirler, törenleri ve adetleri ezberletirlerdi. Cariyelere verilen eğitim hakkında çeşitli seyahatnamelerde farklı bilgiler mevcuttur.

Topkapı Sarayı’nda uzun yıllar iç oğlanlığı yapmış Albertus Bobovius (Ali Ufki Bey) carie eğitimi konusunda şunları yazmıştır:

Bütün köleler arasında, sahibelerinin (valide sultan) hizmetinde yüksek mevkide bulunanlar hiçbir iş yapma mecburiyetinde değillerdir, fakat diğerleri odaların temizlenmesi, dikiş, nakış, çamaşırları beyazlatma gibi gerekli hizmetleri yapmak zorundadırlar. Hatta terzilerin biçtikten sonra gönderdiği iç oğlan giysilerini bile dikerler.¹⁷⁷

Fakat bu cümlelerden yüksek mevkide bulunanların bu tür işleri bilmediği çıkarılmamalıdır. Haremde yüksek mevkide olan kadınlar sadece dikiş nakış gibi becerilerle bırakılmıyor aksine en yeteneklileri ve güzelleri seçilip bir musiki aleti çalmaya, ya da raksa yatkınlık gösterenler bu sanat dalında eğitiliyordu. Nitekim

¹⁷⁴ Bobovius, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁷⁵ Withers, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁷⁶ Georgina Max Müller, *İstanbul’dan Mektuplar*, Tercüman 1001 Temel Eser, çev. Afife Buğra, İstanbul, 1978, s. 132.

¹⁷⁷ Bobovius, *a.g.e.*, s. 13.

Edmondo Amicis de seyahatnamesinde, şakirtlere usta hanımlar tarafından verilen raks ve musiki derslerinin bir tasvirini yapmıştır.¹⁷⁸ 1660’larda İngiliz elçiliği sekreteri olan Paul Rycaut bu durum hakkında şöyle yazmıştır:

Bunların içinde valide sultan maiyetini seçer ve en güzel ve akıllı ya da kendi mizacına en uygun gördüğünü okullardan usulüne göre alır ve onları kendi hizmetine ya da maiyetindeki diğer görevlilere verir. Bunlar hep padişahın ilgi ve sevgisine nail olmaya uygun şekilde zengin giyimli ve her türlü değerli taşla süslü olurlar. Bunların üstünde, her yakışsız veya hafif davranışlarını düzeltmeye dikkat eden ve onları sarayın tüm düzen ve kuralı konusunda eğiten kadın kâhya (kethüda) yer alır.¹⁷⁹

Sultan II. Mehmet döneminde, sarayda yaşayan Gio Maria Angiolello 1480’de yazdığı *Historia Turchesca* (Türkiye Tarihi) isimli eserinde cariyelere hattatlık ve din dersleri verildiği, dikiş, işleme, harp çalmak ve şarkı söylemek gibi beceriler kazandırıldığını yazmıştır.¹⁸⁰ Nicolas Nicolay kızların özellikle dikiş- nakış ve işleme konusunda uzmanlaştırıldığını belirtirken¹⁸¹, Lady Montagu bu cariyelere büyük bir itinayla dans, türkü, teganni ilah öğretildiğini vurgular.¹⁸² İngiliz seyyah Edward William Lane, 1836 tarihli seyahatnamesinde haremde profesyonel anlamda şarkı söyleyen bazen de dans eden kadınların olduğundan, bu kadınlara da “dansçı kız, eğlendirmek üzere eğitilmiş” anlamında “almeh” adı verildiğinden bahsetmiştir.¹⁸³ Fransız seyyah Motraye’nin ise harem kadınlarının eğitimi konusunda biraz daha önyargılı davrandığını söyleyebiliriz. Zira Motraye seyahatnamesinde bu eğitimi şöyle tanımlıyor:

Osmanlı’da kadın cinsine verilen eğitimde, bizdekinin tersine ya da en azından iffetli kadınlarımıza verdiğimiz eğitimin tersine, erkeklerle nasıl sevişecekleri öğretiliyor, burada moda böyle.¹⁸⁴

Mrs. Max Müller de seyahatnamesinde, harem dairesindeki padişah zevcelerinin ve odalıklarının bütün vakitlerini ve enerjilerini sadece giyecekleri güzel elbiseler ve yiyecekleri şekerlemelere hasreden birer süs bebeği olduklarını yazar.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Amicis, *a.g.e.*, s. 314.

¹⁷⁹ Rycaut, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁸⁰ Croutier, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁸¹ Nicolay, *a.g.e.*, s. 593.

¹⁸² Montagu, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁸³ Filiz Işık, *19. yüzyıl’da Kartpostallarda Osmanlı Toplumu: Max Fruchterman Kartpostalları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 19.

¹⁸⁴ Motraye, *a.g.e.*, s. 65.

Oysa saraydan bir paşa ile evlendirilerek azat edilen Fatma Sultan'ın evine giden Lady Montagu, Fatma Sultan'ın görgüsüne, bilgisine, nezaketine hayran kaldığını belirtiyor.¹⁸⁶ Bu bilgiye dayanarak, cariyelere verilen eğitimin herhangi bir iffetli kadına verilemeyeceği görüşü tartışılabilir. Robert Withers'ın seyahatnamesi de cariyelere verilen eğitimin Türkçe okuma yazma, güzel konuşma, dikiş dikme ve çeşitli müzik aletlerini¹⁸⁷ kullanmayı kapsadığını ve cariyelerin günün çoğu bölümünü yaşlı kadınlar olan öğretmenleriyle geçirdiğini yazar.¹⁸⁸ Charles White ise 18. yüzyılda köle cariyelerin meşguliyetlerinden bahsederek, onların sultanın ailesine hizmet etmenin yanı sıra dikiş nakışla uğraştıklarını, ip eğirdiklerini, mobilya dahi yaptıklarını belirtiyor.¹⁸⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda, İngiliz elçi kızı ve daha sonra bir diplomatla evlenerek elçi eşi olarak, yirmi yıl yaşamış olan Fanny Blunt, hanım sultanların niteliksiz bir eğitim gördüğünden bahseder, “Boş zamanlarında verilen ve canları ne isterse aldıkları basit bir anadil, müzik ve nakış eğitimin yeterli olduğunu sanarlar”¹⁹⁰ Bu düşüncenin oryantalist düşüncenin etkilerini eserlerde net olarak görebildiğimiz 19. yüzyılda dile getirilmesi şaşırtıcı değildir, fakat bu cümle 19. yüzyılda artık bozulmuş, eski disiplini kaybetmiş Osmanlı kurumlarının arasına harem de girdiği düşüncesini akıllara getirmektedir.

Harem, bazı oryantalist söylemlerin aksine, zevk, sefa ve eğlence yeri değil, çok disiplinli bir eğitim yuvasıdır. Nitekim seyyah Tavernier'ın seyahatnamesindeki şu sözler bunu doğrular niteliktedir:

Haremden genç kızları eğiten, gece gündüz onların davranışlarını izleyen kıdemliler bulunmaktadır, tıpkı iç oğlanları gibi cariyeler de her hangi kusurlu bir davranışlarında veya tembellik yaptıklarında sert bir şekilde cezalandırılmaktadırlar.¹⁹¹

François Petis de la Croix, 1695 yılında haremde ağırbaşlılığı ve disiplini ile ilgili şu yorumlarda bulunmuştur:

Sevgili kardeşim, Osmanlı hükümdarının sarayı ile ilgili merakını herkesten çok ben dindirebilirim. Yirmi yıldan fazla bir süre burada kalmış biri olarak burasının

¹⁸⁵ Müller, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁸⁶ Montagu, *a.g.e.*, s. 64, 65.

¹⁸⁷ Bkz., ek, tabela 28, 29.

¹⁸⁸ Withers, *a.g.e.*, s. 36, 37.

¹⁸⁹ White, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁹⁰ Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 268.

¹⁹¹ Tavernier, *a.g.e.*, s. 155.

güzelliklerini, hayat tarzını, disiplinini gözlemlemek için yeterince vaktim oldu. Birçok yabancı gezginin burasıyla ilgili naklettiği hayal ürünü şeylere inanılacak olursa, ki bunların çoğu bizim dilimize de tercüme edilmiştir, bu sarayın büyölere, tılsımlara bulanmış bir yer olduğunu düşünmek hiç de zor olmaz. Halbuki burasının en büyük güzelliği içine girilince görülen düzeni, burada yaşayan kudret sahiplerinin hizmetine adanmış eğitimidir.¹⁹²

Haremde cariyelerin odalarında kitaplıklarının bulunması, haremde cariyelerin eğitildiğinin ve eğitime önem verildiğinin ispatlarından biridir. Hürrem Sultan'ın Kanuni'ye yazdığı mektuplar, mektuplarındaki şiirler, kullandığı söz sanatları, üslubu günümüzde dahi herhangi sıradan, eğitimsiz birinin yazamayacağı niteliktedir.¹⁹³ Nitekim saray kadınlarının yazma becerisi üzerine çalışma yapan Osmanlı tarihçisi Çağatay Uluçay eserinde bu konuda şöyle der:

Saraydaki tüm kızların okuma yazma bildiği kesin olarak söylenebilir. Bu gerçeği arşivdeki belgelerden biliyoruz. Ne var ki, bu hanımların eğitim düzeyinin yüksek olmadığı kabul edilmeli. Mektupları imla, dilbilgisi ve sözdizimi yanlışlarıyla dolu. El yazıları çoğunlukla düzensiz ve okunaksız. Mektuplarında sözcüklerin yanlış biçimden telaffuzlarının kötü ve bozuk olduğu açıkça anlaşılıyor. Görünüşe bakılırsa, sözcükleri söyledikleri gibi yazıyorlardı. Diğer yandan sultan kadınların mektuplarında bu tür hatalar görülüyor. Sözcüklerin imlası ve cümle yapıları düzgün, üslupları renkli ve ilgi çekici. Bu sultan kadınların daha iyi bir eğitim aldığının kanıtı.¹⁹⁴

Sultan Beşinci Mehmet Han'ın hükümdarlığı döneminde sarayda hocalık yapmış olan Safiye Ünüvar Hanımefendi ise, haremde okumak isteyen hanımlara ders verdiğinden bahsederek bu dersleri, Kuran-ı Kerim, Ulum-i Diniye, Kıraat, İmla, Hesap, Hendese, Terbiye-i Bedeniye olarak sıralar.¹⁹⁵ Ayrıca, II. Abdulhamit'in kızı Ayşe Osmanoğlu Hanımefendi anılarında, haremdeki cariyelerin alaturka musiki ve oyun hocalarının dahi olduğunu yazarak en çok oynanan oyunların köçek, tavşan, matrak, kalyonça isimli oyunlar olduğunu belirtir.¹⁹⁶

Haremde nitelikli bir eğitimin olduğu gerek seyahatnamelerden gerekse konu hakkında araştırma yapmış tarihçilerden ve hatta haremde hocalık yapmış olan kişilerin anılarından açıkça anlaşılmaktadır. Haremin padişahın gönlünü eğlendirmek

¹⁹² Sancar, *a.g.e.*, s. 97, 98.

¹⁹³ M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk mektupları*, Saka Matbaası, İstanbul, 1950.

¹⁹⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s. 398.

¹⁹⁵ Ünüvar, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁹⁶ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 74.

için saraya kapatılmış güzel kadınlardan oluştuğu ve bu kadınların tek meşguliyetlerinin padişahın gönlünü hoş tutmak olduğu görüşü gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Nitekim “Saray’da terbiye olamayan hiçbir yerde terbiye öğrenemez. Harem terbiye mektebidir”¹⁹⁷ sözü haremın eğitimdeki rolünü ve disiplinini gösterir.

3.6. Harem Kadınlarının Padişahla, Birbirleriyle ve Diğer İnsanlarla Olan İlişkileri

Haremde yaşayan cariyelerin padişahla olan ilişkileri haremde edindiği unvana göre değişiyordu. Cariyenin haremde söz hakkı edinebilmesi için ya padişahın ilgisini çekerek onun gözdesi, hasekisi gibi unvanlara erişmesi gerekiyordu ya da oğlunun tahta geçmesiyle “Valide Sultan” unvanını alarak haremdeki en otorite sahibi kadın olabiliyordu. Genç, güzel ve yetenekli bir cariyeye valide sultan veya padişahın kız kardeşleri tarafından kısa sürede keşfedilip padişaha sunulabiliyor ya da padişahın ilgisini çekebiliyordu. Padişahın kendisine eş seçmesini daha farklı yollardan yaptığını iddia eden seyyahlar da vardır. Robert Withers padişahın yeni bir kadın istediği zaman bunu kethüdaya bildirdiğini ve kethüdanın da haremın en güzel kızlarını seçip onları iki sıra halinde dizdiğini, padişahın onların arasında dört beş kez dolaşıp birini beğendiğini ve çıkarken bu cariyeye bir mendil attığını anlatır.¹⁹⁸ Böylece padişaha o gece eşlik edecek kadın seçilmiş olur. Aynı olayı anlatan diğer bir seyyah ise Motraye’dir. Padişahın haremi sadece eğlenceli vakit geçirmek için ziyaret ettiğini anlatan Motraye, padişahın geceyi geçirmek istediği kızın önüne bir mendil attığını böylece niyetini belli ettiğini yazıyor. Fakat Motraye tanıdığı bir hadımdan aldığını iddia ettiği bilgilere göre bunun uzun zamandır terk edilmiş bir gelenek olduğunu ve çok seyrek uygulandığını belirtiyor. Bunun yerine padişahın kızlar ağası vasıtasıyla hadımı çağırıp, ona isteklerini ilettiğini yazıyor.¹⁹⁹ Aynı bilgiyi yani mendil hikâyesini Federico Gravina’nın seyahatnamesinde de görmek mümkündür.²⁰⁰ “Dünyada Türk İmgesi” üzerine çalışma yapan Özlem Kumrular da

¹⁹⁷ Robert Walch, “XVII. yüzyıl, İstanbul’da Harem”, çev. Aydın Filiz, *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul, 1970, s. 10, Akgündüz, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁹⁸ Withers, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁹⁹ Motraye, *a.g.e.*, s. 333.

²⁰⁰ Gravina, *a.g.e.*, s. 88.

Paul de Regla'nın "Les Bas- Fonds de Constantinople" isimli seyahatnamesinde bu bilgiyle karşılaşmıştır.²⁰¹ Fakat Lady Montagu seyahatnamesinde eski gözdelelerden Hafize Sultan ile yaptığı görüşmede mendil olayını sorduğunu ve Hafize Sultan'ın bu olayın kesinlikle yalan olduğunu söylediğini yazıyor.²⁰² Fransız Araştırmacı Jean Deny de mendil hikâyesinin gerçekte ilgisinin bulunmadığını belirtiyor.²⁰³

Seçilen cariye'nin padişahın yatağına çok tantanalı bir törenle gittiğini ya da aksine bunun çok sessiz bir şekilde gerçekleştirildiğini iddia eden seyyahlar vardır. Withers seçilen cariye'nin lalası tarafından kokular, boyalar ve her çeşit çekiciliği artırıcı yollar kullanılarak harem'in bu iş için ayrılmış odasına götürüldüğünü belirtir.²⁰⁴ Motraye ise padişahın cariye seçtikten sonra bir eğlence tertiplendiğini yazar. Seçilen kadının bir işaretiyle hadımın padişaha tatlı ve koku ikram ettiğini ve kadınların şarkılar eşliğinde çok çekici hareketlerle dans ettiğini ve bu fasıldan sonra padişahın cariyesiyle yalnız kalmak istediğini iki elini çırparak belirttiğini ve bunu duyan hadımların ıslık çalarak çekilme zamanının geldiğini herkese duyurduğunu yazıyor.²⁰⁵ Federico Gravina ise padişahın açık harem ziyaretlerinin çok pahalıya mal olduğu ve cariyeler arası kıskançlıklara yol açtığı için pek sık yapılmadığını belirtiyor. Zira açık harem ziyaretlerinde padişahın gözde cariye'ye pahalı hediyeler sunması gelenek haline gelmiştir.²⁰⁶

Padişah ile geceyi geçiren kızın akıbeti hakkında yazılanlar seyahatnameden seyahatnameye farklılık gösterir. Fakat tüm seyahatnamelerde ortak bir nokta vardır ki, o da padişah'tan erkek çocuk doğuran cariye'nin sarayda yerinin sağlamlaştığı ve itibarının arttığıdır. Withers seyahatnamesinde geceyi cariyesiyle geçiren padişahın sabah ilk olarak giysilerini değiştirdiği ve çıkarttıklarının ceplerinde bulunan parayı kıza bıraktığını yazar. Daha sonra dairesine çekilen padişahın, cariye'ye o gece kendisine sağladığı doyumun ölçüsüne göre mücevherler, para ve değerli giysiler gönderdiğini ekler. Withers padişahın birlikte olduğu kızlarla olan ilişkisinin süresinde şehvet isteklerini karşılayabilme yetkinliğinin belirleyici olduğunu yazar. Padişahla olan ilişkileri sırasında hamile kalan kadın ise saraydaki itibarını artırarak

²⁰¹ Kumrular, *a.g.e.*, s. 32.

²⁰² Montagu, *a.g.e.*, s. 99.

²⁰³ Davis, *a.g.e.*, s. 20.

²⁰⁴ Withers, *a.g.e.*, s. 38.

²⁰⁵ Motraye *a.g.e.*, s. 334.

²⁰⁶ Gravina, *a.g.e.*, s. 88.

haseki konumuna erişir. Özel ve güzel döşenmiş bir daireye ve kendisine bakmak, eğlendirmek üzere birçok hizmetliye sahip olur. Padişah ona istediği gibi harcayabileceği büyük gelirler ayırır.²⁰⁷ Hasekiler tarafından yaptırılmış külliye, çeşmeler, camiler hasekilerin gelirlerinin yüksek olduğunun bir göstergesidir. Seyyah Hamsun seyahatnamesinde, oğlan çocuk doğuran kadının yerini meşrulaştırarak, başka kimsenin elde edemeyeceği hakları kazanmış olduğunu belirtir.²⁰⁸ Edmond Amicis ise anne olacağını müjdeleyen gözdenin samur kürkle ödüllendirildiğini yazar.²⁰⁹ Osmanlı tarihçisi Çağatay Uluçay'da II. Beyazıd'ın eşlerini her yıl iki kürkle ödüllendirdiğini yazmıştır.²¹⁰ Bununla ilgili Clares Ralamb'ın seyahatnamesinde ilginç bir rivayet vardır. Cariyelere, zevk ve sefaya çok düşkün olduğu iddia edilen Sultan İbrahim, haremdeki sayısı birkaç bini bulan cariyelerinin hepsine samur kürk giydirmeye ve odalarını samurla kaplamaya kalkmıştır. Sadrazam bu samurların temin edilmesi için İstanbul'da samur kaftanı olan kim varsa bunu padişaha göndermelerini buyurmuştur. Bu iş devletin seçkinlerini ve özellikle samur giysilerini vermek istemeyen yeniçerileri kızdırmış ve onları isyana itmiştir. Bu olaydan kısa bir süre sonra da Sultan I. İbrahim tahtan indirilmiştir.²¹¹ Elbette ki buradan Sultan İbrahim'in tahttan indiriliş nedeninin bu olduğu çıkarılmamalıdır. Bu olayı tetikleyen başka faktörler de vardır.

Cariye kadınların padişahın üzerindeki nüfuzlarının özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrinde, Hürrem Sultan ile başladığını söylemek pek de yanlış bir tespit olmaz. Hürrem Sultan'ın isteği ile Topkapı Sarayı'na taşınan harem bu tarihten sonra yönetimde oldukça etkili olmuştur. Hanım sultanlar, vezirlerin veya devletin önemli kollarında görev yapan diğer kişilerin öldürülmesinden, tahta kimin çıkacağına ve hatta diğer ülkelerle ilişkilerin nasıl düzenleneceğine kadar birçok konuda etkili olmuşlardır. Cariyelerini çok seven sultanlar onların sözlerini dinlemiş ve isteklerini yerine getirmiştir. Bunun belki de ilk örneğini Kanuni Sultan Süleyman'da görebiliriz. Cariyesi Hürrem'e içten bir sevgiyle bağlı olan Kanuni Sultan Süleyman, kızı Mihrimah'ın kocasını, Hürrem Sultan'ın isteğiyle veziriazamlığa getirtmiş ve bir diğer cariyeden olma, yeniçerilerin gözdesi büyük

²⁰⁷ Withers, *a.g.e.*, s. 38.

²⁰⁸ Hamsun, Andersen, *a.g.e.*, s. 49.

²⁰⁹ Amicis, *a.g.e.*, s. 314.

²¹⁰ Çağatay Uluçay, *Harem II*, , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s. 53.

²¹¹ Ralamb, *a.g.e.*, s. 61.

oğlu Mustafa'yı öldürtmüştür.²¹² Bu sayede tahtı Hürrem Sultan'dan olan çocuğu Selim'e geçmiştir. Bu olay Hürrem Sultan'ın halk arasında sevilmemesine yol açmış ve çirkinliğine rağmen hükümdarı bu derece etkilemesi onun büyücü olduğu ile bağdaştırılmıştır.²¹³ Busbecq seyahatnamesinde İstanbul'da karşılaştığı bir adamdan sırtlan almak istediğini ama adamın cinsel gücü artırdığını söylediği bu sırtlanları padişahın karısı olan Hürrem Sultan için ayırdığını söylediğini yazar.²¹⁴ Son derece güçlü ve istediğini elde edebilen bir kadın olan Hürrem Sultan I. Beyazıd'tan beri devam etmekte olan cariyelerle evlenmeme geleneğini bozarak Kanuni'nin kendisiyle evlenmesini sağlamıştır. Hürrem Sultan'ın eşi Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı şu mektup, onun aşkının, sadakatının kocasına ve ailesine sahip çıkan bir eş, bir anne rolünü nasıl başarıyla gerçekleştirdiğinin yazılı bir kanıtıdır:

Sultan'ım, ayrılığın yakıcı acısının haddi hesabı yoktur. Artık bu sefile merhamet edin ve soylu mektuplarınızı ne olur esirgemeyin. Bırakın, ruhum hiç değilse, mektubunuzla biraz huzur bulsun...Soylu mektuplarınız okununca kulunuz ve oğlunuz Mir Mehmet ve kulunuz ve kızınız Mihrimah hasretinizle feryat ederler. Sultan'ım oğlunuz çelebi Mehmet ve kızınız Mihrimah ve Selim Han ve Abdullah size çok selam eder, ayağınızın tozuna yüz sürerler...²¹⁵

Tavernier seyahatnamesinde İstanbul'da yaşayan herkesin Kanuni'nin Hürrem Sultan²¹⁶ ile evlendiğini kesin bir dille ifade ettiğini yazar.²¹⁷ Zaman içinde çeşitli padişahlar da gözdeleleriyle evlenmişlerdir ama bu sık karşılaşılan bir durum değildir. Withers seyahatnamesinde imparatorluğun son yıllarında padişahların cariyeleri ile evlenmeye başladıklarını bunun nedeninin ise beş yüz bin çıkın (kese) olan gelirin parçalanmamasını sağlamak olduğunu yazar.²¹⁸

Padişah üzerinde ve dolayısıyla yönetim üzerinde söz sahibi olan tek kadın Hürrem Sultan değildir. Osmanlı tarihi incelendiğinde, köle kadınların yönetime etkisinin Batı saraylarındakinden aşağı kalmadığı tespit edilebilir. Harem ağaları vasıtasıyla şeyhülislam, vezirler ve yeniçeri ağalarıyla haberleşen bu cariyelerin pek

²¹² Sibel Eraslan, *Osmanlı Sarayında Kadın Sultanlar*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2008, s. 108-110.

²¹³ Eraslan, *a.g.e.*, s. 105.

²¹⁴ Busbecq, *a.g.e.*, s. 34, 35.

²¹⁵ Eraslan, *a.g.e.*, s. 104.

²¹⁶ Bkz., Hürrem Sultan Resimleri, ek, tabela 30, 31.

²¹⁷ Tavernier, *a.g.e.*, s. 155.

²¹⁸ Withers, *a.g.e.*, s. 41.

çok farklı konuda farklı dönemlerde etkili oldukları görülebilir. Edmondo Amicis seyahatnamesinde bu kadınların etkisini şöyle vurguluyor:

Güzel kadınların keyfine göre otuz bin yeniçerilik ve kırk bin sipahilik ordular Tuna kıyılarını cesetle örtmek ve yüz gemilik filolar Karadeniz ve Ege denizini kana boyamak için yola çıkıyordu. Avrupa prensleri müzakerelerde muvaffakiyet temin edebilmek için onlara gizliden gizliye mektupla başvuruyorlardı. Eyaletlerin valiliklerini ve ordunun yüksek rütbelerini veren iradeler onların küçük beyaz ellerinden çıkıyordu. Veziriazamlar Ahmed ile İbrahim'in boynuna Hürrem'in okşamaıyla kement atıldı. Padişah incisi ve sedefi olan güzel Venedikli Safiye'nin buseleri Bab-ı hümayun ve Venedik arasındaki dostça münasebetleri senelerce devam ettirdi. On altıncı asrın son yirmi senesinde imparatorluğu idare eden III. Murat'ın yedi kadınıdır. I. Ahmet'ten IV. Mehmet'e kadar iki denizde ve iki cihanda hükmeden iki bin yedi yüz şallı kadın, mehtap güzeli Mahpeyker'dir. On yedinci asrın ikinci yarısının ilk on yılında divanı hümayunları idare eden yüz gümüş arabalı odalık Rabia Gülnuş'tur. Kan dökücü İbrahim'i İstanbul ve Edirne arasında kendi keyfine göre, ne yaptığını bilmeden dolaştıran küçük şeker parçası, Şekerpare'dir.²¹⁹

Bu derece etkili olduğu iddia edilen cariyelerden özellikle biri vardır ki, hemen hemen tüm seyahatnamelerde adına rastlarız. Bu cariye Mahpeyker ya da daha çok anılan adıyla Kösem Sultan'dır. Yeniçerilerin desteğini alan Kösem Sultan tahta kimin çıkacağını belirleyebilecek kadar otorite sahibi olmuş bir kadındır. Ralamb'ın seyahatnamesinde bahsettiği üzere yeniçerilerin desteğini alarak torunu IV. Mehmet'i tahtan indirme planları yaparken, kendisi gibi akıllı bir kadın olan Valide Hatice Turhan Sultan'la mücadeleye girmiş ve boğdurulmuştur.²²⁰ Bu iki kadından özellikle Kösem Sultan'ın gücü, yönetimde valide sultanın mühim tesirleri olduğu²²¹ iddiasının kanıtıdır.

Kösem Sultan ve Hatice Turhan Sultan arasında geçen üstünlük mücadelesi cariyeler arasında sık gözlenen bir durumdur. Cariyeler her ne kadar birbirleriyle hoş geçinseler de, özellikle gözde kadınlar arasında olan rekabet zaman zaman can alıcı boyutlara gelmiştir. Seyyah Frederick Burnaby'nin aktardığına göre gözden düşen cariyeler, hareme yeni katılan genç ve çekici cariyelerden ölesiye nefret edip, çıldırma konumuna gelirler.²²² Eski padişahın gözdelerinden olan Hafize Sultan ile konuşan Lady Montagu de seyahatnamesinde padişahın herhangi bir şekilde

²¹⁹ Amicis, *a.g.e.*, s. 316, 317.

²²⁰ Ralamb, *a.g.e.*, s. 62.

²²¹ Müller, *a.g.e.*, s. 147, 148.

²²² Frederick Burnaby, *On Horseback Through Asia Minor*, Oxford University Press, Oxford, Newyork, 1996, s. 25.

teveccüh ettiği cariye kim olursa olsun, diğer cariyelerin ona duydukları gıpta ve kıskançlıktan neredeyse çatlayacak hale geldiklerini belirtmiştir.²²³

Gülnaz Sultan ile Gülbeyaz arasında geçen çekişme ve bunun trajik sonu üzücüdür. Sultan IV. Mehmet, haseki Sultan Gülnaz'a büyük bir sevgiyle bağlamıştır. Ancak Gülbeyaz hareme geldikten sonra tutkusu yön değiştirmiştir. Sultanı çok kıskanan Gülnaz, rakibesi Gülbeyaz'ı kayalıklardan denize yuvarlayarak öldürmüştür.²²⁴ Ubicini, seyahatnamesinde bunun gibi başka bir üzücü olaydan bahseder:

Sultan Mahmut'un haremde genç bir köle kız vardı; padişah bu kıza şiddetli bir ihtirasla tutulmuştu. Adı Zeynep'ti. Sultan kızı rakibelerinin kıskançlığına kurban gitmekten korumak, hem de kendini sıkıcı sızlanmalara ve suçlamalara maruz bırakmamak için onunla gizlice buluşurdu ve onun yüzünden kadınlarını ihmal ederdi. Öte yandan Zeynep'te mutluluğunu devam ettirebilmek için haremde adet olmadığı halde çenesini tutmaktaydı. Fakat kendini Mahmut'un ayrıcalıklı gözdesi sanan bir kadın günün birinde durumu sezdi. Kalbinden çok, izzeti nefsinden yararlandığından zavallı köleye hakaretler yağdırdı; öfkesi yatışacağına gittikçe arttığından hadım ağalara kıızı yakalayıp kırbaçlamalarını emretti. Fakat Zeynep bir adım gerileyerek başını gururlu bir edayla kaldırarak, "Dokunmayın bana!" diye haykırdı; "karnımda bir sultan taşıyorum." O anda herkes yere kapandı ve etek öptü. Öfkesinden çılgına dönen kadın atılıp, içi kaynar suyla dolu bir maşrapayı yakalayıp rakibesinin suratına döktü. Tam o sırada gürültüye koşan sultan içeri daldı. Zeynep titriyordu, gözlerinden yaşlar boşalarak padişahın dizlerine kapandı; ama bu olay onun kalbini kırmıştı. Birkaç ay sonra kızını doğururken öldü.²²⁵

Henry Lello da seyahatnamesinde haremde yaşanan entrikaların sayısının saptanmasının olanaksız olduğunu, kadınların çoğunun çuvallara tıklıp, denize bırakıldığını, zehirlendiğini veya boğdurulduğunu yazar.²²⁶ 1790'da Türkiye'ye gelen seyyah Oliver da haremde sayısız komplo ve planların hazırlandığından bahseder.²²⁷

Haremde yaşanan kıskançlıklar sadece padişahı paylaşamamaktan ileri gelmiyordu, "Haremde Mektuplar" adlı eserden alınan mektup bunun bir göstergesidir:

²²³ Montague, *a.g.e.*, s. 37.

²²⁴ Croutier, *a.g.e.*, s. 28.

²²⁵ Ubicini, *a.g.e.*, s. 107.

²²⁶ Croutier, *a.g.e.*, s. 33.

²²⁷ Antonie Olivier, *Olivier'in Osmanlı İmparatorluğu Seyahatnamesi, 1790'da Türkiye Seyahatnamesi*, çev. Oğuz Gökmen, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977, s. 82.

Sevgili kalfacım,

Birilerinden, onun benim olması gereken daireye taşınacağını işittim. Asla! Şu eski dünya üzerine yemin ediyorum, o daire benimdir. Benden daha genç bir kadının, bu kadar geniş bir daireyi işgal etmesine dayanamam ve efendimiz velinimetimiz sultanımız isteğini işitecek olursa, itiraz etmeyeceğinden eminim. Lütfen en derin saygılarımla bunu Valide Sultan'a aktarınız. Niçin kendileri oraya taşınacak da ben olduğum yerde kalacaktım? Benim daha büyük olmamın sağladığı haklarda ısrar ediyorum. Durum değişmezse, yemin ediyorum Topkapı Sarayı'na gitmeyeceğim. Ama o da reddederse, mesele o zaman tamamıyla değişir. Bu güzel daireye onun yerleşmesi yerine, ölmeyi yeğlerim. (Behice Sultan'dan Saray kalfasına mektup–1839)²²⁸

Mustafa'nın annesi olan hasekinin Hürrem Sultan'ın yüzünü tırnaklarıyla parçalaması, I. İbrahim'in gözdesi Şekerpare'nin diğer hasekilerce dövülmesi²²⁹ gibi kadınlar arasında geçen birçok tatsız olay haremde çeşitli sebepler yüzünden oluşan kıskançlığın istenmeyen fakat önlenemeyen sonuçlarındanır.

Haremde kadınlar arasındaki ilişkiler sadece köklü kıskançlıklar ve rekabetten ibaret değildi. Çekilen ortak acılar ve sıkıntılar kadınlar arasında derin bağları, birbirlerine karşı karşılıklı sevgi ve kollamayı da geliştiriyordu. Dedikodu ve entrikanın üstesinden gelebilmek için onlar da güçlü ve güvenilir ilişkiler kurmuştu. Hatice Turhan Sultan'ın kendisinin ve oğlunun hayatına kasteden Kösem Sultan'ın planlarını öğrenmesini sağlayan bu dostluktur.²³⁰

Motraye seyahatnamesinde harem kadınları arasındaki ilişkilerden bahsederek şöyle yazmıştır:

Biz onların mutsuz olduğunu düşünsek de, böyle bir durum onları pek de mutsuz etmiyor, aldıkları eğitimle kendi aralarında şarkı söyleyip, dans ederek pek ala eğleniyorlar.²³¹

Haremde özellikle padişahın ilgisini çekememiş kadınlar, gözdelerin emirlerine verilerek onların eğlenmesi, bakımı, çocuklarının bakımı gibi işlerden sorumlu tutulurdu. Bu cariyeler, hanımlarının iyiliği ve menfaatleri için canla başla çalışarak, hanımlarının yükselmesiyle edindikleri ayrıcalıklardan kendileri de yararlanmaya çalışırlardı. Motraye seyahatnamesinde padişahın ilgisini çekemeyen

²²⁸ Croutier, *a.g.e.*, s. 29.

²²⁹ Amicis, *a.g.e.*, s. 319.

²³⁰ Ralamb, *a.g.e.*, s. 70, 71.

²³¹ Motraye, *a.g.e.*, s. 335.

cariyelerin 9–10 yıllık bir kölelik ve cariyelik dönemi sonrasında azat edilerek, kendi dinlerinden özgür ya da köle birisiyle evlendirildiğini yazıyor.²³² Ralamb seyahatnamesinde özellikle Kösem Sultan'ın bu konuda çok duyarlı olduğunu ve himayesindeki kızların çeyizlerini vererek evlenmelerini sağladığını belirtiyor.²³³ Withers ise seyahatnamesinde bu cariyelerin birçoğunun saraya yeni getirilen kızlara kalfalık, yaşlandıkları zaman ise hanımlara hizmetçilik ettiğini belirtirken, şanslı olanların hanımlarının rızası olursa evlenebildiklerini yazar.²³⁴ D'Ohsson köleleri azat ederek evlendirmenin sarayda bir adet haline geldiğini ve azat edilen cariyelerin iyi eğitimleri, kültürleri ve sarayla olan bağlantıları nedeniyle evlenme konusunda çok talipleri olduğunu yazar.²³⁵ Haremde cariyelerin yaşadığı bölümün kapısında “Allah'ım bize de hayırlı kapılar aç” yazması, cariyelerin evliliklerinin olumlu karşılandığı ve onların buna teşvik edildiğinin bir göstergesidir.

Haremde yaşayan padişah kızlarının evlilikleri ise ayrı bir siyasi gaye taşıyordu.²³⁶ Gözde paşalar, sadrazamlar veya devlete yararlılık gösteren kimselerle evlendirilen bu kızlar sayesinde hanedanlık gücünü pekiştiriyordu. Son Osmanlı Padişah'ı Vahdettin'in kız kardeşini Ferit Paşa ile, kızlarından birini ise Tevfik Paşa'nın oğluyla evlendirmesi²³⁷ gönül ilişkilerinden daha çok siyasi ilişkilerin bir sonucudur. Ayrıca bu tarz evliliklerin, yani padişahın kızıyla yapılan evliliklerin, paşalar ya da yönetimdeki diğer insanlar için oldukça fayda sağlayacağı açıktır. Julia Pardoe, seyahatnamesinde, Sultan Mahmut'un kızı Mihrimah Sultan için yedi isteklinin olduğunu ve bu evlenmenin gerçekleşmesi için bu taliplerin çeşitli entrikalar çevirdiğini yazar.²³⁸

Haremde yaşayan kadınların padişah ve birbirlerinden başka kimseyle görüşmedikleri konusunda hemen hemen hemfikir olan seyyahlar, bu durumun hastalık durumunda ve zaman zaman Yahudi kadın satıcıların ilgi çekici kumaş ve benzeri ürünlerinin satışında ihlal edildiğini yazar. 18. yüzyıl seyyahlarından Charles White ise kadınların saray hareminden olanlar dışında kimseyi kabul etmediği halde,

²³² Motraye, *a.g.e.*, s. 334.

²³³ Ralamb, *a.g.e.*, s. 32.

²³⁴ Withers, *a.g.e.*, s. 45, 46.

²³⁵ D' Ohsson, *a.g.e.*, s. 11.

²³⁶ Çağatay Uluçay, *Harem II*, , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s. 90.

²³⁷ Stefanos Yerasimos, *İstanbul 1914-1923*, çev. Cüneyt Akalın, 1997, İstanbul, s. 117.

²³⁸ Pardoe, *a.g.e.*, s. 77.

valide ve evli sultanların, kendi yetkilerini kullanarak elçilerin ve saygın yabancıların eşlerini kabul ettiklerini belirtir.²³⁹ Lady Montagu'nun Hafize Sultan'ı ziyareti, Julia Pardoe'nin II. Mahmut'un kız kardeşi Esmâ Sultanı ziyareti, Macar asıllı olmasına rağmen yıllarca Osmanlı hükümetine askeri danışman olarak hizmet etmiş Baron de Tott'un karısı ve kayınvalidesinin, I. Abdulhamit'in kız kardeşi Esmâ Sultan tarafından ağırlanması²⁴⁰ bu duruma örnek teşkil edebilir. Fakat görüldüğü üzere bu ziyaretlerin gerçekleştiği dönemler 18. ve 19. yüzyıllardır. Önceki yüzyıllarda bu tarz ziyaretlerin varlığı hakkında bilgi bulunamayışı, Osmanlı harem kadınlarının 16. ve 17. yüzyıllarda, 18. ve 19. yüzyıllara göre daha kapalı bir hayat sürdükleri görüşünü destekleyebilir. Ayrıca White seyahatnamesinde sultan kadınların dış dünyadan soyutlanmasının nedenini ve bunun yararını şöyle belirtir:

Hanedanın çeşitli üyelerinin yakınları olarak hak iddia edebilecek yoksul akrabaların talepte bulunmasına ve entrika çevirmesine engel olmak ve nüfusun büyük bölümünün serflik yapan ve kötü koşullarda yaşayan Çerkezistan'ın dörtte birinin sarayla bağlantısı olabileceği düşünüldüğünde yararlı bir önlemdir bu.²⁴¹

Gravina seyahatnamesinde, gözde cariyelerin harem kapısına gelen Yahudi satıcılardan aldıkları havlu ve mendil gibi şeyleri işleyerek padişaha armağan ettiklerini yazar. Doktorların ise hareme kızlar ağası ve Zenci harem ağalarından bir muhafız eşliğinde hareme girebildiklerini ve haremden bulundukları süre boyunca hiçbir cariyenin kendi odasından çıkmadığını yazar.²⁴² Tavernier ise hareme satış yapan Yahudi kadınların harem çok içine giremediklerini, onlara ayrılan küçük odada harem ağaları vasıtasıyla satış yapabildiklerini, bunların cariyeleri görme olasılığının olmadığını yazar.²⁴³ Withers bunun aksine satıcı Yahudi kadınların hareme girerek cariyelere örgü örmeyi, makyaj yapmayı öğrettiklerini ve cariyelerin satın almak istediklerini getirip, satmak istediklerini dışarıya götürdüklerini iddia eder.²⁴⁴ Ralamb'ın seyahatnamesinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın hastalanması üzerine hareme gelen doktorun anlattıkları harem nasıl kapalı bir kutu olduğunu gösterir niteliktedir; bembeyaz bir çarşafın altından uzanan

²³⁹ White, *a.g.e.*, s. 11.

²⁴⁰ Davis, *a.g.e.*, s. 30.

²⁴¹ White, *a.g.e.*, s. 11.

²⁴² Gravina, *a.g.e.*, s. 88.

²⁴³ Tavernier, *a.g.e.*, s. 43.

²⁴⁴ Withers, *a.g.e.*, s. 49.

bileğin nabzını ölçen doktor, diğer bileği de görmek ister. Bunun üzerine sinirlenen Mihrimah Sultan²⁴⁵,ın sadrazam eşi doktoru oradan kovdurur.²⁴⁶ Tavernier, seyahatnamesinde bu bilgiyi doğrular nitelikte şunu vermektedir; “Hekim sadece son derece gerekli olduğunda hareme sokulur ve bu sırada öyle sıkı önlemler alınır ki, ne hekim hastayı görebilir ne de hasta onu. Kadının nabzını örtünün üstünden sayar ve bu sırada hastanın yanında yalnızca hadım ağalar bulunur, bütün diğer kadınlar hastanın yatağından uzak tutulur”.²⁴⁷ Sultan II. Abdülhamit’in kızı olan Ayşe Sultan doktor muayenelerinden biraz daha farklı bahseder, fakat Ayşe Sultan’ın bahsettiği dönem 19. yüzyıldır, bu dönemde muayenelerin biraz daha rahat yapılması normaldir.

Kadınefendilerden biri hasta olduğu zaman bile doktorlar pek güzel muayene ederlerdi ve kimse de buna itiraz etmez, edemezdi. Kadınefendiler muayene olacağı zaman üstlerine şal örtülür ve yanlarında bir kalfadan başka kimse olmadığı halde doktor kendisini muayene ederdi. Harem ağaları bu sırada kapıda beklerdi.²⁴⁸

Charles White’ın seyahatnamesinde geçen şu cümle de haremden yaşayan kadınların erkeklerin gözlerinden nasıl sakınıldığını gösterir, “Harem ağaları bile kadınların dairesine aksi buyrulmadığı sürece giremedikleri gibi, yüzlerini de asla açık görmüyorlar.”²⁴⁹ Nitekim harem ağaları, hayatlarının büyük bir kısmını haremden geçirirler ve bu kadınlarla ilgilenen yegâne erkek görevlilerdir. Harem ağalarının bile cariyelere bu kadar temkinli yaklaşması harem kadınlarının mahremiyeti, harem dışından insanlarla olan ilişkilerinin minimum ölçüde olabileceğinin göstergesidir.

19. yüzyılda İstanbul’a gelmiş seyyah Dorina L. Neave seyahatnamesinde, arabalarla gezmeye çıkan kadınefendilerin arabalarının etrafını dilencilerle sarılmış olduğunu ve bu insanların böylesine yaklaşmış olmalarına haremağalarının izin vermiş olmasından dolayı yaşadığı şaşkınlığı yazar. Bu dilenciler ya da muhtaç durumdaki insanlar arabaların pencerelerinden yazılı dileklerini uzatmaktadırlar.²⁵⁰ Belki de bu durum halkın içine rahatlıkla giremeyen kadınefendilerin halkın

²⁴⁵ Bkz. Mihrimah Sultan Resmi, ek, tabela 32.

²⁴⁶ Ralamb, *a.g.e.*, s. 37.

²⁴⁷ Tavernier, *a.g.e.*, s. 51.

²⁴⁸ Osmanoglu, *a.g.e.*, s. 282.

²⁴⁹ White, *a.g.e.*, s. 11.

²⁵⁰ Dorina L. Neave, *Eski İstanbul’da Hayat*, Tercüman 1001 Temel Eser, çev. Osman Öndeş, İstanbul, 1978, s. 35.

sempatisini kazanmaları ve onlara yardımda bulunmaları için bir vesile olduğundan, haremağalarının bu insanları engellemediği görüşü ortaya çıkabilir.

Gerek bazı seyahatnamelerde gerekse oryantalist görüşlerin doğrultusunda hazırlanmış araştırmalarda, padişahın haremde yaşayan cariyeleri cinsel isteklerini karşılayacak köleler olarak gördüğü ve bir çoğuyla ilişkiye girdiği yansıtılmaya çalışılmaktadır. Padişahın haremde yaşayan cariyeleri kendi evlatları gibi gördüğü ise savunulan diğer görüştür. Saray hocası Safiye Ünüvar anılarında, Sultan Beşinci Mehmet Han'ın kendisine irade-i seniye tebliğ ettirdiğini ve iradenin şu olduğunu yazmıştır, “Namaz kılmayanlara, oruç tutmayanlara yedirdiğim tuz ve ekmeği haram ediyorum. Bu iradem hoca hanım tarafından talebelerime söylensin.” Sultan Reşat bu iradesinin sebebini daha sonra şöyle açıklamıştır, “Analar, babalar, evlatlarının dini terbiyelerinden indallah nasıl mesul iseler, ben de bunlardan mesulüm.”²⁵¹ Sultanın burada kullandığı kelimeler cariyeleri ile ilişkilerini nasıl gördüğünü bir nebze olsun netleştirmektedir. Saraydan bir cariyeye evlenmek üzere saraydan çıktığında, padişah ölünceye kadar bu cariyenin iâşe masrafını verir ve gittiği yere yük olmasın diye gerekirse yardımda bulunmuş.²⁵² Padişah eşlerini bu cariyeler arasından seçmektedir fakat diğer cariyeleri bir evlat gibi görmekte, eğitimlerini, dini vazifelerini yerine getirmelerini, istikballerini sağlamaktadır.

Haremdeki yaşanan olayların, cariyeler arası ilişkilerin, gözde kadınların padişahla ve diğer devlet erkânıyla olan ilişkilerinin tüm imparatorluğu etkilediği yadsınamaz bir gerçektir fakat harem kadınlarının sadece padişahın eşlerinden değil de onların evlat yerine koydukları kölelerden oluştuğu da diğer bir gerçektir. Gerçekte, cariyelerin sadece yüzde onu padişahın eş ve ya odalıdır.²⁵³ Seyyah Julie Pardoe'nin “Osmanlı insanının kölesi onun evlatlığı gibidir” sözü de bu gerçeği pekiştirir niteliktedir.²⁵⁴

²⁵¹ Ünüvar, *a.g.e.*, s. 21, 22.

²⁵² Ünüvar, *a.g.e.*, s. 50.

²⁵³ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 36.

²⁵⁴ Sancar, *a.g.e.*, s. 87.

3.7. Harem Kadınlarının Kıyafet ve Takıları

Haremden bulunan kadınların güzelliği ve zarafeti ünlü olduğu kadar kıyafet ve takıları da seyyahların büyük ilgisini çekmiştir. Saraylı kadınların kıyafet ve takıları hakkında sayfalar dolusu betimleme yapmışlar ve onlarca resim çizmişlerdir.²⁵⁵ D’Ohsson “Türk kadını, Avrupalı kadınların zihnini bir karabasan gibi kaplamış moda köleliğinden uzaktır” diyerek, Türk kadının kendine has çizgileri olan giyim tarzına övgüde bulunmuştur.²⁵⁶

Lady Montagu merhum Sultan Mustafa’nın gözdelelerinden Hafize Sultan’ı ziyaret etmiş ve elbisesinin güzelliğinden öylesine etkilenmiştir ki, en ince ayrıntısına kadar ezberinde tutup, bunu mektuplarında yazarak; saray kadının kıyafeti ve takılarının detaylı bir tasvirini yapmıştır:

Elbisesi çok kıymetli ve göz alıcıydı. Üzerinde dolama denilen bir gömlek vardı. Bu gömleklerin kaftanlardan farkı, kollarının daha uzun ve yukarı doğru sıvanmış olmasıdır. Rengi kırmızı, boylu boyunca yakasından eteğine kadar ve kollarının etrafı gayet zarif, kadınların kıyafetlerindeki düğmeler kadar iri elmaslarla süslü. Milord M.’in elmasları kadar iri diyemem ama bir nohut büyüklüğünde diyebilirim. Bu düğmelerin üzerinde tıpkı bir prensin yıldönümü merasimi yapıldığı zaman giyilen kıyafetlere konulan altın mücevherlerin biçiminde iri elmas mücevherler sarkıyordu. Gömlek, saplarında iri elmaslar olan iki iğne ile kemere tutturulmuştu. İç gömleği baklava biçiminde iki büyük elmas düğme ile iliklenmişti. Kemerin gayet geniş ve baştanbaşa elmaslarla süslüydü. Boynunda dizlerine kadar inen üç dizi inci vardı. Biri iri incilerden yapılmıştı ve ucunda bir Hint yumurtası kadar iri bir zümrüt görölüyordu. Diğerleri gayet koyu yeşil, her biri ufak para büyüklüğünde, üç ila altı altın kalınlığında zümrütlerden yapılmıştı. Hepsisi de birbirine yapııştırılmıştı ve gayet güzel tanzim edilmişti. Üçüncüsü yusuvarlak, ufak zümrütlerden yapılmıştı. Küpelerin zarafeti öbür mücevherlerin hepsini gölgede bırakıyordu. Küpeler fındık büyüklüğünde, iki elma ibaretti, etrafında gayet parlak dört dizi inci vardı ki daha mükemmeli görülemez. Her birinde Düşes dö Malbrough’un gerdanlıkları gibi dört gerdanlık yapılabilecek kadar inci mevcuttu. Bu dizilerin her biri, etrafı yirmi elmasla süslü iri bir yakutla süslenmişti. Saçları zümrüt ve elmas iğnelerle süslenmişti. Bilezikleri elması. Parmaklarındaki yüzük, Mösyö Pittinkiler hariç olmak üzere, gördüğüm yüzüklerin en büyüğü idi. Eminim ki Avrupa’da bu mücevherlerin yarısına bile sahip bir kraliçe yoktur. İmparatoriçe’nin mücevherleri zarif de olsa, Sultan’ınkilerin yanında pek bayağı kalır.²⁵⁷

Saray kadınlarının giyim-kuşamından tek etkilenen Lady Montagu değildir. İspanyol seyyah Gravina da saray kadınlarının kıyafet ve takılarından aynı hayranlıkla bahseder:

²⁵⁵ Bkz., ek, tabela 33.

²⁵⁶ Sancar, *a.g.e.*, s. 19.

²⁵⁷ Montagu, *a.g.e.*, s. 98, 99.

Haremde yaşayan gözde cariyelerin giysileri güzel olduğu kadar değerlidir, başlarında en ince Hint kumaşından yapılmış beyaz ya da renkli bir türban vardır. Hafifçe ortadan ayrılan saçları, kaşlarının üzerinden bir parmak kalana kadar alınlarını dökülür ve birkaç örgü halinde sırtlarına iner. Değerli sorguçlar ve pırlanta çiçeklerle son bulan bu örgülerin arasında değerli taşlar ve büyük inci dizileri sıralanmıştır. Ayaklara kadar inen ve bir uçkurla bağlanan şalvarın üzerinde çok ince, saydam tül den gömlekler vardır. Beden korse ile sıkıştırılmamış, özgür bırakılmıştır ve gömleğin inceliği sonucu göğüsler görülür. Bu gömleğin üzerine entari dedikleri, önden açık, ipek üzerine altın işlemeli bir tür tunik giyilir. Ya bu tunik, ya da işli ve el ayası büyüklüğünde pırlanta tokalı kuşakla bağlanan Hint kumaşından görkemli bir şal veya bir etek kalçayı sarar. Bunun üzerine yazın kakım bir kürk, kışın ise dıştan ipek ve altın işlemeli zengin kumaşlarla kaplanmış siyah bir tilki, samur veya sansar kürkü giyilir. Bütün giysiler altın, inci ve başka değerli taşlarla işlenmiştir. Sultanların entarileri dar kolludur. Yalnızca bileğe doğru, kollardan uzun olan gömlek birazcık görülür. Öteki cariyelerin kolları ise dirseğe kadar kısadır ve altından çok geniş ve uzun olan gömleğin kolları görülebilir. Bu yüzden kol ağzını içe doğru kıvrırırlar ve kalan kısmını çok zarif bir biçimde sarkıtırlar. Bütün parmaklarında yüzük vardır ve dört parmaktan daha kalın, pırlanta kakmalı bilezik takarlar. Pırlanta veya değerli taşlarla süslü bir ya da iki saat koltuk altlarına doğru sarkar. Terlikler ya da ayakkabılar tümüyle inci işlidir. Bahçeye indiklerinde de her yanı inci ve başka değerli taşlarla süslenmiş tahta takunyalar giyerler.²⁵⁸

Gravina'nın harem kadınlarının kıyafetlerini görmüşçesine bu kadar ayrıntılı bilgiler verebilmesi ilginçtir. Bunlar muhtemelen ya kulaktan dolma bilgilerin hayal gücüyle zenginleştirilmesi ya da eski hadımlardan biriyle kurulan ahablık sayesinde elde edilmiş bilgilerdir. Keza Fransız seyyah Nicolay, eski hadımlardan Ragusalı Zafer Ağa ile dostluk kurmuş, Zafer Ağa'nın yardımıyla iki sokak kadını saraylı kadınlar gibi giydirip resmetmiştir.²⁵⁹

Motraye seyahatnamesinde Türk kadınlarını, dünyada saçlarını en güzel kullanan ve süsleyen kadınlar olarak tanımlar:

Sultan kızları, haremde önde gelen gözde ve cariyeleri, saçlarına inci fileler, simetrik olarak değerli taşlardan yapılmış buketler takarlar. Bunların dışında, değerli taşlardan gül biçiminde işlenmiş bir süs bulunan sorguçlar da taktıkları olur. Güzelliklerini zenginleştiren bu sorguç ve diğer mücevherler, Türk kadınlarını dünyanın saçlarını en güzel kullanan ve süsleyen kadınları haline getirir.²⁶⁰

Harem kadınlarını, kapı aralığından gördüğünü iddia eden Dallam ise harem kadınlarından şöyle bahseder:

²⁵⁸ Gravina, *a.g.e.*, s. 88.

²⁵⁹ Nicolay, *a.g.e.*, s. 574.

²⁶⁰ Motraye, *a.g.e.*, s. 178.

Kapıdaki aralıktan, iç tarafta bir avluda sultanın gözdelerinden otuz kadarını gördüm. İlk bakışta onları genç erkeklere benzettim. Ancak kafalarındaki çift örgülü, ucunda inciler bulunan bir iple veya çeşitli tokalarla bağlı olan saçlarının sırtlarından aşağıya sarktığını fark edince, kadın olduklarını anladım. Gerçekten çok çekiciydiler. Başlarında altın işlemeli, sadece tepelerini kapatan küçük başlıklardan başka bir şey yoktu. Boyunlarında inciler dizili bir kolye, göğüslerinde mücevher kakmalı broşlar ve yine kulaklarında mücevher kakmalı küpeler dışında herhangi bir aksesuar yoktu. Üzerlerinde, bazıları saten kırmızısı, bazıları mavi ve diğer renklerden asker pelerinini andıran pelerinler vardı. Pamuklu yünlü karışımı kısa pantolonları karlı dağlar kadar beyaz ve o kadar şeffaftı ki kalçalarının ve bacaklarının silüetini görebiliyordum. Bu pantolonlar dizlerine kadar gelmekteydi ve bazılarının ayaklarında uzun deriden yapılmış çizmeler vardı. Bazılarının bacakları çıplak, ayak bileklerinde ise altın bileklikler ve 6-7 santim yüksekliğinde kadife kaplı nalınlar vardı. Görüntüden o kadar zevk alıyordum ki, burayı gösteren kişi bırakmam için ayaklarını yere vurup, ağzımı büktüğünde hala ayrılmak istemişim.²⁶¹

Edmondo Amicis, Clares Ralamb gibi seyyahlar da yine bu kıyafetlerin ve takıların değeri ve güzelliği üzerine betimlemeler yapmışlardır.²⁶² 19. yüzyıl seyyahlarından Anne Katherina Elwood ise kadınların kıyafetlerinin şaşası, zarıflığı, takılarının eşsizliği üzerine şaşkınlığa düşmüştür.²⁶³

Harem kadınlarının giydiği kıyafetlerin ihtişamı ve zarafeti üzerine yazılanların doğruluğu muhakkaktır. Özellikle hanım sultanların halkın yönetici zümresine dâhil oldukları için, ihtişamlı giyinmesi gayet doğaldır. Fakat seyyahların eserlerinde zaman zaman cariyelerin kıyafetleri için, son derece açık, bin bir gece masallarının etkisiyle yazılmış abartmalara gidilmiştir. Bu betimlemelerin, gerek Osmanlı tebaasının mensup olduğu din, gerekse gelenek görenek bakımından doğruluğu şüphelidir.

3.8. Haremde Çalışan Erkek Görevliler: “Zenci Harem Ağaları”

Haremde çalışmakla yükümlü olan Zenci harem ağaları,²⁶⁴ saray kadınlarının dış dünyayla bağlantısını sağlayan yegâne insanlardır ve kadın ve erkek dünyasını

²⁶¹ Penzer, *a.g.e.*, s. 204, 205.

²⁶² Amicis, *a.g.e.*, s. 320, 321, Ralamb, *a.g.e.*, s. 61.

²⁶³ Shirley Foster, “Colonialism and Gender in the East: Representations of the Harem in the Writings of Women Travellers”
<http://www.thefreelibrary.com/Colonialism+and+gender+in+the+east:+representations+of+the+harem+in...-a0130463925> (14. 02. 2010)

²⁶⁴ Bkz., ek, tabela 34.

aynı anda gözlemleyebilecek olan yalnızca onlardır.²⁶⁵ Bu yüzdendir ki, haremle ilgili bir çalışma da onlardan söz edilmesi kaçınılmazdır. Hadım kullanımı sadece Osmanlı'ya özgü değildir; Ortadoğu ve Uzakdoğu'da kadınları korumak için hadımlar kullanılmıştır. Penzer Osmanlıların bu geleneği Bizanslılardan aldığını iddia eder.²⁶⁶

Zenci hadımların sayıları dönem dönem değişiklik göstermekle birlikte, imparatorluğun en güçlü döneminde sayıları 600-800 arasındadır. 1517 yılında seyyah Menavio bunların sayılarının 40 olduğunu belirtmiştir, seyyah Bon ise 17. yüzyılın başlarında sadece valide sultanın kapısını 30 kadar hadımın beklediğini yazmıştır. D'Ohsson ise sayının 200 civarında olduğunu belirtmiştir.²⁶⁷

16. yüzyıl sonlarında akağalardan devraldıkları bu görevi, İmparatorluğun sonuna kadar sürdüren Zenci harem ağaları²⁶⁸, padişaktan başka hiç bir erkeğin giremediği haremde çalışmanın bedelini ağır ödemişlerdir. Tavernier seyahatnamesinde bu görev için onların vücutlarının en değerli organından vazgeçtiklerini yazar.²⁶⁹ Aslında bu gönüllü bir vazgeçiş değildir. Çocuk yaşta vatanlarından koparılan bu Zenciler çeşitli yöntemlerle hadım edilip, esir pazarlarında satılırlar.²⁷⁰ Tavernier seyahatnamesinde onlardan kısaca bahseder:

Haremde bolca zenci hadım ağa vardır. Bu nedenle, Asya'nın ve Afrika'nın birçok yerinde büyük bir hadım ticareti yapılmaktadır. Örneğin, 1659'da bulunduğum Kolkondo Krallığı'nda aynı yıl yirmi iki bin hadım satılmış. Eyaletlerinde yapılan bu barbarca uygulamadan hiç rahatsız olmayan, hatta hizmetinde çalıştırmak için hadımlar getiren Büyük Moğol İmparatorluğu'nun büyükelçisi, bir gün beni köşeye çekerek, böylesine acımasız duygular yüzünden Kolkonda Krallığı'nın bir gün yıkılacağından korktuğu için ülkesine gitmekte çekimser kaldığını söyledi. Çocuklarını hiç sevmeyen, boğazlarını doyuramayacaklarından korkan yoksul anne babaların çoğu, en küçük hayat pahalılığında yavrularını tüccarlara satıyorlar, tüccarlar da onların organlarını kısmen ya da kökünden kesiyorlar. Organları

²⁶⁵ Halime Seraslan, "Safiye Sultan", www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s11/seraslan.pdf (10.01.2010)

²⁶⁶ Penzer, *a.g.e.*, s. 168-184.

²⁶⁷ Penzer, *a.g.e.*, s. 166, 167.

²⁶⁸ Davis, *a.g.e.*, s. 36.

²⁶⁹ Tavernier, *a.g.e.*, s. 151.

²⁷⁰ Doğu'da üç farklı hadım tipi vardır:

1. Sandali veya tamamen traşlı, organlar tek bir harekette keskin bir bıçak yardımıyla tamamen kesilir. Teneke veya ahşap bir tüp üretraya sokulur. Yaraya kaynar yağ dökülür ve hasta tezek yığına yatırılır. Yiyecek olarak süt verilir. Eğer hadım edilen kişi genç ise çoğu zaman yaşar.
2. Penisi kesilen hadım, cinsel ilişki ve döl verme yeteneği yerindedir fakat penisi yoktur; kauçuğun keşfinden sonra sıkça talep edilmiştir.
3. Testisleri kesilmiş veya ezilmiş, burulmuş olan hadımlar: Penzer, *a.g.e.*, s. 177, 178.

kökünden kesilen kimileri çişlerini yapmak istediklerinde ince bir kamyş kullanmak ve bunu da karınlarının altında taşımak zorunda kalıyorlar.²⁷¹

Motraye bu ameliyatın ne kadar tehlikeli olduğunu yüz çocuktan belki elli çocuğun hayatta kaldığını belirterek vurguluyor ve organlarının bulunması gereken yere bağladıkları huni biçiminde bir kanal aracılığı ile işeyebildiklerini ekliyor.²⁷² Tavernier ise seyahatnamesinde onlardan şöyle bahsediyor:

Bu kadar tehlikeli bir cerrahi müdahaleden geçip de kurtulan pek fazla olmadığı için, organları bir miktar kesilenlere göre çok daha pahalı oluyorlar. Bunlar İran’da ve Türkiye’de altı yüz eküye kadar alıcı buluyor. İran, bütün Hindistan ve bütün Afrika eyaletlerinin ihtiyacını karşılamak için, çeşitli yerlerden binlerce hadım getirtmek gerektiği açıkça ortada. Ganj’in ötesinde yarımadada bulunan Kolkondo Krallığı’ndan, Assam’dan, Butan’dan, Arakan ve ilerisindeki Pegu’dan inanılmaz sayıda hadım getirtiliyor. Sayıları daha az olan siyah hadımlar çok daha pahalı. Onların türünde çirkinlik güzellikten daha makbul sayıldığından, en şekilsizleri daha çok değerli oluyor. Basık bir burun, ürkütücü bakışlar, koca bir ağız, kalın dudaklar, simsiyah ve seyrek dişler bunları satan tüccarların çıkarlarına oluyor. İşte Topkapı Sarayı haremı bu tip hadım ağalarla doludur. Bunlar haremın korunmasında ve haremde kadınların yapamayacağı ağır işleri yapmakla yükümlüdürler ve saraya büyük Kahire paşası tarafından gönderilirler.²⁷³

Tavernier’in eserinde bahsettiği, harem ağasında aranan nitelikler on birinci yüzyılda yazılmış “Kabusname” isimli kitapta verilenlerle şaşırtıcı şekilde örtüşmektedir. Bu da akıllara daha önce Penzer’in iddia ettiği gibi harem ağası geleneğinin Bizanslılardan gelme olduğunu değil de, Türklerde Selçuklulardan beri süregelen bir gelenek olduğunu akıllara getirir.

Geldik imdi hadım etmeğe kul alırsan nişanı budur ki, gayet kara ola ve türş yüzlü ola. Ve yüzü buruş buruş ola. Ve gövdesi arık ve derisi kuru. Ve saçı yufkacık ve dişleri seyrek ve avazı incecik ve baldırı ince ola. Ve dudağı olan ola ve burnu yassı ola. Ve parmakları kısacık ola ve boyu büğrü ve boynu ince ola. Bu dediğim bigi olacak sarayda hadım olmaya yaraya. Filcümle bu dediğim bigi ya dev gerekmiş hadım olmaya ve ya devin kardaşı oğlu. Amma gerekmezki sarayda ak hadım ola. Hassa ki saçı yoluk ve gözü cımluzrak ve çapaklı yaşarır ola. Aydurlar ki kendi sever avreti ve ayruk kişiye sevdirmek için gidilik eder. Hasılı bunun biginden hayır gelmez imiş.²⁷⁴

²⁷¹ Tavernier, *a.g.e.*, s. 25, 26.

²⁷² Motraye, *a.g.e.*, s. 111.

²⁷³ Tavernier, *a.g.e.*, s. 25, 26, Withers, *a.g.e.*, s. 94.

²⁷⁴ Keykavus, *Kabusname*, çev. Ahmet Mercimek, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1966, s. 147.

Julia Pardoe, Sultan II. Mahmut'un kızı Mihrimah Sultan'ın düğünü sayesinde gördüğü kızlar ağasını korkunç olarak tanımlarken, kapkalın dudakları, şişkin burnu ve küçücük gözleriyle, tiksiniyecek bir çirkinlik olarak betimler.²⁷⁵

Saraya gelen hadım edilmiş Zenci köleler ilk etapta hizmet edebilecek yaşa gelinceye kadar, sarayın öteki çocuklarıyla birlikte yaşar ve eğitilirler. Daha sonra kadınların yanına verilirler ve kızlar ağasının altında çalışmaya başlarlar. Kızlar ağası hadım edilmiş zenci görevlilerin başı, saray kadınlarının dairelerinin birinci bekçisi ve Mekke ve Medine'nin iki büyük camisinin mütevellisidir.²⁷⁶ Kızlar ağası aynı zamanda "Darüssaade Ağası" unvanını da taşır.²⁷⁷

Gündelik ücretleri elli, altmış akça olan bu hadımlar ayrıca yılda iki ipek giysi, keten ve kullanımları için gerekli çeşitli armağanlar ve benzeri şeyler alırlar. Bu armağanları, yabancı kadınları padişah kadınlarının yanına getirdikleri zamanlarda ve özellikle her gün kendileriyle görüşen Yahudi satıcı kadınlardan alırlar.²⁷⁸

Ayrıca Tavernier seyahatnamesinde, bu hadımların kurnazlık yapıp, herhangi bir malın ederi hakkında pek de bilgisi olmayan cariyelere malın değerinin iki-üç katını ödeterek, kendilerine avanta sağladıklarından bahseder.²⁷⁹ Özellikle kızlar ağası bu durumdan en çok faydalanan hadımdır. Bütün harem ağalarının amiri olan kızlar ağası, harem dairesinin baş kâhyasıdır. Kapıların anahtarı ondadır ve dilediği zaman padişahla konuşabilir. Üstlendiği görev, herkesten armağan almasını sağlar. Özellikle padişahın gözüne girmek için hasekilerin desteğine ihtiyaç duyan paşalar ve diğer kişiler, onlara armağan sunabilmek için önce kızlar ağasını görmek zorundadırlar. Bu da onları en varlıklı ve en hatırı sayılır görevlilerden biri haline getirir. Fakat Tavernier Zenci hadım ağalarının bu servetlerini asla harcayamadıklarını iddia eder.²⁸⁰ Albertus Bobovius ise bu Zenci hadım ağalarının gelirlerinin sanıldığından da fazla olduğunu, kızlar ağası yetkisi altındaki birçok selâtin camiinin yönetiminden gelen büyük gelirlere sahip olduklarını yazar. Bu da

²⁷⁵ Pardoe, *a.g.e.*, s. 80.

²⁷⁶ Cosimo Comidas de Carbognano, *18. yüzyılın sonunda İstanbul*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 48.

²⁷⁷ Ubcini, *a.g.e.*, s. 97.

²⁷⁸ Withers, *a.g.e.*, s. 93, 94.

²⁷⁹ Tavernier, *a.g.e.*, s. 152.

²⁸⁰ Tavernier, *a.g.e.*, s. 30.

yılda yaklaşık altı yüz elli bin lira yapar. Bunun yanı sıra padişahın, kadın efendilerden, sultanlardan ve hasekilerden sık sık büyük armağanlar alan kara ağaların, adı geçen kişilerin her an yakınlarında bulunmaları ve hünkârın gözdesi olmak ya da bu konumu sürdürmek isteyen bütün kadınların çevirdiği entrikalara karışmaları sayesinde, büyük servetler biriktirdiklerini de belirtir. Bu tür işlerde arabuluculuk yapıp başarı sağladıkları zaman imparatorluğun en yüksek rütbeleriyle bile ödüllendirildiklerini ve aslında tam bir erkek sayılmamalarına rağmen, birçoğunun orduları komuta ettiğine, kimilerinin de en büyük eyaletleri yönettiğine tanık olduğundan bahseder.²⁸¹

Özellikle kadın sultanların yönetim üzerindeki etkisinin arttığı dönemlerde, hadımların daha çok itibar ve para sahibi olması şaşırtıcı bir durum değildir. Haremağalarının çok önemli görevlerinden biri de saray insanları ve harem kadınları arasındaki iletişimi sağlamaktır. Amicis de eserinde bu konuya değinmektedir:

Bu mücevher yüklü küçük başlar mis kokulu ufak mahbeslerinin dibinden Harem-i Hümayunu, Divanları, bütün sarayı çalkalıyordu. Harem ağaları vasıtasıyla şeyhülislam, vezirler ve yeniçeri ağaları ile haberleşiyorlardı.²⁸²

Dolayısıyla tüm bu haberleşmeyi sağlayan, aracı görevi gören ve zaman zaman entrikalara karışan kara hadım ağaların sarayda en önemli mertebelere yükselmeleri ve yüksek mevkilere getirilecek kişilerin seçiminde etkili olmaları oldukça doğaldır. Hatta 18. ve 19. yüzyıllarda hadım ağalar sadrazamların göreve getirilip, görevden alınmasında dahi söz hakkı edinmiş ve bu ağalarının perde arkasındaki nüfuzundan büyük rahatsızlık duyan sadrazamlar zaman zaman bu durumu önlemeye çalışmıştır. Şehit Ali Paşa 1715'te sadrazam olduğunda, Mısır valisine bir hüküm göndererek Zencileri hadım etme ve Mısır'dan Babîlî'ye hadım gönderme uygulamasına bir son verilmesini istemiştir. Ne var ki bu buyruk, Şehit Ali Paşa bundan kısa bir süre sonra, 1716 yılında öldüğü için, yerine getirilememiştir²⁸³

Hareme gelen cariyelerin isimleri değiştirildiği gibi, bunların da isimleri benzer bir taktikle değiştirilir. Kadınlara hizmet ettikleri ve sürekli onların yanında bulundukları için adlarının onların bekâretine, tatlılığına ve iffetlerinin bozulmamış

²⁸¹ Bobovius, *a.g.e.*, s. 28.

²⁸² Amicis, *a.g.e.*, s. 123–125.

²⁸³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945, s. 172.

olmasına çağrı yapması gerekir. Bu yüzden Sümbül, Nergis, Gül, Şebboy gibi çiçek adlarıyla adlandırılmışlardır.²⁸⁴

Kara hadım ağalarının bu kaderlerini I. Murat'ın tayin ettiğini yazan Motraye, seyahatnamesinde bu olaydan şöyle bahseder: “Bir Macar aygırının bir kısraqla çiftleştiğini gören I. Murat, kadınları gözetecek kölelerin hadım edilmelerini emreder.”²⁸⁵ I. Murat belki de bu şekilde haremde bulunan güzel kadınların herhangi bir şekilde iffetlerine zarar gelmemesini istemiş olabilir. Ama bu emir, saraydaki mevcut Zenci erkek köleler ve sağlanacak yeni köleler için bazen acılı bir ölüm, bazense hayati zevklerden ömür boyu mahrum kalmak demektir. Belki de bu yüzden ister genç ister yaşlı olsunlar, hatta 13 ya da 14 yaşlarında iken bile yanakları çökük ve yüzleri kırışiktır.²⁸⁶

Seyahatnamelerde kara hadım ağaların görünüşü ve psikolojik durumu üzerine ilginç betimlemeler bulunur. Bunlardan en çarpıcılarından biri, Amicis' in betimlemeleri ve çıkarımlarıdır:

Hadımların gösterilmelerine ihtiyaç yoktur, görünüşlerinden hadım oldukları belli olur. Hemen hepsi de uzun boylu, iri yarı, gevşek, köse, soluk yüzlü, kısa bedenli, çok uzun kollu, çok uzun bacaklıdır. Fes, koyu renk uzun bir palto, Avrupalılarınki gibi pantolon giyer, ellerinde yaptıkları işin alameti olan suaygırı derisinden bir kamçı taşırlar. Kocaman adımlarla, büyük çocuklar gibi sallapati yürürler. Yüzlerinden hiçbir şey anlaşılmaz yahut her şeye sonsuz bir nefretle bakıyormuş gibidirler. Aralarında çok genç olanları vardır, elli yaşında gibi gösterirler; yaşlılar vardır bir günde yaşlanmış delikanlılara benzerler; şişman abullabut, pırıl pırıl olanları, mezeciler için hususi suretle şişirilmiş, semirtilmiş domuzlar gibi dururlar. Hepsi de şıklık iddiasında olan kendini beğenmiş gençler gibi iyi kumaşlar giyerler, temizdirler ve koku sürerler. Hayatları devamlı bir işkencedir. Kadınlar entrikalarına uygun bulmadıkları zaman, onlardan zindancı ve casuslarmış gibi nefret ederler. Ne kadar bozulmuş olurlarsa olsunlar, her zaman bir kadına ihtiyaç duyarlar ve bir sevgilileri olamayacağı için kadını dost olarak ararlar. Bazen evlenirler ve sevecekleri bir çocukları olması için I. İbrahim'in maruf haremağası Sümbüllü gibi, hamile kadınları alırlar. II Ahmet'in meşhur haremağası gibi, hiç değilse incelik ve güzelliği seyredilemek, muhabbetle kucaklaşabilmek, bir aşk âlemine dalabilmek için genç kızlardan meydana gelmiş bir harem kurarlar. İhtiyarladıkları zaman başlarını dayayabilecekleri bir kadın göğsü olsun diye, okşamanın ne olduğunu bilmeden, bütün bir ömür boyunca istihza ve hor görme kahkahasını duyduktan sonra, hayatlarının son birkaç senesinde bir dost sesi işitebilmek için bir genç kızı evlat edinirler, hem kâhyası hem baş haremağası oldukları sarayda para pul sahibi

²⁸⁴ Withers, *a.g.e.*, s. 94.

²⁸⁵ Motraye, *a.g.e.*, s. 475.

²⁸⁶ Nicolay, *a.g.e.*, s. 264.

olup, yaşlandıkları vakit Boğaziçi'nde güzel bir köşk satın alarak talihsizliklerini unutmaya çalışanlar az değildir.²⁸⁷

Amicis'in betimlemeleri acımasız ve aşağılayıcıdır, nitekim aynı seyahatnamesinde hadımlardan şöyle bahseder: “İstanbul’da köpeklerden daha fazla acıma hissi uyandıran başka varlıklar vardır: harem ağaları.”²⁸⁸ Haremdeki Zenci hadım ağalardan acıyarak ve aşağılayarak bahseden diğer bir seyyah Gravina’dır:

Zenci harem ağaları haremde hizmet ederler, ama bir kadının önünde gözlerini kaldıran belasını bulur. Bu zenciler, kadın sultanların ve cariyelerin kapılarının arkasında nöbet tutar ve en değersiz cariyeye varıncaya dek hepsinin hakaretlerine, alaylarına, yüzlerine tükürmelerine ve hatta tekmelerine maruz kalırlar.²⁸⁹

Özlem Kumrular “Dünyada Türk İmgesi” adlı eserinde, seyyahların hadımların çirkinliğini abartmasının ve onlardan dehşetle bahsetmesinin nedenini şöyle açıklıyor:

18. ve 19. yüzyılların ahlak ya da din adına her türlü cinsel ilişki kendilerine yasaklanmış olan bekar²⁹⁰ seyyahlar için gebelikten korunmanın başlıca yolunun coitus interruptus (geri çekilme) bir başka deyişle zevki yarıda kesme, verimsizlik olduğu beraberliklerdir. Sınırlı biçimde kullanabildikleri bastırılmış ve belki bir daha kullanamayacakları bir cinselliği kaybetme korkusu seyyahlarda takıntı halindedir. Hadım dayatılmış bekâretin yerini alan bir metafordur ve kısır imgelemine sonuçsuz tahriklerle karşılamaya çalışan bekâr seyyahın iktidarsızlığını temsil eder. Seyyah bir hadım pozisyonundadır ve bu yüzden onun çirkinliğini ve dehşetini abartır.²⁹¹

Özlem Kumrular, Reinach’ın ve Edmond About’un seyahatnamelerinden alıntılar yaparak görüşünü örneklendirmiştir. “Voyage en Orient” adlı seyahatnamesinde Reinach şu cümleyi sarfetmiştir, “Bu ablak, yağlı suratlar, gevşek etler, feri kaçmış gözler, yabani gülüşlerden daha acıklı bir şey görmedim”, gevşek etler sözüyle gönderme yaptığı şey, hadımların ereksiyon olamayışlarıdır. Aynı şekilde About’un “De Pontoise a Stamboul” adlı eserinde yazdığı, “Biz Batılı gezginler için, sokakta bir arabanın koltuğunda bir kadınla yan yana ya da bir sarayın kapısı önünde, elleri ceplerinde dikilirken gördüğümüz bu eksik adamların sakalsız,

²⁸⁷ Amicis, *a.g.e.*, s. 123–125.

²⁸⁸ Amicis, *a.g.e.*, s. 123.

²⁸⁹ Gravina, *a.g.e.*, s. 77.

²⁹⁰ 15-19. yüzyıllardaki gezginlerin çoğu bekarıdı. Seyahate çıkacakları zaman, öncelikle ailelerinden ve sevgililerinden ayrılmaları gerekiyordu: Kumrular, *a.g.e.*, s. 36.

²⁹¹ Kumrular, *a.g.e.*, s. 47.

parlak ve yumuşak yüzleri daima merak uyandırıcıdır... Bu ülkede seyyahın rotası, kelimenin tam anlamıyla sorularla doludur.” Soru işareti yaratan, cinsiyetin yokluğudur.²⁹² Kendi sınırlandırılmış ve bastırılmış cinselliklerini, (çünkü bahsettiğimiz dönemlerde Avrupa’da cinsellik sadece üremek amacı güdüyor, şehvetten doğan beraberlik günah sayılıyordu) hadımların bastırılmışlıkları, men edilişlikleriyle özdeşleştiren seyyahlarda bu durum dehşet yaratıyor ve onlara karşı bir çeşit nefrete ve aşağılamaya dönüşüyordu.

Zenci hadım ağaların hayatlarının çok talihli olmadığı söylenebilir. Fakat zevk ve sefadan çok, mevki, itibar ve güce önem verenler için, sarayda bu açlığı doyurabilecek haremde daha iyi bir yer nadir bulunur. Haremin en özel sırlarına vakıf olan ve dış dünya ile de temas edebilen haremağaları, biraz da beceri sahibi ve entrikacı ise saraydaki en önemli adamlardan biri konumuna yükselebilir.

Fransız yazar Montesquieu’nun “İran Mektupları” adlı seyahatnamesinde bulunan ve bir hadım tarafından yazılan mektuptan, bu insanların ne denli bir güce sahip olduğunu görebiliyoruz:

Saray benim imparatorluğum ve bütün hırsım. Bana kalan tek tutkum. Öyle küçük ödüllere yetinmiyor, her zaman arandığımı büyük bir zevkle izliyorum. Bütün bu kadınların kinini bilerek üzerime çekiyorum, çünkü böylesi beni mevkiimde daha sağlam bir yere getiriyor. Size şunu da söyleyeyim: Benden pek de boşuna nefret etmiyorlar. Onların karşısına hep aşamayacakları bir engel olarak çıkıyorum. Daha nerede olduklarını bile anlayamadan, bütün tasarılarının boşa çıktığını anlıyorlar.²⁹³

Bu derece hırsla ve kinle yazılmış bir mektup, hadımların psikolojik durumunun çok da sağlıklı olmadığı yönündeki iddiaları doğrular niteliktedir. Küçük yaşlarda ailelerinden koparılmış, son derece acı verici ve riskli bir ameliyattan sağ kalmayı başarmış ama yaşamına eksik devam etmiş hadımların mevki ve itibar yönünden ne kadar güç kazansalar da gerek fiziki gerekse psikolojik olarak çok sağlıklı olmadıkları tespiti gerçeklikten hiç de uzak değildir. Nitekim Osmanlı tarihçisi Penzer, çok fazla güce sahip olan kızlar ağasının Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesine ve en sonunda yıkılmasına zemin hazırlamakta büyük roller üstlendiğini yazar.²⁹⁴

²⁹² Kumrular, *a.g.e.*, s. 46.

²⁹³ Croutier, *a.g.e.*, s. 30.

²⁹⁴ Penzer, *a.g.e.*, s. 166.

SONUÇ

21. yüzyıl gibi Doğu-Batı temasının yeni bir mahiyet kazandığı, yani medeniyetlerin çok hızlı bir iletişime geçtiği dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Batılı seyyahların harem müessesesi hakkındaki izlenimlerini değerlendiren bu çalışma, Batılılar tarafından yazılan seyahatnamelerin birbirleriyle ve zaman zaman telif eserler ile karşılaştırılması sonucunda, Osmanlı saray haremi ve bu kurumun işlevinin ve yapısının açığa kavuşmasını bir nebze olsun sağlamaya çalışmıştır.

Çalışma, haremın yapısı ve işlevine ilişkin tespitlerin yanı sıra, seyahatnamelerin tarihi kaynaklar olarak kullanılması konusunda nasıl bir önem taşıdıklarını da ortaya koymaktadır. Seyahatnameler bir ülkenin kültürel ve sosyal yapısının açıklığa kavuşmasında önemli bir yere sahiptir. Bir devletin tarihi gelenekleri, yaşam tarzı gibi tarih kitaplarının haklarında fazla ayrıntıya yer vermedikleri konuları seyahatnameler ele alır. Böylece bir devletin siyasi tarihini tamamlayıcı bilgilerin bir kısmı bu tür eserlerden sağlanabilmektedir. Özellikle çalışma konusu olan Osmanlı haremi gibi yeterince açığa çıkmamış yönleri bulunan bir devlet için seyahatnameler daha da önem arz etmektedir.

Bu çalışmada temel alınan seyyahlar açısından bir değerlendirme yapıldığında ise şu sonuçlara varmak mümkündür. Seyyahların içinde siyasi görevliler, yeni ticaret yolları arayanlar, siyasi ajanlar, konsoloslar, bitki ve böcek toplayan doğa bilimciler, zoologistler araştırma yapan tarihçiler coğrafyacılar ve misyonerler bulunmakta ve bu seyyahlar kendi ilgi alanlarına göre incelemeler yapmakta ve bu incelemelerini kaleme almaktadırlar. Araştırmada da kullanıldığı üzere bu seyyahlardan bazıları diplomatlardan oluşmaktadır. Diplomatlar kendi ilgi alanları dolayısı ile daha çok imparatorluğun yönetim yapısı ve saray üzerinde durmuşlardır. Bu diplomatlardan Türkler hakkında siyasi ve dini herhangi bir önyargıya sahip olmayanlar, gördüklerini tarafsız bir şekilde yansıtmış ve yansız bilgiler vermişlerdir. Fakat özellikle eğitim seviyesi düşük seyyahların yazdıkları eserlerde, olumsuz bir Türk-Müslüman imajı belirgin biçimde kendini göstermektedir.

Aynı dönemi konu alan farklı yazarların seyahatnamelerin büyük benzerlik taşımaktadır. Ancak, seyyahların yazdıkları dönem değıştikçe, anlatımlarında ve bakış açılarında da bir değışim söz konusudur. Özellikle 19. yüzyılda yazılan seyahatnamelerde Osmanlı kurumlarını eleştiren genel bir tavır söz konusuyken, 16. ve 17. yüzyıllardaki seyahatnamelerde daha tarafsız, korkulan fakat övgüyle söz edilen bir Osmanlı söz konusudur.

Nitekim araştırmada değışik meslekleri icra eden ve farklı yüzyıllarda Osmanlı'yı ziyaret eden seyyahlarca yazılan pek çok seyahatnamenin kullanımı bu farklılıkları ortaya koymakta ve bu şekilde bir karşılaştırmaya da imkân tanımaktadır.

Seyyahların izlenimleri doğrultusunda hazırlanan bu çalışmada harem hakkında çeşitli açılardan farklı tespitler yer almaktadır. Seyyahların bazılarına göre harem, padişahın cinsel ihtiyaçlarını karşılamak için köle kadınları alıkoyduğu bir hapisanedir, fakat seyyahların diğer bir kısmı ise haremi bir eğitim kurumu veya kadınlara özgürlük ve güvenlik sağlayan bir müessese olarak düşünmüş ve yazılarında bunu belirtmiştir.

Bununla birlikte, bu çalışma yüzyıllardır birbiri ile karşı karşıya olan Doğu-Batının ilişkilerinde, bu ilişkilerin yeni bir döneme girdiği 21. yüzyılda, Batı'nın Doğu'yu nasıl gördüğü konusunda da önemli tespitler içermektedir. Seyyahlar, bu gün bile bilhassa Avrupa'da hâkim olan Türk imajının da bir bakıma mimarıdır. Bu yüzden, onların bakış açıları, eserlerinin önemini daha da artırmaktadır ve bu eserler kaynak alınarak hazırlanmış bu çalışma, Osmanlı haremini Batılıların gözüyle tasvir etmiş, kurumsal ve genel yapısını ortaya koymuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ismine bazı olumsuz sıfatların eklenmesine neden olan harem hakkında karşılıklı bakış açıları ve görüşler arasındaki farklılıkları bilmek, bilimsel yaklaşımların ve çalışmaların zenginleşmesine katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- AKGÜNDÜZ, A., *Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem*, Timaş Basım, 2007.
- AKŞİT, İ., *The Mystery of the Ottoman Harem*, Akşit Yayıncılık, 2000.
- ALTINAY, R., *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Enderun Kitapevi, No. 118, İstanbul, 1930.
- AMICIS, E., *İstanbul (1874)*, çev. Beynun Akyavaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- ATASOY, N., *Harem*, İstanbul, Gala Film ve Sanat Ürünleri, 2007.
- AYBET, Ü., G., *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul, 2003.
- BOBOVIOUS, A., *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2002.
- BULUT, Y., *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, İstanbul, Yöneliş Yayını, 2002.
- BURNABY, F., *On Horseback Through Asia Minor*, Oxford University Press, Oxford, Newyork, 1996.
- BUSBECQ, O., G., *Türk Mektupları*, çev. Derin Türkömer, İstanbul, Doğan Kitap, 2005.
- CANAYE, F. P., *Frense Caneye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kedi Kitap Yayınevi, İstanbul, Şubat 2009.
- CARBOGNANO, C., C., *18. yüzyılın sonunda İstanbul*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayınevi, İstanbul, 1993.
- CHISHULL, D., E., *Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş 12 Eylül 1698- 10 Şubat 1702*, Bağlam yayınları, çev. Bahattin Orhon, 1993.
- CROUTIER A., L., *Harem-Peçeli Dünya*, çev. Mehmet Ali Kayabal, İstanbul, 1990.
- DAVIS, F., *Osmanlı Hanımı*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- D'OHSSON, I., M., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayda Düz, İstanbul, 1972.
- EBERSON, J., *Bizanz İstanbulu ve Doğu Seyyahları*, çev. İlhan Arda, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1999.

- ERASLAN, S., *Osmanlı Sarayında Kadın Sultanlar*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2008.
- GARNETT, L., *Mysticism and Magic in Turkey*, The Octagon Press, London, 1990.
- GOODWIN, G., *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, çev. Sinem Gül, Sabah Yayınları, İstanbul, 1997.
- GRAVINA, F., *İstanbul'un Anlatımı*, Yapı Kredi Yayınları, çev., Yıldız Ersoy Canpolat, İstanbul, 2004.
- HAMSUN K., ANDERSEN H.,C., *İstanbul'da iki İskandinav Seyyah*, çev. Banu Gürsaler, Syvertsen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- HARVEY, A., J., *Turkish Harems and Circassian Homes*, Hurst and Blackett, London, 1871.
- HOURANI, A., *The Emergence of the Modern Middle East*, University of California Press, California, 1981.
- KABBANI, R., *Europe's Myths of Orient*, London, Devisi and Rule MacMillan Press Ltd., 1986.
- KEYKAVUS, *Kabusname*, çev. Ahmet Mercimek, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1966.
- KUMRULAR, Ö., *Dünyada Türk İmgesi*, Kedi Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- LEWIS. B., *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, Ekim 2006.
- LEWIS, R., *Retinking Orientalism & Women, Travel and the Ottoman Harem*, I.B Tauris, London, 2002.
- LÖSCHBURG, W., *Seyahatin Kültür Tarihi*, çev. Jasmin Traub, Ankara, 1998.
- MACLEAN, G., *Doğuya Yolculuğun Yükselişi, Osmanlı İmparatorluğunun İngiliz Konukları (1580–1720)*, çev. Dilek Şendil, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- MANSEL, P., *Türk Mektupları*, çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, İstanbul, 2005.
- MELMAN, B., *Women's Orients: English Women and the Middle East 1718–1918*, Basingstoke, Macmillan, 1992.
- MONTAGU, W., M., *Embassy to Constantinople: The Travels of Lady Mary Wortley Montagu*, ed. Christopher Pick, London, 1998.
- MOTRAYE A., *La Motraye Seyahatnamesi*, İstiklal Yayınevi, İstanbul, 2007.

- MÜLLER, M., G., *İstanbul'dan Mektuplar*, Tercüman 1001 Temel Eser, çev. Afife Buğra, İstanbul, 1978.
- NEAVE, D., L., *Eski İstanbul'da Hayat*, Tercüman 1001 Temel Eser, çev. Osman Öndeş, İstanbul, 1978.
- NECİPOĞLU, G., *15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı- Mimari, Tören ve İktidar*, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- NERVAL, G., *Doğu'ya Seyahat*, İthaki Yayınlar, çev. Nihan Özyıldırım, Alp Tümertekin, İstanbul, 2004.
- NICOLAS, N., *Nicolas de Nicolay'ın Türkiye Seyahatnamesi ve Desenleri*, çev. Tülay Reyhanlı, İstanbul, 1989.
- İLDEM, E., A., *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar, 19. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerin Yapıtlarında Karşılaştırmalı Türk Yunan İmgesi*, Boyut Kitapları, Kasım 2000.
- OLIVER, A., *Oliver'in Osmanlı İmparatorluğu Seyahatnamesi, 1790 yıllarında Türkiye ve İstanbul*, çev. Oğuz Gökmen, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977.
- ORTAYLI, İ., *Mekânlarla ve Olaylarla Topkapı Sarayı*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007.
- _____, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- OSMANOĞLU, A., *Babam Sultan Abdülhamid*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.
- PARDOE, J., *18. Yüzyılda İstanbul*, çev. Bedriye Şanda, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1997.
- PAKALIN, M., Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.
- PENZER, N., M., *The Sultans' Harem*, Elya Publishers, May 1998.
- PEROD, J., HITZEL, F., ANHEGGER, R., *Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektuplar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Ela Güntekin, İstanbul, Şubat 2001.
- PIERCE, L., P., *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğundaki Hükümler ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 1998.
- RALAMB, C., *İstanbul'a Bir Yolculuk*, çev. Ayda Arel, İstanbul 2008.

- RYCAUT, P., *An English Consul in Turkey, 1667-1668*, Oxford University Press, New York, 2001
- SAID, E., W., *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayıncılık, 1998.
- ŞAHİN, G., *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmaju*, İstanbul, 2007.
- SANCAR, A., *Osmanlı Kadını, Efsane ve Gerçek*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
- TAVERNIER, J., B., *17. yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2007.
- TOGAN, A., Z., V., *Tarihte Usul*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1985.
- UBICINI, J. H., A., *1855'de Türkiye I*, Ayda Düz, (çev.), İstanbul, 1977.
- ULUÇAY, M.Ç. , *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- _____, *Harem II*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- _____, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İstanbul, Şaka Matbaası, 1950.
- URGAN, M., *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- UYSAL, M., *Avusturyalı Murad Efendi Biyografisi ve Türkiye Seyahatnamesi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2004.
- UZUNÇARŞILI, İ., H., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945.
- ÜNÜVAR, S., *Saray Hatıralarım*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2000.
- WHITE, C., *Three years in Constantiople; or Domestic Manners of the Turks in 1844*, Londra, 1845.
- WITHERS, R., *Büyük Efendi'nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, İstanbul, 1996.
- YERASIMOS, S., Stefanos Yerasimos, *İstanbul 1914-1923*, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, 1997.

Makaleler:

AKKANAT, C., “Seyahatnameler”, *Kültür Dergisi-Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı*, Sayı 13, s. 5-6, 2008–2009.

GÖKYAY, Ş., O., “ Türkçede Gezi Kitapları”, *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi, Gezi Özel Sayısı*, 1 Mart 1973, s. 457-465.

GÖYÜNÇ, N., “16. Yüzyılda Avrupa’da Türk İmajı” *Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No.221, Eskişehir, 1987, s. 91-94.

GRAZ, H., H., “Aydınlanma Çağında Batılılarda Türk İmajı” *Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No.221, 1987, s. 97-106.

KODAMAN, B., “Osmanlı Siyasi Tarihi (1876–1930)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (red. Hakkı Dursun Yıldız), Çağ yayını, C.XII, İstanbul 1993, s. 20–26.

MUMCU, A., “Almanca Yazılmış Seyahatnameler ve Bu Türe Giren Eserlerin Tanıtımı Konusunda Konuşma” *Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No.221, 1987, s. 83-90.

TAYFUR, K., “Harem, Mahrem Labirent” *Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*, Sayı: 68, Kasım 1998, s. 67-84.

ORTAYLI, İ., “Türkler Hakkında Yazılmış Seyahatnameler” *Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No.221, 1987, s. 115-128.

Diğer :

İnternet Kaynakları:

BAYSAL, A., “Batılıların Gözüyle Harem: Gerçek ve Fantezi”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/1-I Winter 2009.
www.turkishstudies.net/sayilar/sayi14/.../11.%20Alev%20Baysal.pdf
(19. 11. 2009)

ÇAYLI, P., “Prehistorya’dan Günümüze Kadın Sembolünün Sanata Yansıması”, *CollAn*, 2008, s. 137-155.
www.uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi...ano...

(20. 10. 2009)

FOSTER, S., “Colonialism and Gender in the East: Representations of the Harem in the Writings of Women Travellers”

<http://www.thefreelibrary.com/Colonialism+and+gender+in+the+east:+representations+of+the+harem+in...-a0130463925> (14. 02. 2010)

LEILA, A., “Western Ethnocentrism and Perceptions of the Harem”, *Feminist Studies*, 8:3 s. 521, 1982.

www.northeastern.edu/womensstudies/graduate/.../Ahmed_Western.pdf (09.10.2009)

SERASLAN, H., “Safiye Sultan”

www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s11/seraslan.pdf (10.01.2010)

www.iletisim.com.tr (17.02.2010)

Tezler:

IŞIK, F., *19. yüzyıl’da Kartpostallarda Osmanlı Toplumu: Max Fruchterman Kartpostalları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

YILMAZ, Ö., *Batılı Seyyahlara göre Trabzon (1808-1878)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2006.

YÜKSELOVA, Z., *İngiliz Kadın Seyyahlarından Lucy Mary Jane Garnett’in Seyahatnamesi ile Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey’in Hatıralarına göre XIX. Yüzyılın Sonunda Türk Gelenekleri ve Göreneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004.

EK

Tabela 1. Seyahatnamelerin İç Kapaklarına Ait Örnekler

Kaynak: Aybet, 2003.

A
 DESCRIPTION
 OF THE
 GRAND SIGNOUR'S
 SERAGLIO,
 OR
 TVRKISH EMPEROURS
 COVRT.

By JOHN GREAVES, late Profellor of
 Astronomie in the University of *Oxford*.

LONDON,
 Printed for *Jo. Ridley*, at the Castle
 in Fleet-street by Ram-Alley, 1653.

Tabela 2. Seyahatname Kapak Örneği

Kaynak: Withers, 1996.

Tabela 3. Saraylı Kadın, Lyons, 1567

Kaynak: Nicolay, 1989.

Tabela 4. Haseki Sultan, Lyons, 1567

Kaynak: Nicolay, 1989.

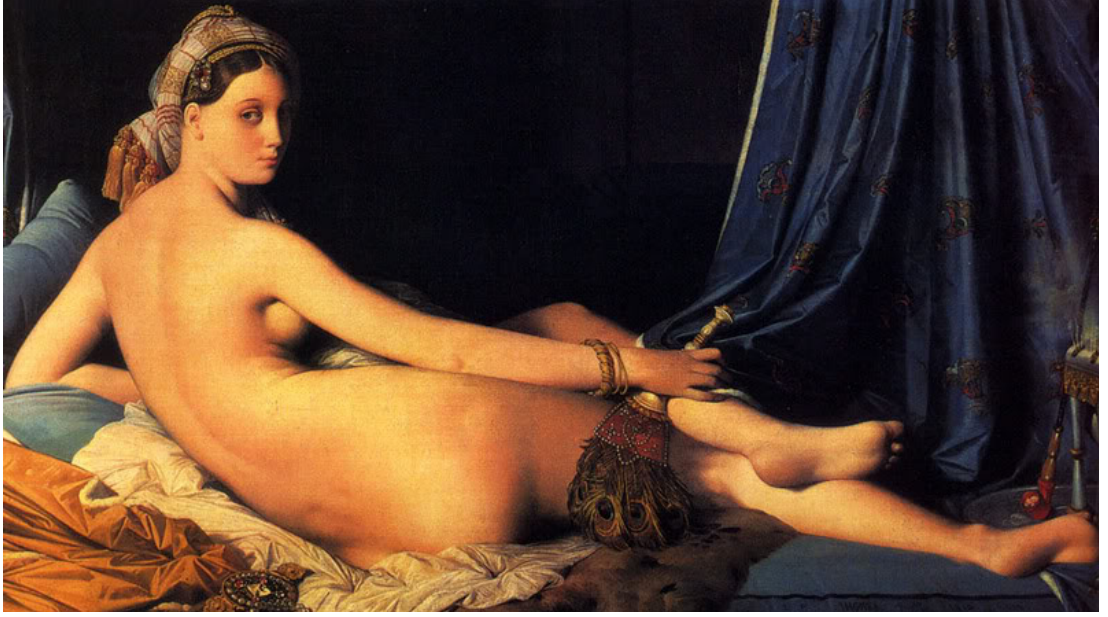

Tabela 5. Ingres, “Büyük Odalık”, 1814, yağlıboya, Louvre Müzesi, Paris.
Kaynak: Crouter, 1990.

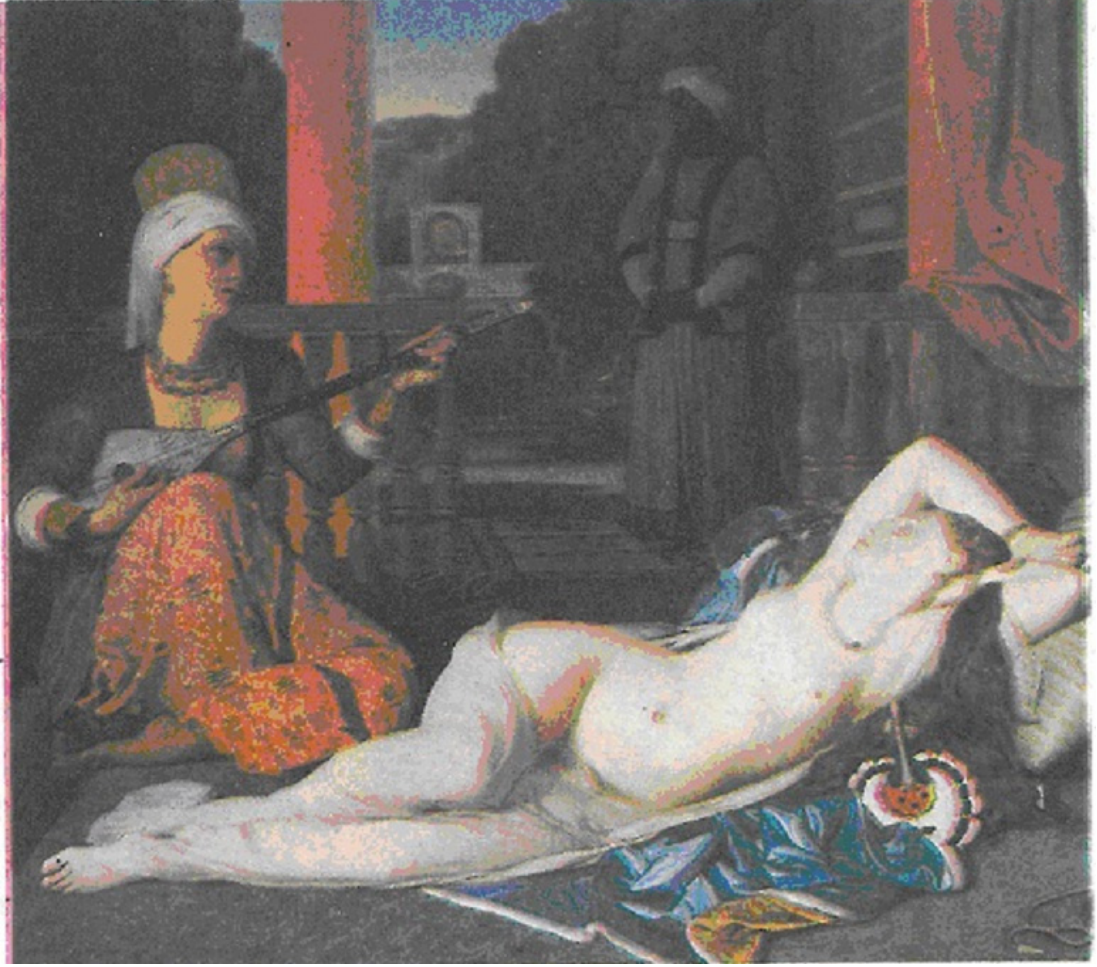

Tabela 6. Ingres, “Odalık ve Köle”, 1842, yağlıboya, Walter Sanat Galerisi, Baltimore, ABD.

Kaynak: Crouter, 1990.

Tabela 7. Renoir, “Odalık”, 1870, yağlıboya, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, Chester Dale Koleksiyonu.

Kaynak: Crouter, 1990.

Tabela 8. Géromé, “Hamam”, yaklaşık 1880-1885, San Fransisco Güzel Sanatlar Müzesi, Mildred Anna Williams Koleksiyonu.
 Kaynak: Crouter, 1990.

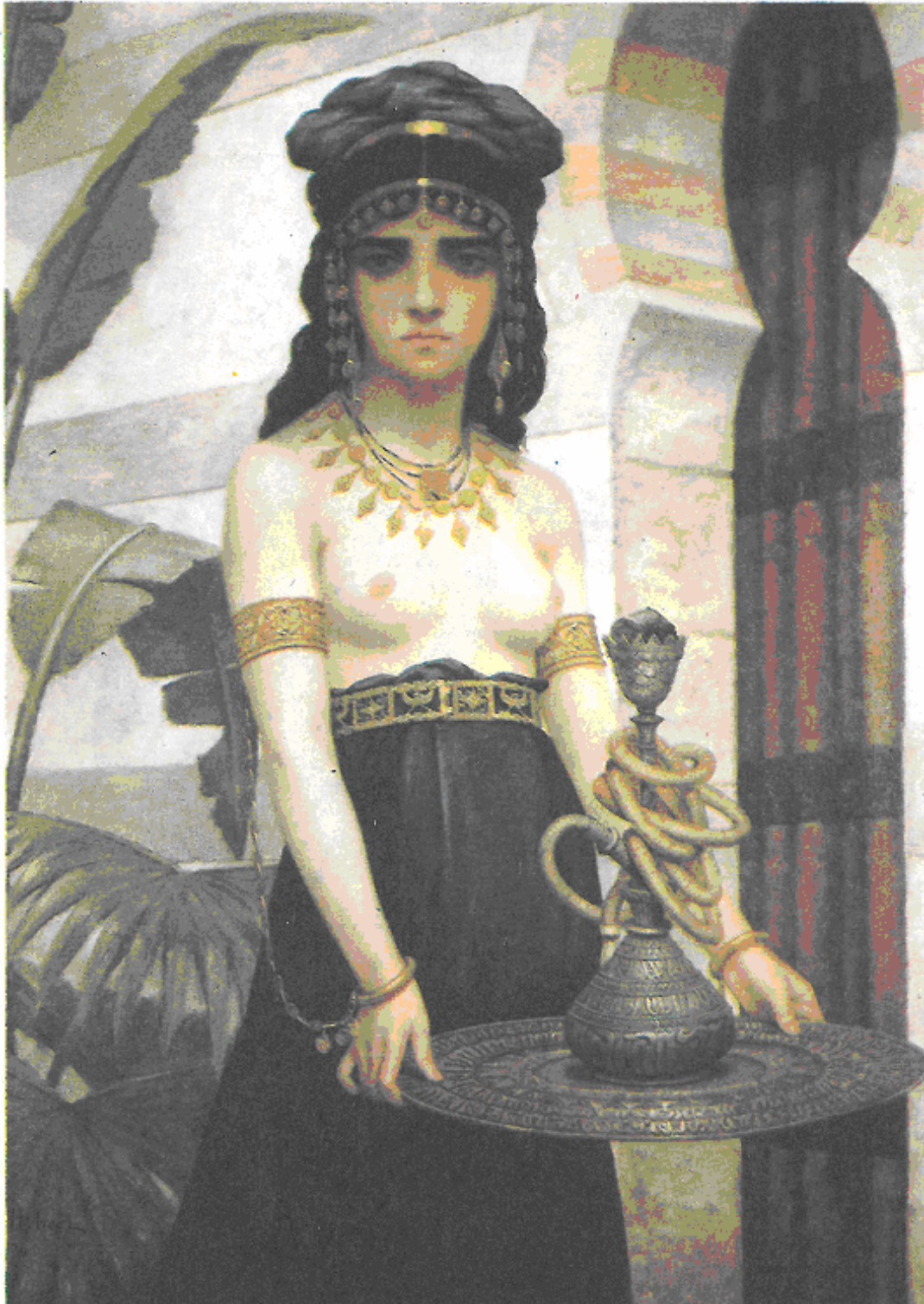

Tabela 9. Rudolf Ernst, “Harem”, 1900, yağlıboya, Özel Koleksiyon.

Kaynak: <http://www.oceansbridge.com/paintings/artists/new/Rudolph-Ernst/Rudolph-Ernst-xx-Harem%20Solg-xx-Private-Collection.jpg>. (17.03.2010)

Tabela 10. Gérôme, “Harem Hamamı”, 19. yüzyıl.

Kaynak: http://3.bp.blogspot.com/_knHmw4EPfhE/SdvpILTJ2bI/AAAAAAAAAiY/7w1BCNB_f00/s400/HaremBathGerome1889.jpg. (09.01.2010)

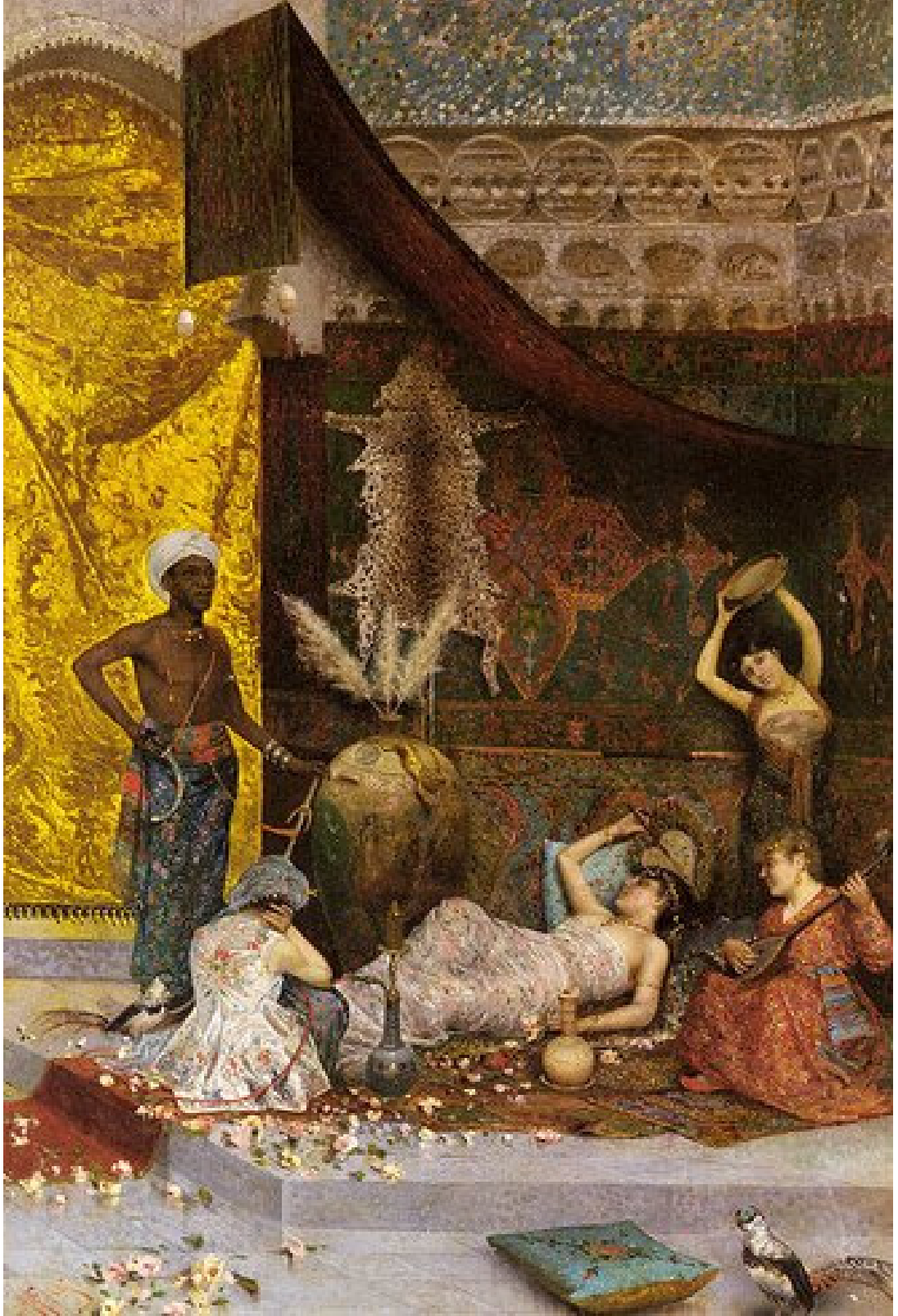

Tabela 11. Fabbio, “Haremde Müzik”, 19. yüzyıl.

Kaynak: [http:// 2.bp.blogspot.com/musicalinterludeharemfabbifabibio.jpg](http://2.bp.blogspot.com/musicalinterludeharemfabbifabibio.jpg).
(12.02.2012)

Tabela 12. Rudolf Ernst, “Harem, Kılıç Dansçısı”, 1900, yağlıboya, Özel Koleksiyon.

Kaynak: <http://www.oceansbridge.com/paintings/artists/new/Rudolph-Ernst/Rudolph-Ernst-xx-Harem%20Solg-xx-Private-Collection.jpg>. (17.03.2010)

Tabela 13. Matisse, “Kırmızı Şalvarlı Odalık”, 1922, yağlıboya, Ulusal Sanat Müzesi, Georges Pompidou Merkezi, Paris.
Kaynak: Crouter,1990.

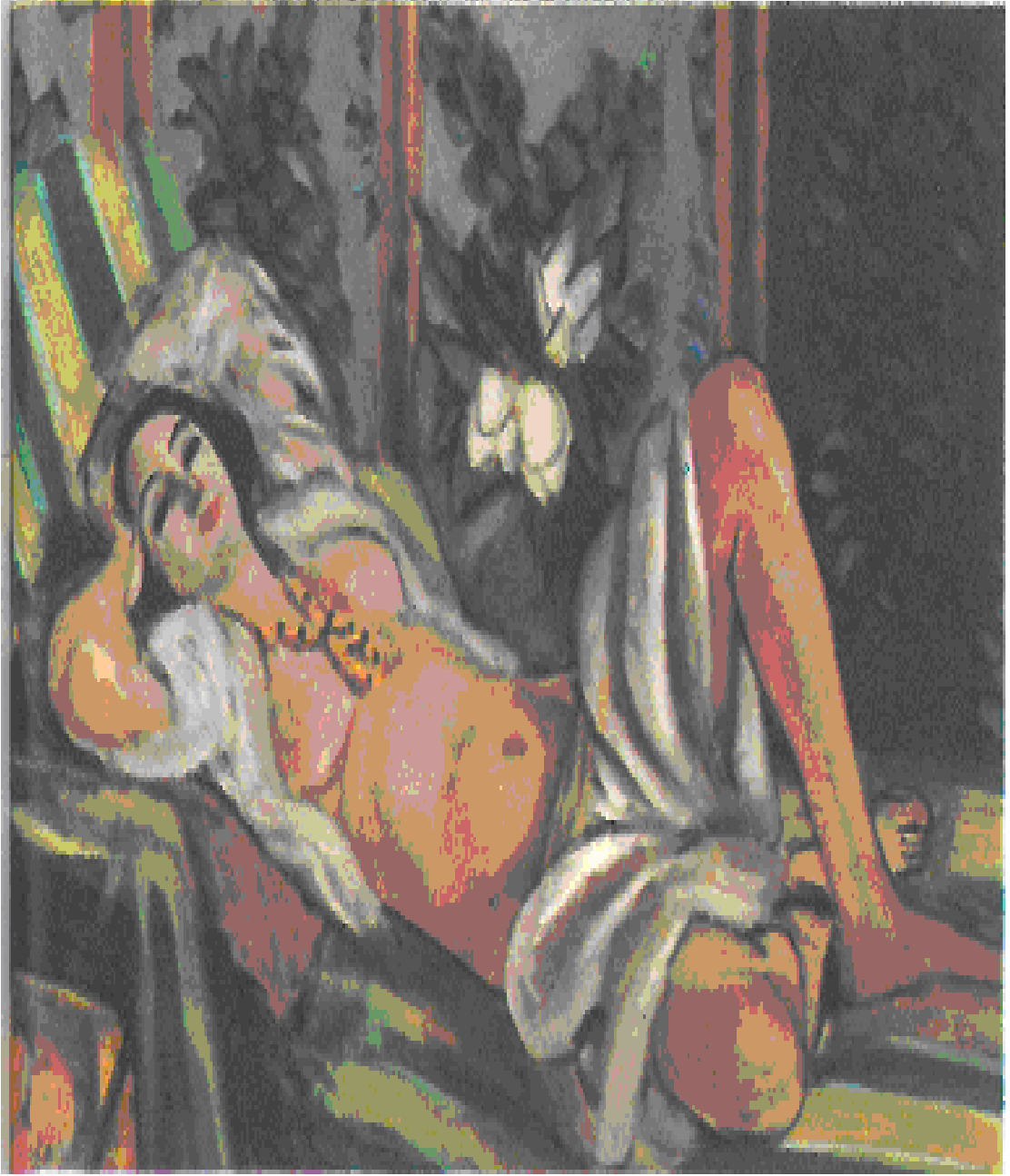

Tabela 14. Matisse, “Manolyalı Odalık”, 1923, yağlıboya, Özel Koleksiyon.
Kaynak: Crouter, 1990.

Tabela 15. Picasso, “Cezayirli Kadınlar”, 1955, yağlıboya, Northern Siemen Sanat Vakfı, Pasadena, Kaliforniya.

Kaynak: Crouter, 1990.

Tabela 16. Van Loo, “Sultana Hizmet Eden Haremağaları”, 1770-1773, Nice, Musée Chéret.
Kaynak: Sancar, 2009.

**Tabela 17. Hilair, “Harem Hanımları Yürüyüşü”, 1797, suluboya ve guvaş.
Musée de Louvre, Paris.**

Kaynak: Sancar, 2009.

Tabela 18. Rogier, “Haremde Yemek”, 1848, La Turquie Moeurs et Usages des Orientaux au XIX siecle, Londra. Sepia renk üzerine taş baskı. Galeri Alfa Slayt Arşivi.

Kaynak: Sancar, 2009.

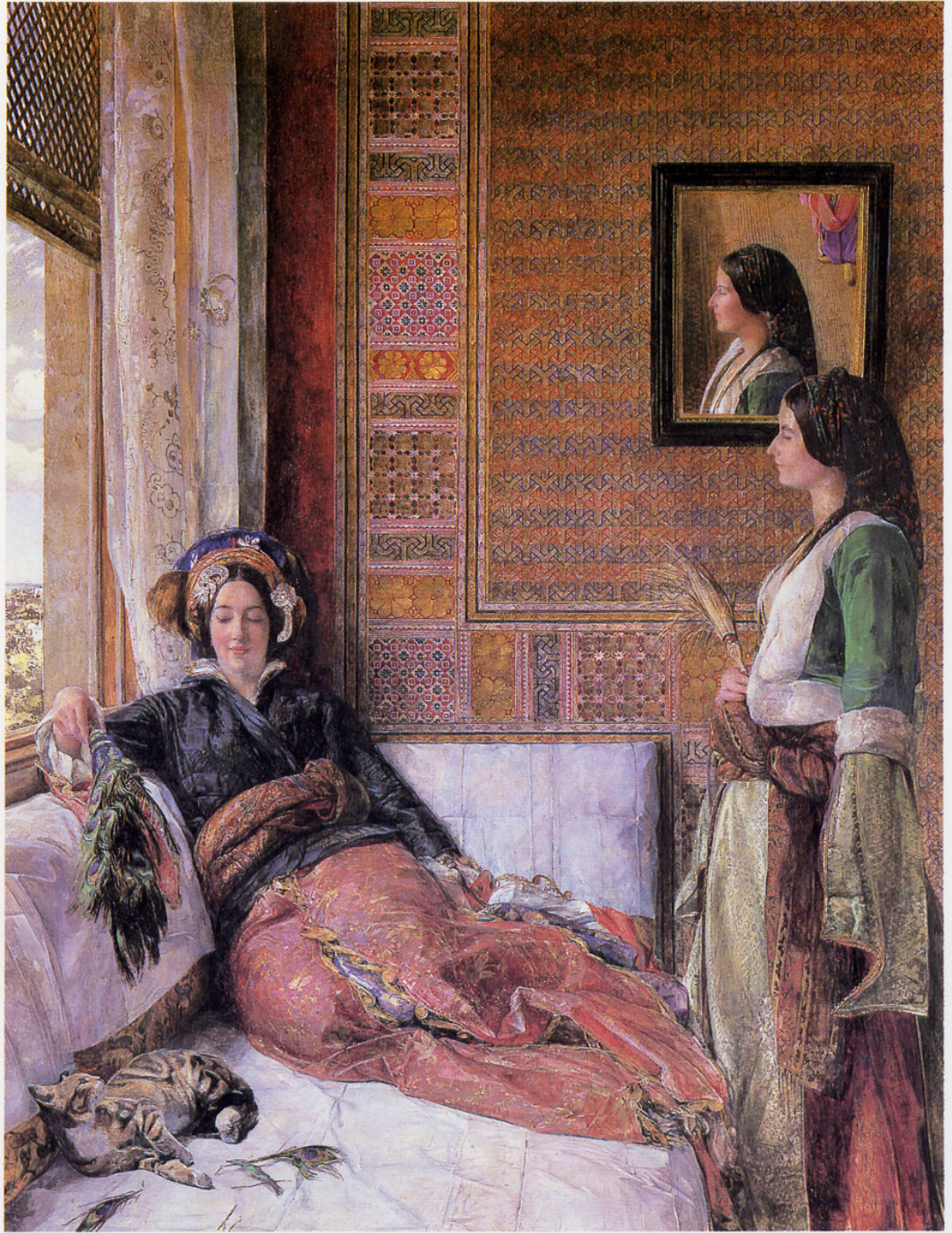

Tabela 19. Lewis, “Harem Yaşamı”, 1857, İstanbul, yağlıboya, Laing Sanat Galerisi, Newcastle, İngiltere.
Kaynak: Crouter, 1990.

Tabela 20. Lewis, “Haremde Hayat”, 1858, Kahire, suluboya, Victoria ve Albert Müzesi, Londra.

Kaynak: Crouter, 1990.

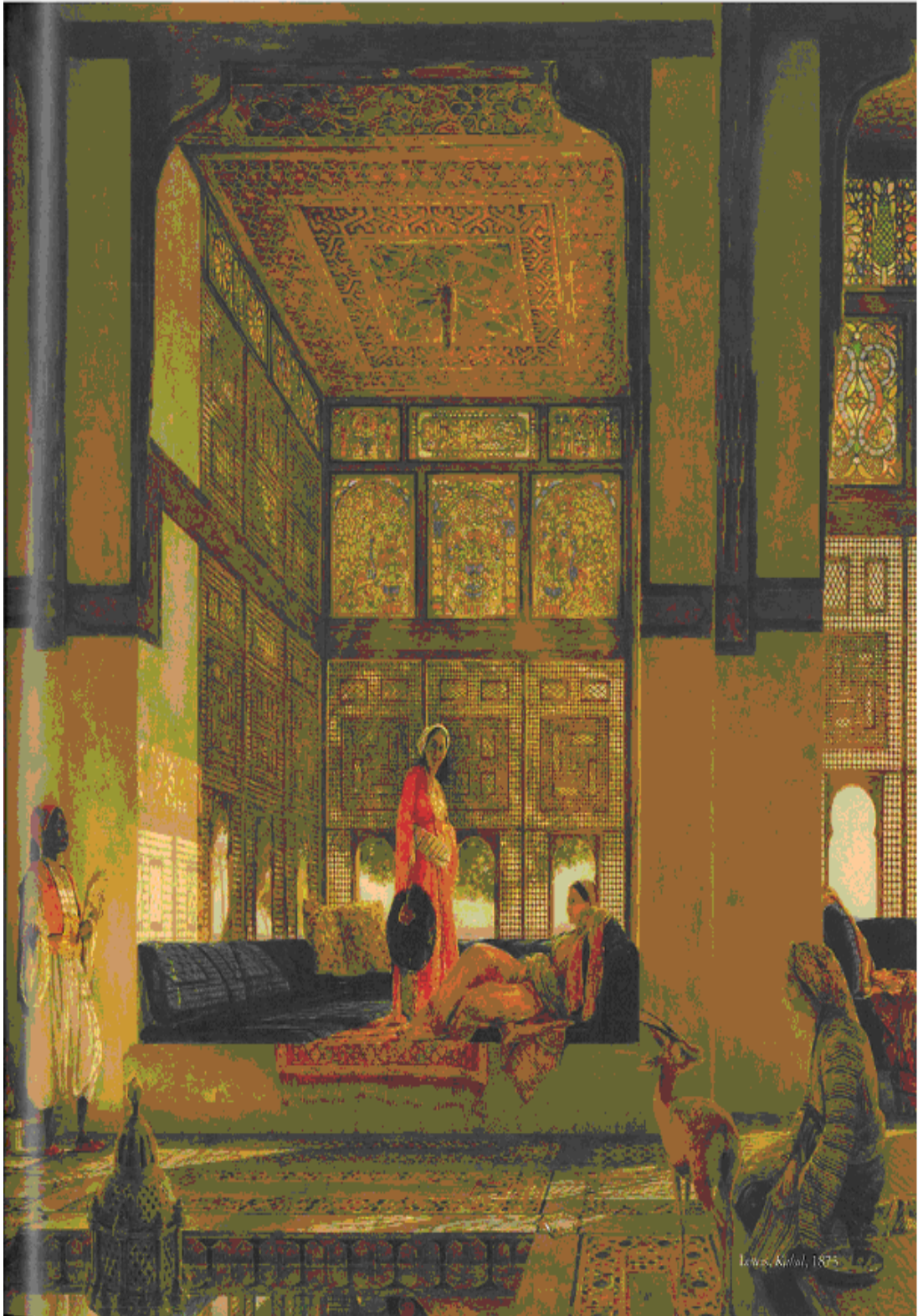

Tabela 21. Lewis, “Kabul”, 1973, yağlıboya, Yale Center Paul Mellon Collection, USA/The Bridgeman Art Library.

Kaynak: Sancar, 2009.

1. Orta Kapı	23. Kubbealtı	57. Hastane Odaları	91. Kafes Taşlığı
2. Mezar ve Çeşme Kalıntısı	24. Defterhane	58. Hastane Hamamı	92. Mabeyin Hümayun
3. Su depolarına götüren Küçük Demirkapı	25. Sadrazamın çalışma odası	59. Hastane Aşçı Koğuşu	93. Çamlı Teras
4. İki Kuyu	26. İç Hazine, Silah Müzesi	60. Hastane Mutfaklığı	94. Sünnet Odası
5. Dolap Ocağı	27. Akağalar Koğuşu	61. Hastane Tuvaleti	95. Direkli Sofa
6. Mutfak Girişi	28. Kapağası Dairesi	62. Perde Kapısı	96. Arzodası
7. Tablakâr Koğuşu	29. Babüssaadet, Akağalar Kapısı	63. Sultanahmet Köşkü	97. III. Ahmet Kütüphanesi
8. Mutfaklar Mubaşiri	30. Araba Kapısı	64. Valide Taşlığı	98. Yeni Kütüphane
9. Kiler	31. Dolaplı Kubbe	65. Valide Sultan Sofası	99. Mütelea Salonu
10. Aşçı Koğuşu	32. Şadırvan	66. Valide Sultan Koridoru	100. Harem Cami
11. Aşçı Camisi	33. Karaağalar Cami	67. Valide Sultan Yemek Odası	101. Taşlık
12. Mutfaklar Edevatı	34. Karaağalar Taşlığı	68. Valide Sultan Yatak Odası	102. III. Selim'in Yönetim Odası
13. Kalaylık	35. Haremağalar Dairesi	69. Taht Kapısı	103. Seferli Koğuşu, Çini Hazinesi
14. Aşçı yamaqları, Şekerciler, Helvacılar	36. Şehzadegan Mektebi	70. Ocaklı Sofa	104. Gümüş ve Billur Salonu
Mutfak çalışanları odası.	37. Kızlarağası Dairesi	71. Çeşmeli Sofa	105. Hazine
15. Mutfak Yolu	38. Hazinedar Dairesi	72. Hazine	106. Elçi Hazinesi
16. Mutfaklar	39. Musahıban Dairesi	73. Kadınlar Dairesi	107. Kiler Koğuşu
16 a Sultan	40. Kuşane Kapısı	74. Başkadin Dairesi	108. Hazine Koğuşu
16 b Valide Sultan	41. Harem Cümlekapısı	75. Altınyol	109. Emanet Hazinesi
16 c Kadınlar	42. Nöbetleri	76. Müşaveret Mahalli	110. Hırka-i Saadet Odası
16 d Kapı Ağası	43. Cariyeler Dairesi	77. Hünkâr Sofası	111. Hasodalllar Koğuşu
16 e Divan Üyeleri	44. Nöbetleri	78. Hamam Yolu	112. Sultan'a Ait Yatak Odası
16 f İç oğlanlar	45. Cariyeler Mutfaklığı	79. Hünkâr Hamamı	113. Revan Köşkü
16 g Sarayda çalışan diğer görevliler	46. Cariyeler Hamamı	80. Valide Hamamı	114. Bağdat Köşkü
16 h Ötekî Kadınlar	47. Yatak odalarına giden merdiven	81. Sandık Odası	115. Sultan İbrahim Kameriyesi
16 j Divanın diğer üyeleri	48. 51'e bakın	82. I. Abdulhamid'in Yatak Odası	116. Havuz
16 k Helvacılar	49. Çamaşırhane	83. III. Selim'in Odası	117. Lale Bahçesi
16 l Şekerciler mutfaklığı, Kileri	50. Çamaşırhane bölümü	84. Asma Bahçesi ve Havuzlu Taşlık	118. Mustafaapaşa Köşkü
17. Şekerci Camisi	51. Cariyeler Taşlığının bir bölümü	85. III. Osman Köşkü	119. Hekimbaşı Odası
18. Meyyit Kapı	52. Çamaşır Usta Dairesi	86. Geçit Yeri	120. Mecidiye Köşkü
19. Beşir Ağa Camisi	53. Kethuda Dairesi	87. III. Murad'ın Yatak Odası	121. Esvap Odası
20. Raht Hazinesi	54. Dadı Usta Dairesi	88. I. Ahmet Kütüphanesi	122. Sofa Camisi
21. Zülüflü Baltacılar Koğuşu	55. Terasa Çıkan Merdivenler	89. III. Ahmet'in Yemek Odası	123. Üçüncü Kapı
22. Kule	56. Cariyeler Hastanesi	90. Veliht Dairesi (Kafes)	

Tabela 23. Harem Planının Yerleşimi

Kaynak: Penzer, 1998.

Tabela 24. Hünkar Sofası

Kaynak: Ortaylı, 2007.

Tabela 25. Son Osmanlı Harem Kadınları

Kaynak: Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi, Sayı: 68, Kasım 1998

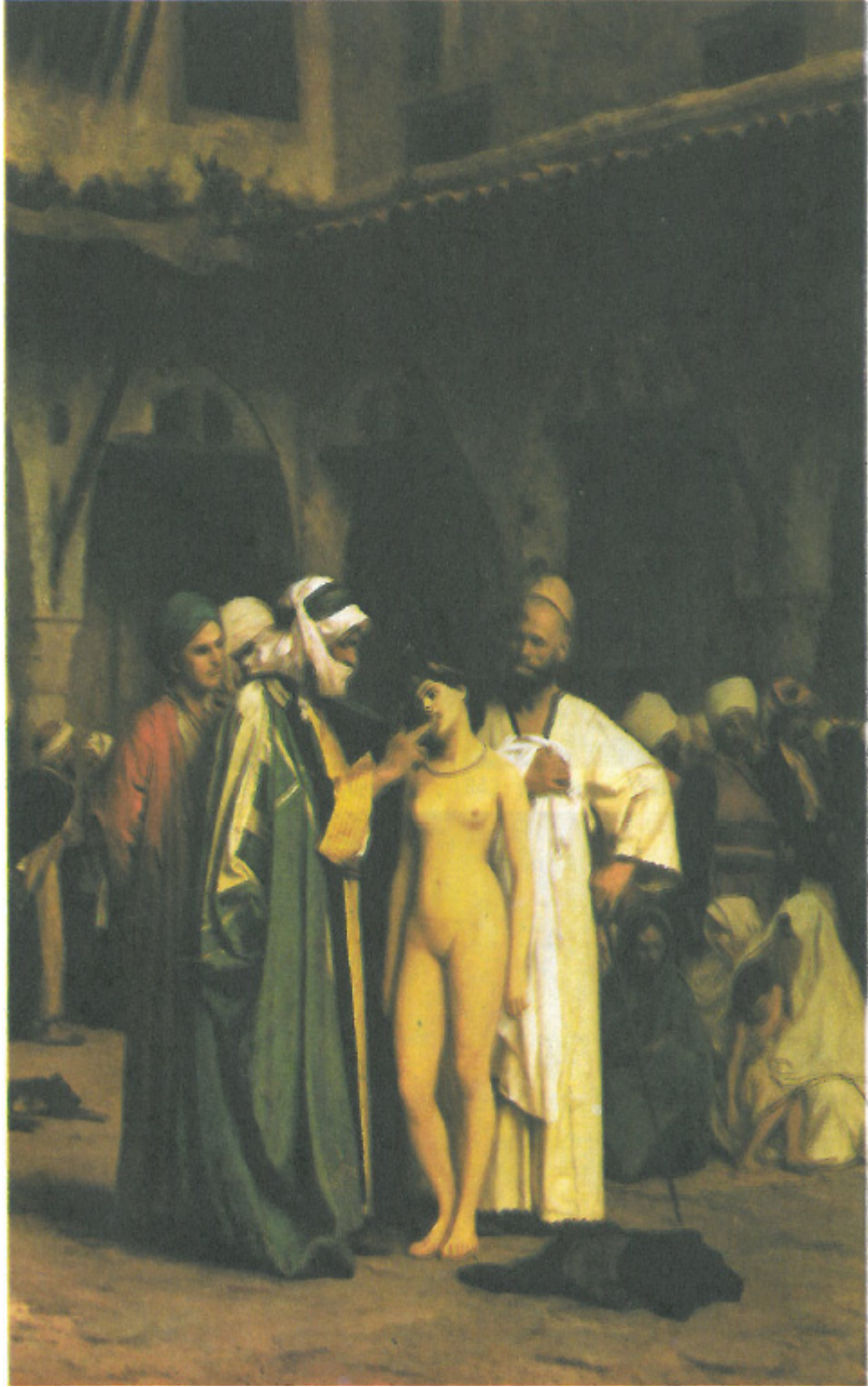

Tabela 26. Esir Pazarı

Kaynak: Crouter, 1990.

Tabela 27. Osmanlı Hareminin Sosyal Yapısı

Kaynak: Goodwin, 1997.

Tabela 28. Müziyen Kızlar

Kaynak: Sancar, 2009.

Tabela 29. Rudolf Ernst, “Harem”, 1900, yağlıboya, Özel Koleksiyon.
 Kaynak: <http://www.oceansbridge.com/paintings/artists/new/Rudolph-Ernst/Rudolph-Ernst-xx-Harem%20Solg-xx-Private-Collection.jpg>. (17.03.2010)

Tabela 30. Hürrem Sultan

Kaynak: Nicolay, 1989.

Tabela 31. Hürrem Sultan

Kaynak: Nicolay, 1989.

Tabela 32. Mihrimah Sultan

Kaynak: Nicolay, 1989.

Tabela 33. Pickergill, James Silk Buckingham ve eşinin şark giysileri içindeki portresi, 1816, yağlıboya, Kraliyet Coğrafya Derneği, Londra
Kaynak: Crouter, 1990.

Tabela 34. Bakst, “Haremağası”, 1910, suluboya, Özel Koleksiyon
Kaynak: Crouter, 1920.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel bilgiler

Adı ve Soyadı : Deniz Maden

Doğum yeri : Isparta

Doğum Yılı : 27.09.1983

Medeni Hali : Bekar

Eğitim Durumu

Ortaokul ve Lise : 1996–2002 Isparta Anadolu Lisesi

Lisans : 2002–2006 Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi
İngilizce Öğretmenliği Bölümü

Yabancı Diller ve Düzeyi

İngilizce (İleri)

Almanca (Başlangıç)

İş Deneyimi

2006-2007 Ted Koleji – İngilizce Öğretmeni

2007- (Halen) Süleyman Demirel Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu İngilizce
Okutmanı